

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ**

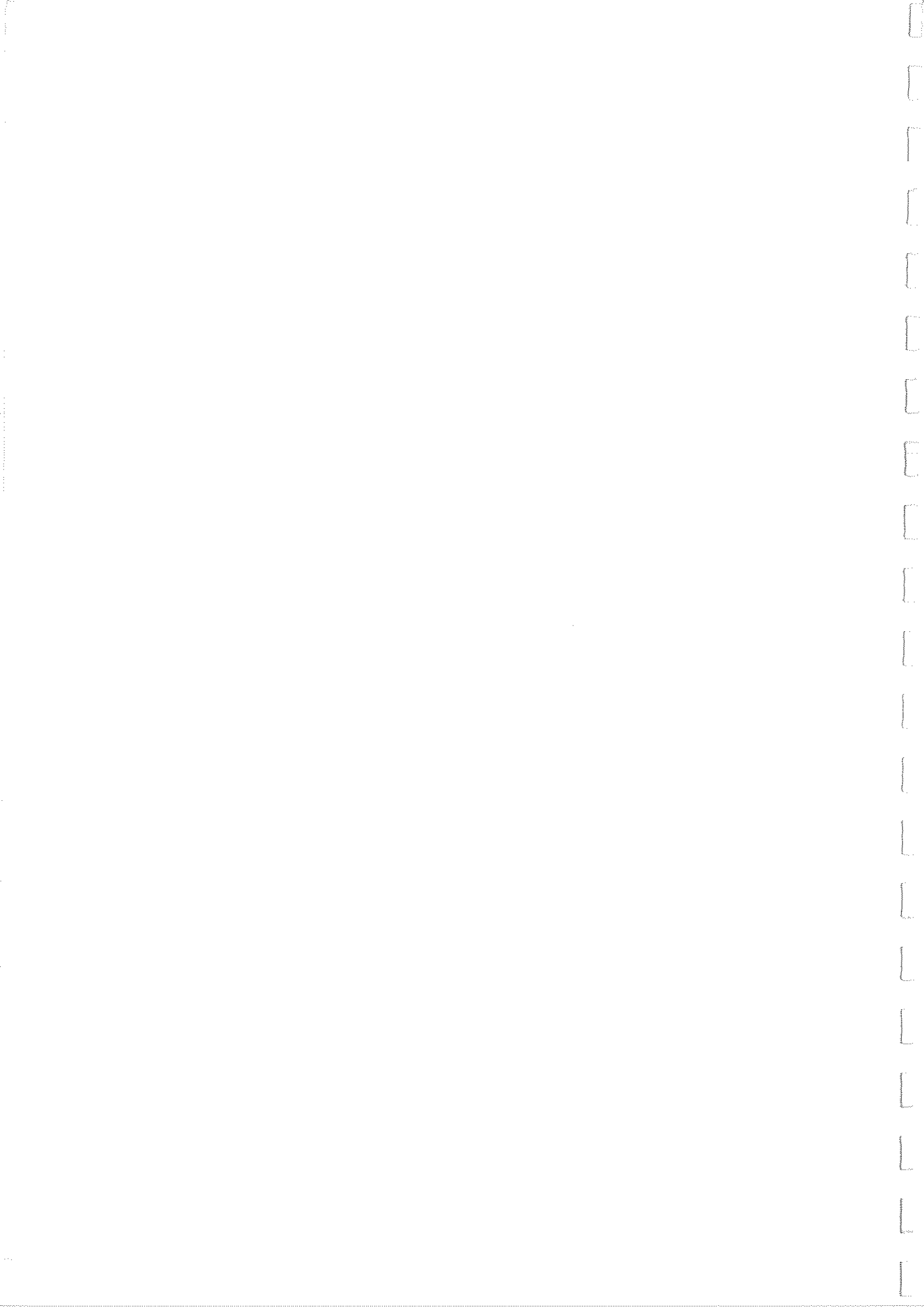
ΘΕΩΡΙΑ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗΣ

ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Κείμενα για το μάθημα

Διδάσκοντες:
Αλέξανδρος-Φ. Λαγόπουλος και
Κάριν Μπόκλουντ-Λαγοπούλου

Φλώρινα, χειμερινό εξάμηνο 2008-2009

Πίνακας περιεχομένων

Κάριν Μπόκλουντ-Λαγοπούλου (1983)

«Τι είναι η σημειωτική;». *Διαβάζω* (αφιέρωμα στη Σημειολογία) 71, σσ. 15-23

Κάριν Boklund-Λαγοπούλου (1980)

«Εισαγωγή», στο *Σημειωτική και κοινωνία*, σσ. 7-18. Αθήνα: Οδυσσέας.

Κάριν Boklund-Λαγοπούλου (1982)

«Οι σύγχρονες μέθοδοι ανάλυσης λογοτεχνικών κειμένων». *Φιλολόγος* 29, σσ. 145-162.

Κάριν Boklund-Λαγοπούλου (1980)

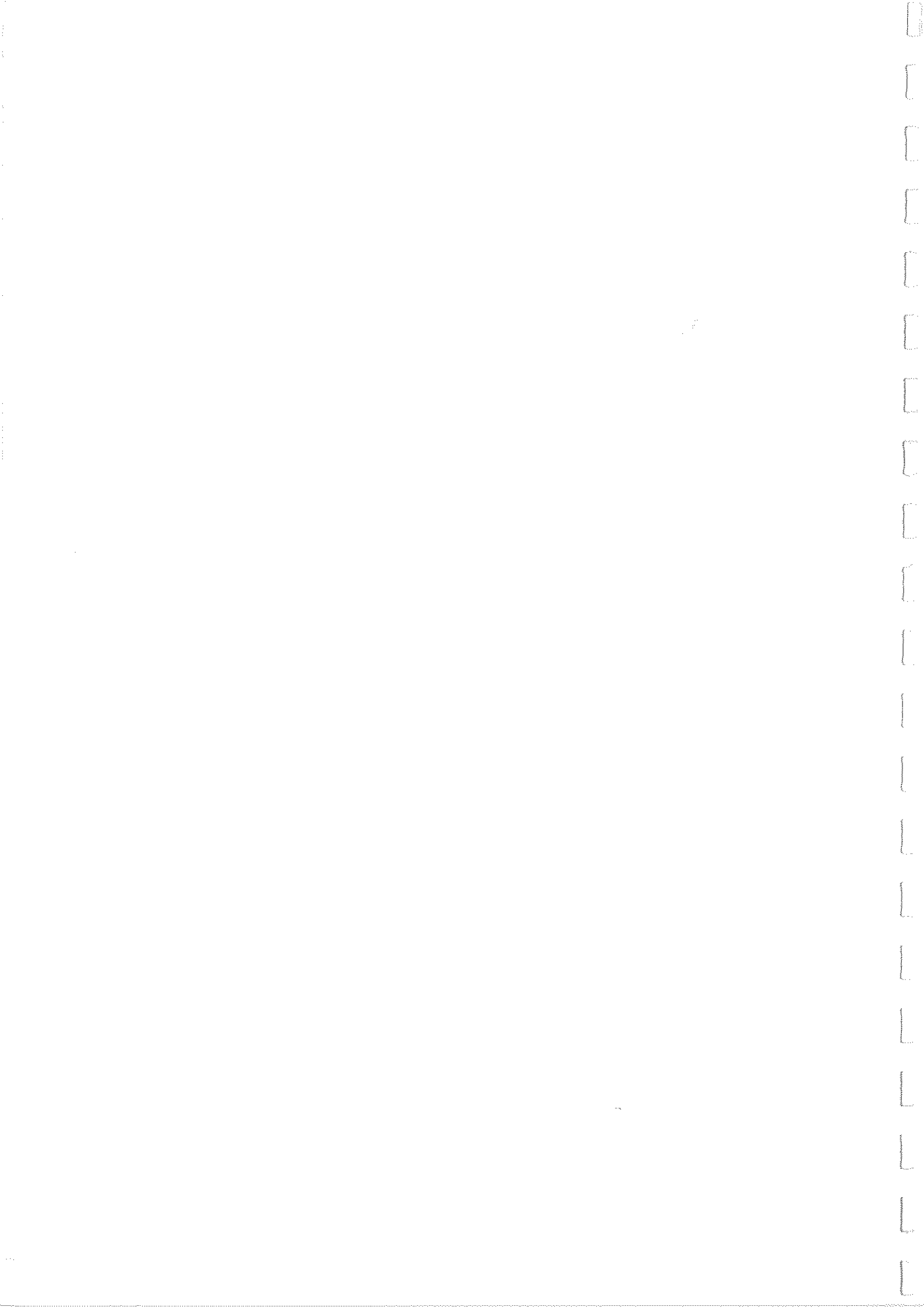
«Δομές συνειρμικής σημασίας και ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων», στο *Σημειωτική και κοινωνία*, σσ. 207-223. Αθήνα: Οδυσσέας.

Κάριν Boklund-Λαγοπούλου (1996)

«Πολυπλοκότητα και μεταφορά: Ανάλυση του λόγου για το χώρο», στο Ε.Γ. Καψωμένος και Γ. Πασχαλίδης, επιμ., *Η ζωή των σημείων*, σσ. 121-132. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Alexandros Ph. Lagopoulos (2000)

«A global model of communication». *Semiotica* 131(1/2), σσ. 45-77.

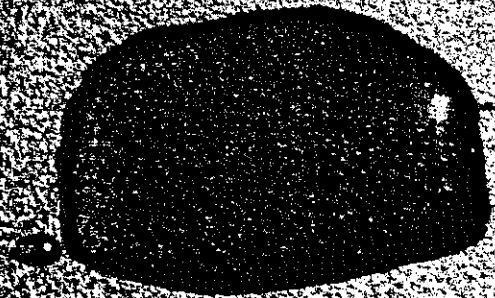

Τατιάνα Γκριγορίεβνα Μιλνέε.
Αυτό που με ενδιέφερε
και με κότεχει είναι η γραφή

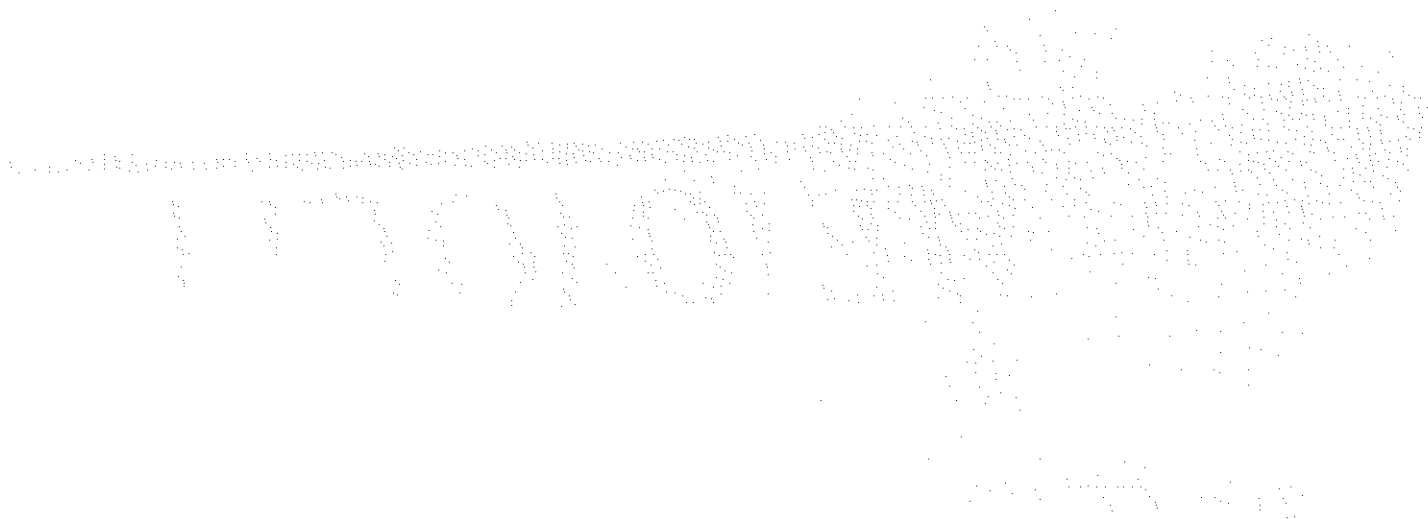
ΑΛΦΑΒΑΖΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΗΜΕΡΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ

ΑΡΙΘ. 71 • 15.6.83 • ΔΡΧ. 100

Vertical text on the left margin, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is too faint to read accurately but appears to consist of several lines of characters.

Κάριν Μπόκλουντ-Λαγοπούλου

Τί είναι η σημειωτική;

Ἡ σημειωτική ἢ σημειολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού μελετᾶ τὰ φαινόμενα σημασίας. Ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται, ἐν δυνάμει, τὰ πάντα σάν φαινόμενα σημασίας. Ὅμως, ἂν καί ὅλα τὰ φαινόμενα μποροῦν νά γίνουν ἔτσι ἀντιληπτά, δέν παύουν νά εἶναι συγχρόνως καί φαινόμενα ἄλλης φύσης. Ἡ σημειωτική τὰ μελετᾶ μόνο ἀπό τήν ἀποψη τῆς σημασίας: μελετᾶ τό τριαντάφυλλο σάν σύμβολο ἀγάπης καί δέν μελετᾶ τήν καλλιέργειά του, τὰ ἀνθοπωλεῖα ἢ τή βοτανική. Βλέποντας, λοιπόν, τὰ φαινόμενα ἀπό τήν ἀποψη τῆς σημασίας, δέν ξεχνᾶ ὅτι ἔχουν ἐνδεχόμενα κι ἄλλες διαστάσεις πού μελετιοῦνται ἀπό ἄλλες ἐπιστῆμες.

1. Ὁ προβληματισμός καί ἡ ἐξέλιξη τῆς σημειωτικῆς

Τά φαινόμενα σημασίας εἶναι κυρίως κοινωνικά. Κάθε κοινωνία τὰ ταξινομεῖ μέ τόν δικό της τρόπο σέ κοινωνικά ὀργανωμένα συστήματα. Μποροῦμε ἴσως νά μιλήσουμε γιά ἀτομικά φαινόμενα σημασίας –τοῦ ψυχασθενῆ, τοῦ μωροῦ–, ἀκόμα κι αὐτά ὅμως πηγάζουν ἀπό τό κοινωνικό ἐπίπεδο. Ἄν μία σημασία εἶναι ἐπικοινωνήσιμη, εἶναι κοινωνική: ἡ ἐπικοινωνία δέν μπορεῖ νά γίνει παρά μόνο μέ ἀναφορά σέ ἕνα σύστημα σημασίας κοινό γιά τὰ δύο μέλη τῆς ἐπικοινωνίας.

Ὅπου ὑπάρχει ἀνθρώπινη κοινωνία ὑπάρχουν συστήματα σημασίας, καί δέν χρησιμοποιοῦνται μόνο γιά ἐπικοινωνία μέ τή στενή ἔννοια. Μέσω τῶν συστημάτων αὐτῶν οἱ ἄνθρωποι συλλαμβάνουν τόν κόσμο τους καί τόν δικό τους ρόλο στόν κόσμο: ποιοί εἶναι, πῶς μποροῦν νά δράσουν, πῶς εἶναι ἡ κοινωνία τους. Συστήματα σημασίας εἶναι ἡ μυθολογία καί ἡ κοσμολογία, οἱ θρησκευτικές τελετές, τὰ ἥθη καί τὰ ἔθιμα, τό ντύσιμο, οἱ ἀφηγήσεις καί ἡ ποίηση, ἡ τέχνη, ἡ μουσική, τό θέατρο, οἱ χειρονομίες καί οἱ ἐκφράσεις τοῦ προσώπου, οἱ στάσεις τοῦ σώματος, ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου καί προφανῶς ἡ γλώσσα, γραπτή ἢ προφορική, γιά νά ἀναφέρουμε μόνο μερικά ἀπό τὰ πιό φανερά.

Ἐφόσον τὰ συστήματα σημασίας ὑπάρχουν σέ κάθε ἀνθρώπινη κοινωνία, εἶναι φανερό ὅτι ἡ συστηματική μελέτη τους πρέπει νά ξεκίνησε πολύ νωρίτερα ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς σημερινῆς ση-

μειωτικῆς. Θεωρίες γιά τή γλώσσα ὑπάρχουν ἀπό τήν ἀρχαιότητα (π.χ. στους ἀρχαίους Ἕλληνες καί Ἰνδούς). Ἀπό τότε πού ἐμφανίζεται στή δυτική παράδοση ἡ συνεχῆς ἐξέλιξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, πού ἀπό τήν Ἀναγέννηση κατακτᾶνε ὅλο καί μεγαλύτερο μέρος τῆς γνώσης, βασισμένες στίς ἀρχές τῆς θεωρητικῆς συνεκτικότητας, τῆς ποσοτικοποίησης, τῆς πειραματικῆς ἐπιβεβαίωσης καί τῆς ἀντικειμενικότητας, αὐξάνεται καί ἡ πίεση στά ὑπόλοιπα πεδία τῆς γνώσης νά συστηματικοποιήσουν τή μέθοδό τους. Γίνονται ἔτσι καί προσπάθειες γιά τή συστηματική μελέτη τῶν φαινομένων σημασίας. Χωρίς νά προχωρήσουμε σέ λεπτομέρειες, ἀξίζει νά ἐπισημάνουμε μερικές ἀπό τίς πιό γνωστές ἀπόψεις γιά μιᾶ ἐπιστημονική ἀντιμετώπιση τῶν φαινομένων σημασίας πρὶν ἀπό τή σημειωτική, ἀκόμη περισσότερο ἐπειδή σ' αὐτές βασίζονται οἱ παραδοσιακές ἀντίπαλες «σχολές» τῆς σημειωτικῆς.

Μία πρώτη μορφή συστηματικοποίησης εἶναι ἡ ταξινόμηση, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται γιά τὰ συστήματα σημασίας εἴτε στό πεδίο τῆς ἱστορίας (ἱστορία τῆς τέχνης), εἴτε σάν θεωρία εἰδῶν (ποίηση ἐπική, λυρική, δραματική· ἔθιμα τῆς ἐνδυμασίας, τοῦ φαγητοῦ, τοῦ γάμου, τῆς Πρωτομαγιάς). Μία ἄλλη μορφή συστηματικοποίησης βασίζεται στή μελέτη τῆς προέλευσης, καί ψάχνει τίς πηγές τοῦ συγκεκριμένου ἔργου: τὰ προγενέστερα ἔργα, τίς ἐπιρροές, τήν ψυχολογία τοῦ δημιουργοῦ ὅπως μποροῦμε νά τήν καταλάβουμε ἀπό τή βιογραφία του, ἢ τήν ταξική του θέση στήν κοινωνία. Καί οἱ δύο αὐτές κατηγορίες προσεγγίσεων συνεισφέρουν σημαντικά στή με-

λέτη τῶν φαινομένων σημασίας, παρ' ὅλη τήν τάση τους νά μὴν ἐστιάζονται στήν ἀνάλυση τοῦ ἴδιου τοῦ νοήματος.

Τέλος, ὑπάρχει καί ἡ ἀποψη τῆς ἐρμηνευτικῆς, δηλαδή τῆς προσπάθειας μιᾶς συστηματικῆς ἐρμηνείας τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου. Καί ἐδῶ ὁμως ἐμφανίζεται τό πρόβλημα ὅτι, χωρίς μιά θεωρία τοῦ νοήματος, οἱ βάσεις γιά τήν ἐρμηνεία παραμένουν ὑποκειμενικές. Βέβαια ἔχουν δοθεῖ πολύ ἐνδιαφέρουσες ἐρμηνείες, ἀπό πολύ προικισμένους ἐρμηνευτές μέ μεγάλη γνώση καί εὐαισθησία σχετικά μέ τό νόημα. Οἱ ἄνθρωποι καταλάβαν τόν νόημα ἐνός ἔργου τέχνης, ὅπως ἐξάλλου τῆς καθημερινῆς γλώσσας, λίγο πολύ ὅπως τό ἐννοοῦσε ὁ καλλιτέχνης, ἡ ὁ ὀμιλητής, γιά αἰῶνες πρὶν ἐμφανιστεῖ ἡ σημειωτική. Τό κάνανε ὁμως ἀσυνείδητα, χωρίς νά προσέξουν πῶς βγαίνει τό νόημα ἀπό τό ἔργο. Ἡ ἐρμηνευτική εἶναι ἀκριβῶς μιά προσπάθεια νά γίνει συνειδητό καί ρητό αὐτό τό πῶς. Στό βαθμό ὁμως πού ἡ ἐρμηνευτική βασίζεται —ἀναγκαστικά— στήν ἐξαιρετική ἱκανότητα τοῦ ἐρευνητῆ, πού «συλλαμβάνει» νοήματα πού δέν συνειδητοποιοῦν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, παραμένει σέ μιά βάση ὑποκειμενική, ἀκόμα κι ὅταν νιώθουμε ὅτι ἡ ἐρμηνεία εἶναι σωστή. Δέν ὑπάρχει μιά μέθοδος ἀντικειμενική, τήν ὁποία νά μπορεῖ ὁποιοσδήποτε νά μάθει καί νά ἐφαρμόσει, γιά νά ἐπαληθεύει ἀπό τήν πλευρά του τήν ἐμπνευσμένη ἐρμηνεία τοῦ εἰδικοῦ.

Ἀπό τήν ἀναζήτηση μιᾶς τέτοιας μεθόδου πηγάζει ἡ γοητεία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν στά παραδοσιακά πεδία γνώσης πού ἀσχολοῦνται μέ φαινόμενα σημασίας. Καί λόγω αὐτῆς τῆς γοητείας, ἡ ἐμφάνιση τῆς δομικῆς γλωσσολογίας στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας εἶναι ὀρόσημο γιά τή μελέτη τῶν φαινομένων αὐτῶν. Ἡ δομική γλωσσολογία προσφέρει μιά συστηματική, ἐπιστημονική θεωρία τῆς σημασίας, καί μετά ἀπό πενήντα χρόνια ἐφαρμογῆς καί ἐξέλιξης στό πεδίο τῆς γλώσσας ἔχει ὅλο τό κύρος μιᾶς θετικῆς ἐπιστήμης ἀπέναντι στήν ὑποκειμενικότητα τῶν παραδοσιακῶν μεθόδων. Στούς μελετητές τῶν φαινομένων σημασίας φάνηκε σάν ἓνα μοντέλο γεμάτο ὑποσχέσεις γιά ἐντυπωσιακά ἀποτελέσματα.

Ἡ ἰδέα μιᾶς ἐνοποιημένης ἐπιστήμης ὄλων τῶν συστημάτων σημασίας ἐκφράζεται στό ἔργο τοῦ Ferdinand de Saussure, τοῦ ἔλβετοῦ γλωσσολόγου πού θεμελίωσε τή δομική γλωσσολογία· ὁ ἴδιος τήν ὀνομάζει μάλιστα *σημειολογία*. Γιά τόν Saussure, ἡ γλώσσα εἶναι ἓνα μόνο ἀπό τά συστήματα *σημείων*, καί διέπεται, ὅπως καί τά ὑπόλοιπα συστήματα, ἀπό τίς γενικές νομοτέλειες τῆς σημειολογίας. Πολλές ἀπό τίς βασικές ἐννοιες πού ἀποτελοῦν τά θεωρητικά ἐργαλεῖα τῆς δομικῆς γλωσσολογίας τοῦ Saussure ἐφαρμόστηκαν μεταγενέστερα μέ ἐπιτυχία σέ ἄλλα ση-

μειωτικά συστήματα (βλ. παρακάτω).

Στίς πρῶτες προσπάθειες ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ Saussure σέ ἄλλα σημειωτικά συστήματα ἐντάσσεται ἡ ὁμάδα ἐρευνητῶν ἡ γνωστή σάν «Σχολή τῆς Πράγας» (γύρω στά 1920-30). Τό πῶς σημαντικό ὄνομα ἀνάμεσά τους εἶναι ἀναμφίβολα ὁ Roman Jakobson, γλωσσολόγος, φωνολόγος καί θεωρητικός τῆς σημειολογίας.

Τά μέλη τοῦ «Κύκλου τῆς Πράγας» ἀσχολήθηκαν, πέρα ἀπό τή λογοτεχνία, μέ τό θέατρο, τήν τέχνη, τήν αἰσθητική. Πολλές μελέτες τους παραμένουν καί σήμερα πολύ καιρίες, καί ἡ θεωρία τοῦ Jakobson γιά τίς ἔξι λειτουργίες τῆς γλώσσας, βασισμένη στό μοντέλο τῆς ἐπικοινωνίας, ἀπετέλεσε τό θεμέλιο γιά σειρά μεταγενέστερων ἐργασιῶν.

Ὄταν, γύρω στό 1960, ἐμφανίστηκε τό ἐπιστημολογικό κύμα τοῦ δομομοῦ στή Δυτική Εὐρώπη, μέ ἐπίκεντρο τό Παρίσι, μέρος του ἦταν καί ἡ σημειωτική. Δομικές μελέτες ἐγίναν σέ ὅλες τίς κοινωνικές ἐπιστήμες, μέ πρωτοπόρο τό ἔργο τοῦ ἀνθρωπολόγου Claude Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la parenté*. Ὁ Roland Barthes δημοσίεψε τό *Éléments de sémiologie*, πρῶτα σάν ἄρθρο στό περιοδικό *Communications* καί μετά σάν ἓνα μικρό ἐγχειρίδιο σημειωτικῆς, καί οἱ Γάλλοι ἄρχισαν νά ἐφαρμόζουν τή νέα ἐπιστημονική περιοχὴ σέ ὅ,τι μποροῦσε νά θεωρηθεῖ σάν φαινόμενο σημασίας: στά παριζιάνικα περιοδικά μόδας (Roland Barthes), στό σινεμά (Christian Metz), στήν ψυχανάλυση (Jacques Lacan), στά ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς (Jean Baudrillard), στήν ἱστορία ἐπιστημῶν (Michel Foucault). Ὄταν ὁ Lévi-Strauss (1958), ἐφαρμόζοντας τό φωνολογικό μοντέλο τοῦ Jakobson γιά τήν ἀνάλυση τῆς μυθολογίας, πρότεινε μιά δομική μέθοδο ἀνάλυσης τῆς ἀφήγησης, ἔδωσε ἀφορμὴ νά ἐρθεῖ πάλι στήν ἐπιφάνεια τό ἔργο τοῦ ῥώσου λαογράφου Vladimir Propp γιά τή δομική ἀνάλυση τῶν παραμυθιῶν. Ὁ A. J. Greimas, βασισμένος στόν Propp, τόν Lévi-Strauss καί τόν θεατρολόγο E. Souriau, μαζί μέ τούς Claude Bremond καί Tzvetan Todorov, δημιούργησε τήν ἀφηγηματολογία, τή θεωρία καί μέθοδο ἀνάλυσης τῆς ἀφήγησης. Ἡ Julia Kristeva καί ἡ ὁμάδα γύρω ἀπό τό περιοδικό *Tel Quel* ἐφαρμόσανε μιά πολιτικοποιημένη, ριζοσπαστική σημειωτική στή λογοτεχνική κριτική. Ὁ Ἰταλός Umberto Eco ἔγραψε σημειωτικές ἀναλύσεις γιά τήν ἀρχιτεκτονική καί τήν αἰσθητική.

Μέσα στό κύμα τοῦ Παρισιοῦ στά χρόνια τοῦ '60 ἡ «σημειολογία» τοῦ Saussure διασταυρώθηκε μέ μιά ἄλλη παράδοση, τή «σημειωτική» τοῦ ἀμερικανοῦ φιλοσόφου Charles Peirce, περίπου σύγχρονη μέν, ἀλλά ἀνεξάρτητη ἀπό τή δομική γλωσσολογία τοῦ Saussure.

Ἡ σημειωτική τοῦ Peirce, στήν ὁποία στηρίζε-

ται και τό έργο του Charles Morris, αναπτύσσει μιά σειρά από έννοιες σχετικές μέ τή φιλοσοφία τής σημασίας (βλ. και τό άρθρο του Μ. Σετάτου σ' αυτό τό τεύχος). 'Η σημειωτική του Peirce πα-ραμένει μέχρι σήμερα σχεδόν ανεξάρτητη σέ σχέση μέ τή σημειωτική πού βασίζεται στον Saussure, παρόλο πού υπάρχει μιά τάση πρός μιά ένοποιημένη προσέγγιση (Eco 1976). 'Η παράδοση του Peirce καλλιεργείται κυρίως στίς Η.Π.Α. και στή Δυτική Γερμανία, ενώ αυτή του Saussure στή Γαλλία, στήν 'Ιταλία, και -έντελώς τελευταία- στήν 'Αγγλία. Μιά τρίτη ανεξάρτητη σχολή, βασισμένη στον δομισμό και τήν κυβερνητική, υπάρχει στή Ρωσία και είναι γνωστή στή Δύση κυρίως μέσα από τά έργα του φιλόλογου Jurí Lotman (βλ. Winner and Winner 1976).

2. Κύριες έννοιες και όρολογία

Γλώσσα και όμιλία

'Η γλωσσολογία στήν έποχή του Saussure ήταν κυρίως ή ιστορική φιλολογία, πού μελετούσε τίς νομοτέλειες τής φωνητικής εξέλιξης των λέξεων (ή και ακόμα μικρότερων μονάδων). 'Ο Saussure πρώτος εισήγαγε τήν έννοια τής γλώσσας ως μιάς συγχρονικής, συνολικής δομής -ώς ένα σύστημα. Τό σύστημα, κατά τον Saussure, δέν αποτελείται μόνο από τίς μονάδες σημασίας (άπλοποιώντας λίγο, μπορούμε νά πούμε τίς λέξεις), αλλά επιπλέον οι μονάδες αυτές, τά σημεία, είναι οργανωμένες σέ μιά δομή ή σημασία τους εξαρτάται από τή θέση τους στή συνολική δομή και άρα από τίς σχέσεις μεταξύ τους. 'Η έννοια του λευκού καθορίζεται από τίς αντιθέσεις του μέ τό μαύρο, τό χρωματιστό, τό γκρι και τό διαφανές, όχι από κάποιο έσωτερικό χαρακτηριστικό τής λέξης «λευκό».

'Η ύπαρξη του συστήματος τής γλώσσας είναι αυτό πού επιτρέπει τή δημιουργία σημασίας. Για νά πραγματοποιηθεί όμως ή σημασία πρέπει τό σύστημα νά κινητοποιηθεί από ένα άτομο, πού επιλέγει από τό σύστημα μιά σειρά από σημεία και τά παράγει σαν μήνυμα προς κάποιο άλλο άτομο: πραγματοποιεί, δηλαδή, μιά πράξη όμιλίας (ό Μ. Σετάτος μεταφράζει τον ίδιο όρο σαν «λόγο», βλ. άρθρο σ' αυτό τό τεύχος).

'Η σχέση γλώσσας και όμιλίας είναι διαλεκτική: ή γλώσσα κατά βάθος υπάρχει σαν μιά άφαιρεση από όλες τίς πράξεις όμιλίας των ανθρώπων πού τή μιλάνε -άλλά συγχρόνως κάθε συγκεκριμένη πράξη όμιλίας είναι άδύνατη χωρίς τήν ήδη υπάρχουσα γλώσσα. 'Η γλώσσα είναι μέν προϊόν τής ανθρώπινης κοινωνίας, αλλά για κάθε άτομο ή γλώσσα πάντα προϋπάρχει από τή

R. Barthes

δική του όμιλία, είναι αυτό πού του επιτρέπει νά εκφραστεί.

Κώδικας και επικοινωνία

'Η σημειωτική δανείζεται από τή θεωρία επικοινωνίας τό βασικό σχήμα επικοινωνίας. Για νά γίνει μιά πράξη επικοινωνίας (στήν προφορική γλώσσα, μιά πράξη όμιλίας) χρειάζονται πέντε παράγοντες. Ένας πομπός (όμιλητής) στέλνει ένα μήνυμα σέ ένα δέκτη (άκροατής). Του χρειάζεται ένας κώδικας (ή γλώσσα) και ένα κανάλι ή άγωγός (για τήν προφορική γλώσσα, τό κανάλι είναι ό άέρας, μέσα στον όποιο τά φωνητικά όργανα του πομπού δημιουργούν κύματα πού επηρεάζουν τά άκουστικά όργανα του δέκτη). 'Ο πομπός κωδικοποιεί τό νόημα πού θέλει νά μεταφέρει, δηλαδή διαλέγει τά κατάλληλα σημεία από τον κώδικα και τά οργανώνει σέ μιά σειρά: αυτό είναι τό μήνυμα. Τό μήνυμα μεταφέρεται μέσω του καναλιού στον δέκτη, πού τό αποκωδικοποιεί, αναφέροντας τά σημεία του στον κώδικα για νά καταλάβει τό νόημα.

Για νά μεταφερθεί τό μήνυμα από τον πομπο στον δέκτη και νά πετύχει έτσι ή πράξη επικοινωνίας, πρέπει κάθε στοιχείο αυτής τής διαδικασίας νά λειτουργεί σωστά. Προφανώς πρέπει ό πομπός και ό δέκτης νά αναφερθούν στον ίδιο κώδικα, και ή κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση νά γίνουν χωρίς λάθη. Πρέπει και τό κανάλι νά είναι καθαρό -άλλιώς δημιουργείται θόρυθος στή μεταφορά του μηνύματος. 'Επειδή ή

έπικοινωνία στην πράξη σπάνια γίνεται κάτω από έντελως ιδανικές συνθήκες, συνηθίζεται να περιέχει τό μήνυμα κάποια περισσήτητα πληροφορίας (redundancy), ώστε ακόμα και αν χαθεί ένα μέρος της κατά τή μεταφορά τό μήνυμα να παραμένει κατανοητό. Δηλαδή, ακόμα και όταν δέν ακούμε έντελως καθαρά αυτό πού λέει ό διμηλητής, συνηθως μπορούμε να καταλάβουμε τί θέλει να πεί.

Τό σημείο

Η έννοια του σημείου έχει ήδη αναφερθεί επανειλημμένως: είναι ή μονάδα σημασίας. Δέν είναι ή ελάχιστη μονάδα, γιατί αποτελείται από συνιστώσες, αλλά είναι ή ελάχιστη ανεξάρτητη μονάδα σημασίας πού χρειαζόμαστε όταν θέλουμε να συντάξουμε ένα μήνυμα (βλ. και τό άρθρο του Μ. Σετάτου σ' αυτό τό τεύχος). Στη γλώσσα είναι, άπλοποιώντας λίγο, ή λέξη.

Σημαίνον και σημαινόμενο

Μέσα στό σημείο, ό Saussure διακρίνει δύο επίπεδα, πού άλληλοσυσχετίζονται, όπως χαρακτηριστικά τό λέει ό ίδιος, σαν τίς δύο πλευρές ενός φύλλου χαρτιού. Τό ένα είναι τό σημαίνον, τό ύλικό μέρος του σημείου (πού στην προφορική γλώσσα σχηματίζεται από τά κύματα άέρος, τόν ήχο). Κάθε σημαίνον ένώνεται με ένα σημαινόμενο, πού είναι τό νόημα ή ή ιδέα του σημείου. Μπορεί ένα σημαίνον να ένωθεί με δύο διαφορετικά σημαινόμενα: τότε έχουμε όμωνυμία δύο διαφορετικών σημείων (δύο, επειδή τό ένα συστατικό τους μόνο είναι κοινό). Μπορεί δύο σημαίνοντα να έχουν τό ίδιο (ή σχεδόν ίδιο) σημαινόμενο: τότε έχουμε συνωνυμία, αλλά πάλι δύο διαφορετικών σημείων.

Μπορούμε να φανταστούμε ότι όλοι οι ήχοι πού μπορούν να παραχθούν από τά ανθρώπινα φωνητικά όργανα αποτελούν ένα συνεχές, και όλη ή έμπειρική μας αντίληψη του κόσμου ένα άλλο συνεχές. Ο δανός γλωσσολόγος Hjelmslev τά όνομάζει επίπεδο της έκφρασης και επίπεδο του περιεχομένου. Τό γλωσσικό σημείο άπομονώνει ένα κομμάτι (τό σημαίνον) από τό φωνητικό συνεχές (επίπεδο της έκφρασης) και τό ένώνει με ένα κομμάτι (τό σημαινόμενο) από τό νοηματικό συνεχές (επίπεδο του περιεχομένου) και μ' αυτό τόν τρόπο καθορίζει και συγκεκριμενοποιεί ένα σημείο: μιá λέξη. Δέν μπορεί να υπάρξει μιá έννοια χωρίς έκφραση, δηλαδή χωρίς να έχει ήδη γίνει σημείο.

Σημαίνον και σημαινόμενο έχουν, για τόν Hjelmslev, μορφή και ούσία. Τό σημαίνον (τό επίπεδο της έκφρασης) αποτελείται, στην προ-

φορική γλώσσα, από τήν ήχητική ούσία πού παίρνει συγκεκριμένη μορφή σαν τά φωνήματα γλώσσας. Τό σημαινόμενο έχει μορφή με τήν έννοια ότι όρίζεται από τίς σχέσεις του με άλλα σημαινόμενα (άλλες έννοιες), και ή ούσία του αναφέρεται σ' αυτή τήν έμπειρική, βιωμένη αντίληψή μας του κόσμου.

Ο Hjelmslev δήλωσε ότι τό πεδίο της γλωσσολογίας περιορίζεται στην μελέτη της μορφής της έκφρασης και της μορφής του περιεχομένου. Η ούσία της έκφρασης στην γλώσσα είναι τό πεδίο της φωνητικής (πού άσχολείται με τόν ήχο σαν ήχο).

Ας σημειώσουμε ότι ή ούσία του περιεχομένου (του σημαινόμενου) δέν είναι τό αντικείμενο στό όποιο αναφέρεται τό σημείο. Τό πραγματικό αντικείμενο αναφοράς δέν αποτελεί μέρος του σημείου —άπόδειξη ότι υπάρχουν σημεία πού αναφέρονται σε άνύπαρκτα αντικείμενα. Ο Umberto Eco (1976) εισάγει τήν έννοια της πολιτιστικής μονάδας για τό σημαινόμενο: ή αντίληψη του κόσμου «κόβεται» σε έννοιες με διαφορετικό τρόπο από κάθε πολιτισμό, σύμφωνα με τή δική του έμπειρία και τίς δικές του κοινωνικές ανάγκες.

Σύνταγμα και παράδειγμα

Τά σημεία έχουν, όπως είδαμε, σχέσεις μεταξύ τους, και οι σχέσεις αυτές είναι δύο ειδών. Ένα είδος βασίζεται στην άρχή της όμοιότητας ή της διαφοράς (ή αντίθεσης). Αυτή ή σχέση συσχετίζει τά σημεία σε παραδείγματα, σειρές πού βασίζονται σε κάποιο κοινό στοιχείο. Παραδείγματα μπορούν να δημιουργηθούν και στό επίπεδο του σημαίνοντος και στό επίπεδο του σημαινόμενου. Τό «λευκό» άνήκει, ανάμεσα σ' άλλα, σε ένα παράδειγμα με «λεύκα», «λεύκωμα», «λευκοί»: σε ένα άλλο παράδειγμα, με βάση τό νόημα, μαζί με «χιόνι», «καθαρό», «άγνό»: και τελικά στό παράδειγμα των χρωμάτων: «μαύρο», «κόκκινο», «κίτρινο» κλπ. Πολλές φορές τά παραδείγματα λέγονται κώδικες στην σημειωτική (ή έννοια του κώδικα έδω είναι ελαφρώς διαφορετική από τήν έννοιά του στην θεωρία επικοινωνίας, βλ. πιό πάνω).

Υπάρχουν όμως και οι σχέσεις πού βασίζονται στους κανόνες συνδυασμού των σημείων, δηλαδή στην σύνταξη και τή γραμματική. Όταν φτιάχνουμε ένα μήνυμα, πρέπει να βάλουμε τίς λέξεις σε κάποια όρισμένη σειρά και με όρισμένους κανόνες. Αυτές οι σχέσεις λέγονται συνταγματικές, και τό μήνυμα τό ίδιο μπορεί να όνομασται σύνταγμα. «Αγαπώ τό λευκό» είναι ένα σύνταγμα. «Λευκό αγαπώ τό» δέν είναι (τουλάχιστο σύμφωνα με τόν κώδικα πού χρησιμοποιούμε).

Συνδήλωση και καταδήλωση

Τό σημαινόμενο, δηλαδή ή έννοια του σημείου, μπορεί νά έχει κυριολεκτική ή και συνειρμική σημασία. Η κυριολεκτική σημασία λέγεται συνήθως καταδήλωση (ύπάρχει και ό όρος «κυριολεκτικότητα»). Για τή συνειρμική σημασία πληθαίνουν οί όροι στά έλληνικά: ύποδήλωση, συνδήλωση, συνυποδήλωση, παραδήλωση, συνέμφαση, συνειρμικότητα. Ό όρος συνδήλωση φαίνεται πρός τό παρόν νά ύπερισχύει στατιστικά.

Η καταδήλωση είναι, λοιπόν, ή κυριολεκτική σημασία του σημείου, ή άμεση καθημερινή και πίο άπλή σημασία του: «λευκό» σημαίνει λευκό, τό χρώμα του άσπρου χαρτιού. Η συνδήλωση είναι, μπορούμε νά πούμε, ή μεταφορική σημασία: τό λευκό είναι τό καθαρό (γι' αυτό οί νοικοκυρές, μάς λένε οί διαφημίσεις, αγαπάνε τό λευκό), είναι τό άγνό (άρα τό χρώμα τής άθωότητας και τής παρθενιάς). Όπως βλέπουμε, ή συνδήλωση είναι μέν μεταφορική, δέν είναι όμως άτομική, αλλά κοινωνικοποιημένη.

Οί λειτουργίες τής γλώσσας

Μπορούμε νά παρομοιάσουμε (άλλά προσεκτικά) τό ζευγάρι καταδήλωση/συνδήλωση μέ ένα παλαιότερο ζευγάρι τών σημασιολόγων, τή «γνωστική» και τή «συναισθηματική» σημασία. Άκόμα πίο άναλυτικές είναι όμως οί λειτουργίες

τής γλώσσας όπως όρίστηκαν από τόν Roman Jakobson.

Ό Jakobson, μέ βάση τό σχήμα τής επικοινωνίας πού είδαμε προηγούμενα, λέει ότι κάθε πράξη επικοινωνίας μπορεί νά εκπληρώσει μιά ή περισσότερες από τίς έξι έξι λειτουργίες. Η πράξη μπορεί νά κάνει άναφορά στόν πραγματικό κόσμο ή στόν αντίληψή μας γι' αυτόν (άναφορική λειτουργία), όπως: «Χιονίζει». Μπορεί νά εκφράζει τά αισθήματα του πομπού (συναισθηματική λειτουργία), όπως: «Άχ, πώς μ' άρέσει τό χιόνι!». Μπορεί νά σκοπεύει νά επηρεάσει τόν δέκτη ή νά τόν χρησιμοποιήσει (βουλευτική λειτουργία): «Κλείσε τήν πόρτα, χιονίζει έξω». Μπορεί νά σκοπεύει στόν έλεγχο τής μεταφοράς του μηνύματος (φατική λειτουργία): «Μ' άκούς; κατάλαβες;». Μπορεί νά άναφέρεται στόν κώδικα του μηνύματος (μεταγλωσσική λειτουργία): «Όταν λέω "χιονίζει", έννοώ τό μετεωρολογικό φαινόμενο του χιονιού». Τέλος, μπορεί νά έχει σάν κέντρο δάρους τόν έαυτό της, τό ίδιο τό μήνυμα (ποιητική λειτουργία): «Τό χιόνι, τό χιόνι, σάν πούπουλα πέφτει». Σ' αυτό τό παράδειγμα, ή επανάληψη ήχων και λέξεων τραβά τήν προσοχή του δέκτη στό μήνυμα, όχι γι' αυτό πού «θέλει νά πει» αλλά γιά τό ένδιαφέρον τής μορφής του.

Συνήθως, μιά πράξη επικοινωνίας εκπληρώνει παραπάνω από μία λειτουργίες συγχρόνως. Μπορούμε όμως νά διακρίνουμε μία κυρίαρχη (ή ένα κυρίαρχο συνδυασμό λειτουργιών) γιά νά χαρακτηρίσουμε ένα συγκεκριμένο μήνυμα. Η

ΕΣΕΙΣ ΠΕΡΑΣΑΤΕ ΑΠΟ ΤΗΝ... ΚΙΒΩΤΟ;

Στο **ΥΠΟΓΕΙΟ** Θα βρείτε

βιβλία παιδικά
εκπαιδευτικά παιχνίδια

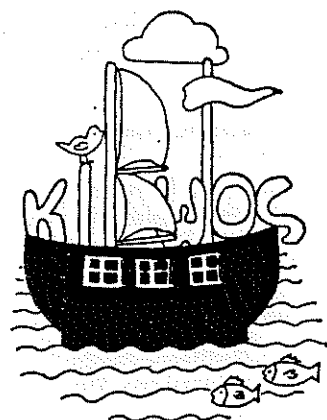
Στο **ΙΣΟΓΕΙΟ**

χαρτικά
αφίσσες
βιβλία
περιοδικά

Στο **ΠΑΤΑΡΙ**

έκθεση καλλιτεχνικής φωτογραφίας του Σταύρου Λαγκαδιανού

στον **ΠΕΙΡΑΙΑ ΔΡΑΓΑΤΣΗ 1** (νέο δημαρχιακό μέγαρο)

αναφορική λειτουργία τείνει να κυριαρχήσει στην πρακτική μετάδοση πληροφορίας για τον κόσμο. Η βουλευτική χαρακτηρίζει π.χ. τις έντολές, μερικές φορές τον πολιτικό λόγο και τις διαφημίσεις· ή φατική, όπως λέει ο Jakobson, εμφανίζεται και στις καθημερινές κουβέντες των έρωτευμένων («μ' αγαπάς;»). Η μεταγλωσσική λειτουργία χαρακτηρίζει π.χ. τη γλωσσολογία και τη σημειωτική, που έχουν σαν αντικείμενο την ανάλυση των συστημάτων σημασίας. Και η ποιητική εμφανίζεται βέβαια στην ποίηση και την τέχνη γενικότερα, όχι όμως αποκλειστικά.

Λόγος και κείμενο, συμπραζόμενα και περίσταση

Αυτό που στη θεωρία επικοινωνίας λέγεται μήνυμα, στη γλωσσολογία μπορεί να λεχθεί διμιλία (όταν αναφέρεται σε συγκεκριμένη πράξη διμιλίας) και λόγος (discourse) (όταν έννοείται μία συνέχεια προφορικής γλώσσας με κάποια έσωτερική συνέπεια). Στα περισσότερα άλλα σημειωτικά συστήματα το ίδιο φαινόμενο λέγεται κείμενο, πράγμα που αντιπροσωπεύει δανεισμό από τη γραπτή γλώσσα. Το κείμενο χαρακτηρίζεται από σημασιολογική συνέπεια, που εκδηλώνεται σαν συστηματική αναφορά στους ίδιους σημασιολογικούς κώδικες, καταδηλωτικούς ή συνδηλωτικούς.

Έκτός από την έσωτερική συνέπεια του κειμένου, υπάρχει και συνέπεια ανάμεσα στο κείμενο και το περιβάλλον στο οποίο παράγεται. Το κείμενο μπορεί να αναφέρεται σε άλλα κείμενα (π.χ. όταν μιλάμε για ένα πρόγραμμα στην τηλεόραση) ή σε πρόσωπα, αντικείμενα και καταστάσεις στον γύρω χώρο. Τα άλλα κείμενα λέγονται συνήθως «συμπραζόμενα» (context), τα έξωτερικά στοιχεία «περίσταση» (situation).

Πολυσημία και μονοσημία

Υπάρχουν κείμενα (ή λόγοι) που τείνουν προς μίαν άμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία ανάμεσα στο σημαίνον και στο σημαινόμενο – τείνουν να αποφύγουν δηλαδή τη συνδήλωση και να περιοριστούν στην καταδήλωση. Αυτός είναι λίγο πολύ ο σκοπός της επιστήμης. Άλλα κείμενα βασίζονται ριζικά στην πολυσημία της συνδήλωσης – ή λιτότητα της λυρικής ποίησης είναι το αποτέλεσμα μίας πολύ μεγάλης χρήσης της πολυσημίας. Πολυσημία δέν σημαίνει αναγκαστικά έντελώς ελεύθερη, ατομική συνειρμικότητα. Το πολυσημάντο κείμενο μπορεί να χρησιμοποιήσει κοινωνικά κατοχυρωμένους κώδικες και να ελέγξει απόλυτα τη χρήση τους, ή μπορεί να χρησιμοποιήσει συνδηλωτικά άνοιχτές σημασίες που προσφέρονται στην ατομική απόλαυση.

Συντακτική, σημαντική, πραγματική

Αυτές οι τρεις έννοιες προέρχονται από τη σημειωτική του Morris και ορίζουν τις διάφορες προσεγγίσεις μελέτης ενός κειμένου. Η συντακτική μελετά τους κανόνες συνδυασμού των σημαινόντων, τη «γραμματική» και «σύνταξη» του κειμένου, ή αν θέλουμε τη συνταγματική μορφή του. Η σημαντική μελετά τη σημασιολογική δομή, δηλαδή τους κώδικες των σημαινόμενων, καταδηλωτικούς και συνδηλωτικούς – την παραδειγματική δομή του κειμένου. Η πραγματική μελετά τη σχέση του κειμένου με το περιβάλλον του, και μπορεί να καλύψει μέχρι και την κοινωνική λειτουργία του κειμένου και τον ιδεολογικό του ρόλο.

3. Σημερινά ρεύματα στην σημειωτική

Οι τάσεις στην σημερινή διεθνή σημειωτική είναι σε γενικές γραμμές οι έξης: Το μεγάλο κύμα του δομισμού στη Γαλλία, που παραμένει μία από τις κύριες πηγές της σημειωτικής, άφησε ένα ισχυρό φορμαλιστικό ρεύμα, το οποίο περιλαμβάνει και την άφηγηματολογία. Ο φορμαλισμός στην σημερινή σημειωτική βασίζεται στις θεωρητικές έννοιες που παρουσιάσαμε, και προχωρά, μέσω μονογραφικής έρευνας, στη λεπτομερή εφαρμογή, βελτίωση και ανάπτυξη της θεωρίας στα διάφορα πεδία της σημειωτικής.

Από την άλλη μεριά, ή συνάντηση της σημειωτικής με την ψυχανάλυση και τον μαρξισμό δημιούργησε, πάντα στη Γαλλία, μία ριζοσπαστική κατεύθυνση, στηριγμένη κυρίως στην Kristeva, στον Lacan, στον Foucault και στον φιλόσοφο Jacques Derrida. Η κατεύθυνση αυτή επηρεάζει κυρίως το πεδίο της κριτικής (της λογοτεχνίας, του θεάτρου, της τέχνης και του κινηματογράφου), όπου εμφανίζεται σαν κριτική «αποδόμησης» ή «αποδιάρθρωσης» (deconstruction) – από τον Σ. Δημητρίου ονομάζεται φιλολογική σημειωτική. Σκοπός της είναι να έντοπίσει στο κείμενο αυτά τα σημεία που το κείμενο προσπαθεί να καλύψει ή να άποσιωπήσει – αυτά που άντιστέκονται στην προσπάθεια όργάνωσης και ιδεολογικής διευθέτησης του κειμένου – και να τα άπελευθερώσει, άπελευθερώνοντας έτσι την άπεριόριστη, άνεξέλεγκτη ροή του δημιουργικού λόγου. Έτσι, θεωρείται ότι πετυχαίνεται ή «επανάσταση του λόγου», άναγκαία προϋπόθεση της πολιτικής επανάστασης (βλ. και Μαρτινίδης 1980).

Στις Η.Π.Α. και στη Γερμανία, όπως είδαμε, υπάρχει μία σχολή της σημειωτικής του Peirce. Έννοιες του Peirce και του Morris χρησιμοποιούνται και στη φορμαλιστική σημειωτική και

στήν κριτική της αποδόμησης (όπως ή «απεριόριστη σημείωση»).

Στήν Ανατολική Ευρώπη και τή Ρωσία, ή λεγόμενη σχολή τής Μόσχας-Ταρτού προσεγγίζει τή σημειωτική από μιά ευρύτερη ιστορική σκοπιά. Μέ βάση τά μεταφρασμένα έργα της, ή κατεύθυνση αυτή είναι γνωστή στή Δύση σάν *σημειωτική του πολιτισμού*: όλα τά σημειωτικά φαινόμενα ενός πολιτισμού μπορούν νά θεωρηθούν σάν ένα υπερ-κείμενο, τό κείμενο του πολιτισμού, τό όποιο έχει όρισμένα χαρακτηριστικά πού μπορούν νά αναλυθούν συστηματικά.

Στή Δυτική Ευρώπη, στίς Η.Π.Α. και στόν Καναδά ή σημειωτική είναι απ' τή μιά μεριά μιά μέθοδος πού χρησιμοποιείται για τή συστηματική ανάλυση τής σημασίας και απ' τήν άλλη μιά προσέγγιση πού χρησιμοποιείται από τούς κριτικούς όταν ταιριάζει στό θέμα και στούς αναγνώστες τους. Συγχρόνως, έχει επηρεάσει σοβαρά όλες τίς κοινωνικές επιστήμες. Στή Νότια Ευρώπη πάλι (κυρίως στήν Ίταλία, αλλά και στήν Ελλάδα), και σέ κάποιον βαθμό στή Νότια Αμερική, ή σημειωτική σέ όλες της τίς αποχρώσεις διασταυρώθηκε και επηρεάστηκε από τόν μαρξισμό, προφανώς λόγω τών κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών πού επικρατούν στίς χώρες αυτές.

Από τήν πρώτη εμφάνισή της στό Παρίσι, γύρω στό 1960, ή σημειωτική είχε, όπως είδαμε, μιά τάση ριζοσπαστικής κοινωνικής κριτικής (ένα τυπικό παράδειγμα δίνει τό έργο του Barthes, π.χ. *Mythologies*, 1957). Όρισμένοι μελετητές ενδιαφέρονται άμεσα για τίς σχέσεις ανάμεσα στήν κοινωνία και τά σημειωτικά συστήματα (Greimas, Eco). Μιά προσπάθεια συστηματικής άρθρωσης τής σημειωτικής ειδικότερα μέ τόν ιστορικό ύλισμό έγινε από τόν γάλλο κοινωνιολόγο Pierre Bourdieu, από τόν ίταλό φιλόσοφο Ferruccio Rossi-Landi, καθώς και στά έργα του Ρώσου Mikhail Bakhtin και τών φίλων του, έργα πού γράφτηκαν τό 1920-30 στή Ρωσία και μεταφράστηκαν πρόσφατα στά γαλλικά και άγγλικά. Σ' αυτό τό σημείο άκριβώς βρίσκεται και ή ιδιαίτερη προσφορά τής ελληνικής σημειωτικής (Σ. Δημητρίου, Α.-Φ. Λαγόπουλος, Π. Μαρτινίδης, Τζ. Πολίτη).

4. Ή σημειωτική στήν Ελλάδα

Ή σημειωτική ήρθε στήν Ελλάδα κυρίως από τή Γαλλία, και οι πρώτες επιρροές εμφανίζονται γύρω στό 1970 στά πανεπιστήμια τής Αθήνας και τής Θεσσαλονίκης, και στήν κριτική του κινηματογράφου. Γλωσσολόγοι, φιλόλογοι, αρχιτέκτονες, λαογράφοι και άλλοι, συχνά επιστρέφοντας από μεταπτυχιακές σπουδές στό έξωτερι-

κό, μεταφέρουν τό νέο θεωρητικό πεδίο στήν Ελλάδα. Άρκετές μεταφράσεις έργων σημειωτικού χαρακτήρα, καθώς και ελληνικές εργασίες, έχουν δημοσιευτεί τά τελευταία δέκα χρόνια. Τά κείμενα πού κυκλοφορούν στό εμπόριο είναι κυρίως γενικού χαρακτήρα, εισαγωγικά και μη τεχνικά. Πιο εξειδικευμένες μελέτες από Έλληνες σημειολόγους τείνουν νά δημοσιευτούν σέ εκδόσεις περιορισμένης κυκλοφορίας (πανεπιστημιακές εκδόσεις, πρακτικά συνεδρίων). Άρκετά περιοδικά στήν Ελλάδα δημοσιεύουν άρθρα μέ σημειωτικό περιεχόμενο (*Φύλα*, *Όθόνη*, *Σύγχρονος Κινηματογράφος*, *Σπείρα*, *Τέχνη*, *Φιλολόγος*, *Πολίτης* κ.ά.). Από τήν άλλη μεριά, οι εργασίες πολύ λίγων Έλλήνων σημειολόγων έχουν εμφανιστεί σέ διεθνή περιοδικά ή άλλες εκδόσεις. Ήξειδικευμένο επιστημονικό περιοδικό τής σημειωτικής δέν υπάρχει στήν Ελλάδα.

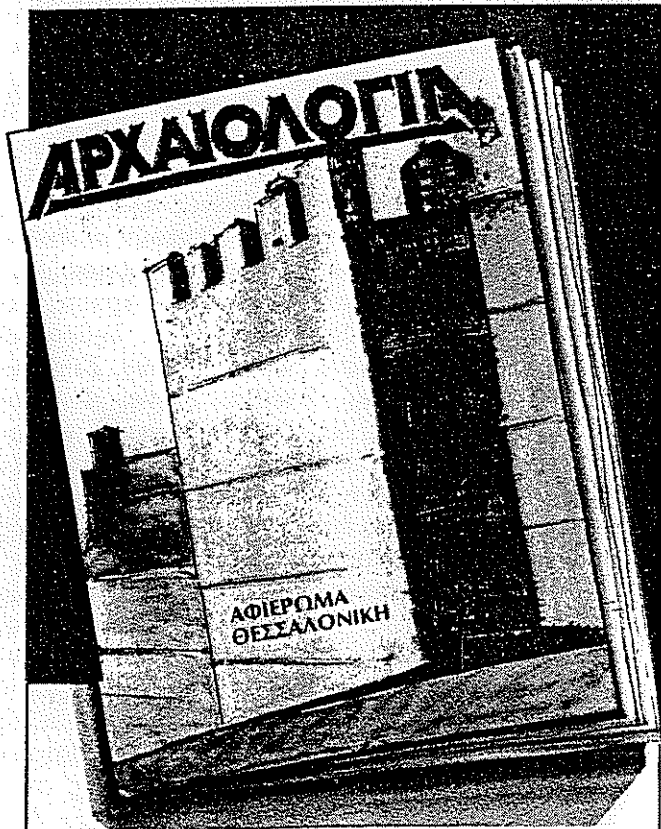
Οι ελληνικές μελέτες σημειωτικής τείνουν πρós τή φορμαλιστική κατεύθυνση, και στήν κριτική πρós τήν αποδόμηση και συγγενείς τάσεις. Έντυπωσιακή όμως είναι ή επιρροή του ιστορικού ύλισμού, και ακόμα πιο χτυπητή ή στροφή πρós τήν κοινωνιοσημειωτική κατεύθυνση. Ύπάρχουν δύο μελέτες τής ιστορίας τής σημειωτικής στήν Ελλάδα (Καψωμένος, 1982, Λαγόπουλος - Λαγοπούλου-Παπαϊωάννου, 1982) πού προσφέρουν ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία για παρατέρα ενημέρωση.

5. Είκοσι χρόνια σημειωτικής: άπολογισμός και προοπτικές

Είδαμε ποιές ήταν οι ύποσχέσεις τής σημειωτικής όταν πρωτοεμφανίστηκε: μιά επιστήμη τής σημασίας, μιά μέθοδος ανάλυσης όλων τών ποικίλων φαινομένων τής σημασίας απαλλαγμένη από τήν ύποκειμενικότητα. Μετά από είκοσι χρόνια εξέλιξης, πώς ανταποκρίθηκε ή σημειωτική στήν αισιόδοξη (και φιλόδοξη) αυτή ύπόσχεση;

Ή σημειωτική μās προσφέρει μιά θεωρία και μιά μέθοδο. Άν πάρουμε πρώτα τή μέθοδο (θά αναφερθώ στή φορμαλιστική μέθοδο, εφόσον ή μέθοδος τής αποδόμησης δέν διεκδικεί τή θέση μιάς επιστήμης και απορρίπτει, ως ένα βαθμό, τίς άρχές και τής αποτελεσματικότητας και τής άντικειμενικότητας), μπορούμε νά πούμε ότι μās επιτρέπει σήμερα τήν ανάλυση και περιγραφή κειμένων, πράγματι μέ τρόπο συστηματικό και άκριβή και μέ τή δυνατότητα επανάληψης και επιβεβαίωσης πού θεωρούμε σάν «άντικειμενικότητα». Τό τί κάνουμε μέ τά άποτελέσματα είναι ένα έντελώς άλλο ζήτημα.

Ή σημειωτική προσφέρει μιά μέθοδο ανάλυ-

αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη

Η Θεσσαλονίκη είναι από τον 4ο αι. μ.Χ. το κέντρο συγκέντρωσης και διαμετακομιδής του μεγαλύτερου μέρους της παραγωγής της Μακεδονίας και ολόκληρου του Βαλκανικού χώρου.

Νίκος Σβορώνος

Γύρω στο 316 π.Χ. όταν ο Κάσσανδρος ιδρύει, στη θέση της Θέρμης, τη Θεσσαλονίκη καθαρίζει τα γύρω από αυτήν πολιόσματα και εγκαθιστά εκεί τους κατοίκους. Η νέα πόλη παίρνει το όνομά της από την αδελφή του Αλέξανδρου Θεσσαλονίκη, που ήταν σύζυγος του Κάσσανδρου.

Ευτέρπη Μαρκή

Η Θεσσαλονίκη από τους πρώτους αιώνες της ύπαρξης του βυζαντινού κράτους, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη ζωή της αυτοκρατορίας σαν πολιτικό, οικονομικό και εκκλησιαστικό κέντρο της Μακεδονίας ή του άνατ. Ιλλυρικού...

Δημήτρης Ναλπάντης

ARΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

για τον καθένα που θέλει να ξέρει

Θά βρείτε το περιοδικό στα κεντρικά βιβλιοπωλεία και περίπτερα καθώς και στα πρακτορεία τύπου

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

16 EXTRA
ΣΕΛΙΔΕΣ

σης, όχι ένα κριτήριο αξιολόγησης. Τό άμεσο αποτέλεσμα είναι ότι οποιοδήποτε κείμενο (σημειωτικό φαινόμενο) είναι εξίσου «άξιο» αντι-κείμενο ανάλυσης: ή εφημερίδα και τό ποίημα, ή άφισα και τό άρχαιο άγαλμα, τό blue jean και τό λαϊκό στολίδι, τά κόμικς και ό πειραματικός κινηματογράφος. Ό σημειολόγος είναι πρώτα έπιστήμονας, όχι κριτικός: ή δουλειά του είναι νά καταλάβει, όχι νά διαλέξει. Βεβαίως μπορεί ή σημειωτική νά χρησιμέψει σέ κάποιον πού θέλει νά διαλέξει (π.χ. τόν κριτικό ή τόν δάσκαλο), άφου ή κατανόηση δέν είναι έντελώς άσχετη μέ τήν έπιλογή.

Δέν προσφέρει όμως ή σημειωτική αντικειμενικά, έπιστημονικά κριτήρια πού μάς λένε τί είναι καλό και κακό, τί είναι τέχνη και τί είναι χυδαίο. Πολλοί έρευνητές π.χ. έχουν προσπαθήσει νά δώσουν έναν όρισμό τής τέχνης μέσα από τή σημειωτική. Πρότειναν κατά καιρούς σαν θεμελιώδες χαρακτηριστικό τήν ποιητική λειτουργία, τήν πολυπλοκότητα, τόν ίσομορφισμό ή τήν πολυσημία. Όλες αυτές οι έννοιες χαρακτηρίζουν ως ένα βαθμό τήν τέχνη. Δέν άρκούν, όμως, για νά τή διαφοροποιήσουν από άλλα σημειωτικά κείμενα πού δέν θεωρούνται συνήθως τέχνη (π.χ. τή διαφήμιση). Φαίνεται ότι ή έννοια τής «τέχνης» είναι ιστορική, κοινωνική, πολιτική ακόμη -δέν είναι όμως σημειωτική: δέν ύπάρχει ένα έσωτερικό χαρακτηριστικό (ή ομάδα χαρακτηριστικών) πού αναμφίβολα και καθαρά έμφανίζεται σέ όλα τά λεγόμενα έργα «τέχνης» και δέν έμφανίζεται σέ άλλα κείμενα πού δέν τά θεωρούμε τέχνη.

Η σημειωτική λοιπόν δέν μάς οδηγεί σέ αξιολόγηση, αλλά σέ ανάλυση κειμένων. Τότε, σέ τί χρησιμεύουν τά άποτελέσματά της; Μιά άπάντηση είναι ότι έχουν ενδιαφέρον θεωρητικό: ότι ό σκοπός τής κατανόησης είναι άρκετή δικαιολογία για τή σημειωτική ανάλυση. Αυτό προφανώς κανένας δέν μπορεί νά τό άμφισβητήσει. Υπάρχει όμως κι άλλη συνεισφορά τής μεθόδου τής σημειωτικής, πού θά είναι και πιο καθαρή αν συσχετιστεί μέ μία άποψη τής σημειωτικής θεωρίας.

Όπως είδαμε, καταβάλλονται προσπάθειες από πολλές κατευθύνσεις ώστε ή σημειωτική θεωρία νά άρθρωθεί μέ τήν κοινωνιολογική, και ειδικότερα μέσα στό πλαίσιο του ιστορικού υλισμού. Για μία τέτοια όπτική, ή σημειωτική είναι ή έπιστήμη τής ανάλυσης των ιδεολογικών συστημάτων (έννοούμε μέ «ιδεολογία» όλα τά νοηματικά φαινόμενα μιας κοινωνίας, όχι μόνο τή συστηματικά διαμορφωμένη πολιτική ιδεολογία). Η ανάλυση των κειμένων, άρα, έχει διπλό σκοπό: από τή μία μεριά μάς βοηθά στην κατανόηση μιας ολόκληρης κοινωνίας (π.χ. μιας κοινωνίας ιστορικά ή πολιτιστικά πολύ διαφορετι-

κῆς ἀπὸ τῆ δικῆ μας), ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀποδεικνύοντας πῶς εἶναι φτιαγμένο ἓνα κείμενο, ἀπογυμνώνει καὶ τὶς ἰδεολογικὲς ἀξίες πού ἀντιπροσωπεύει καὶ τὸ ἰδεολογικὸ μῆνυμα πού μεταφέρει. Καὶ ἐνδέχεται νὰ μὴ συμφωνοῦμε μὲ τὶς ἀξίες αὐτές ὅταν τὶς βλέπουμε ἔτσι ὡμὰ, χωρὶς τὴν ὁμορφιά, τὴ γοητεία ἢ τὸ κύρος πού ἀποκτάνε μέσα στοῦ κείμενο. Εἶναι, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ σημειωτικὴ μιά μέθοδος ἀπομυθοποίησης τῶν φαινομένων σημασίας τῆς δικῆς μας κοινωνίας, ὅπως εἶναι μιά μέθοδος ἀποκρυπτογράφησης αὐτῶν τῶν ἄλλων κοινωνιῶν. Μᾶς προσφέρει ἓνα ἐργαλεῖο γιὰ μιά πιὸ ἐλεύθερη, πιὸ συνειδητὴ καὶ ἀδέσμευτη μεταχείριση τῶν κωδίκων καὶ τῶν μηνυμάτων πού πλημμυρίζουν τὴ ζωὴ μας.

Κατὰ τὴ δικὴ μου γνώμη, τὸ κύριο θεωρητικὸ πρόβλημα πού ἀντιμετωπίζει ἡ σημερινὴ σημειωτικὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἄρθρωσή της μὲ τὴν κοινωνία. Μιά σημειωτικὴ πού δὲν ἔχει σαφὴ σχέση μὲ τὴν ὑλικὴ βάση τῆς κοινωνίας διατρέχει μεγάλους κινδύνους ἰδεαλισμοῦ. Ἡ σημειωτικὴ μᾶς ἔδειξε ἀκριβῶς πόσο ἡ ἀντίληψή μας τῆς πραγματικότητας περνᾷ μέσα ἀπὸ ἓνα φίλτρο σημειῶν, πόσο ἡ γνώση μας τοῦ παρελθόντος εἶναι ἀπωδικοποίηση κειμένων διαφόρων εἰδῶν καὶ

ποτέ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὰ «πραγματικὰ γεγονότα», κατὰ πόσο ἡ σκέψη μας ἡ ἴδια ὑπακούει σὲ γραμματικὲς, σὲ μοντέλα, σὲ ἀφηγηματικὰ σχήματα. Δεσμευόμαστε ἀπὸ τὶς «γλώσσες» μὲ τὶς ὁποῖες συλλαμβάνουμε τὸν κόσμο. Ἄν δὲν ἔχουμε μιά θεωρία τῆς παραγωγῆς τῶν γλωσσῶν αὐτῶν μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασία παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, τότε ἡ ἴδια ἡ δυνατότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης (ἐφόσον καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶναι μιά γλώσσα) ἐξαφανίζεται, καὶ παίζουμε ἀπλῶς ὅλοι ἓνα παιχνίδι μὲ τὰ σημεῖα. Αὐτὸ τὸ παιχνίδι ἔχει τὴ δικὴ του γοητεία, λεπτὴ καὶ χαριτωμένη. Καὶ σίγουρα δὲν μποροῦμε νὰ βασιστοῦμε σὲ κάποια ὡμὴ, ἄμεση γνώση τῆς πραγματικότητας πού μᾶς ἔρχεται κάπως ἄθικτη, χωρὶς νὰ ἀνακατευτεῖ μὲ τὶς σημειωτικὲς (καὶ ἄρα ἰδεολογικὲς) ἀντιλήψεις καὶ προλήψεις μας. Ἄν δὲν ὑπάρχει σχέση, ὅμως, ἀνάμεσα στὰ σημειωτικὰ συστήματα καὶ στὴν πράξη τῆς κοινωνίας –πράξη ὅχι ἀνεξάρτητη ἀπὸ σημειωτικὰ συστήματα, ἀλλὰ καὶ μὲ μὴ σημειωτικὸ περιεχόμενο– τότε τὸ παιχνίδι εἶναι μόνο στοῦ μυαλοῦ μας. Καὶ αὐτὸ μού φαίνεται, προσωπικά, νὰ εἶναι ἰδιαίτερα ἄγονο.

Βασικὴ βιβλιογραφία:

- Bakhtin, M.M. and P.N. Medvedev (1978). The formal method in literary scholarship. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Barthes, Roland (1957). Mythologies. Paris: Seuil.
- (1964). «Éléments de sémiologie». Communications 4: 91-135.
- (1967). Système de la mode. Paris: Seuil.
- Baudrillard, Jean (1972). Pour une critique de l'économie politique du signe. Paris: Gallimard.
- Bourdieu, Pierre. «The economics of linguistic exchanges». Social Science Information 16(6), 645-668.
- Bremond, Claude (1964). «Le message narratif». Communications 4: 4-32.
- Derrida, Jacques (1967). De la grammatologie. Paris: Minuit.
- Δημητρίου, Σωτήρης (1978). Λεξικό ὄρων. Τόμος 1: Σημειολογικῆς καὶ δομικῆς ἀνάλυσης τῆς τέχνης. Ἀθήνα: Καστανιώτης.
- (1980). Λεξικό ὄρων. Τόμος 2: Ἐπικοινωνίας καὶ σημειωτικῆς ἀνάλυσης. Ἀθήνα: Καστανιώτης.
- Eco, Umberto (1968). La structure absente: introduction à la recherche sémiotique. Paris: Mercure de France.
- (1976). A theory of semiotics. Bloomington: Indiana University Press.
- Foucault, Michel (1966). Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines. Paris: NRF/Gallimard.
- Greimas, A.J. (1966). Sémantique structurale. Paris: Larousse.
- Καψωμένος, Ἐρατοσθένης (1979). Τὸ σύγχρονο κρητικὸ ἱστορικὸ τραγούδι: ἡ δομὴ καὶ ἡ ἰδεολογία του. Ἀθήνα: Θεμέλιο.
- (1982). «Ἡ σημειολογικὴ προσέγγιση τῆς λογοτεχνίας στὴν Ἑλλάδα». Ἀνακοίνωση στὸ Β' Συμπόσιο Νεοελληνικῆς Ποίησης, Πάτρα 2-4 Ἰουλίου 1982.
- Kristeva, Julia (1969). Σημειωτικὴ: recherches pour une sémantanalyse. Paris: Seuil.
- Lacan, Jacques (1966). Ecrits. Paris: Seuil.
- Λαγόπουλος, Α.-Φ. (1977). «L'image mentale de l'agglomération». Communications 27: 55-78.
- (1980). «Κοινωνιο-σημειωτικὴ τοῦ χώρου: τρόποι παραγωγῆς καὶ σημειωτικὲς ἀστικές δομές», στοῦ Σημειωτικῆ καὶ κοινωνία: διεθνὲς συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς Σημειωτικῆς Ἑταιρίας, σσ. 111-130 (ἐπιμέλεια Κ. Βοκλουν-Λαγοπούλου). Ἀθήνα: Ὀδυσσεύς.
- Λαγόπουλος, Α.-Φ. – Κ. Βοκλουν-Λαγοπούλου καὶ Θ. Παπαϊωάννου (1982). «Ἀνασκόπηση τῆς σημειωτικῆς στὴν Ἑλλάδα: ὁ φορμαλισμὸς, ἡ ψυχὰνάλυση καὶ ὁ ἱστορικὸς ὀλισμὸς». Σύγχρονα Θέματα 5: 14, σσ. 66-78.
- Lévi-Strauss, Claude (1947). Les structures élémentaires de la parenté. Paris: P.U.F.
- (1958). «La structure des mythes», στοῦ Anthropologie structurale, σσ. 227-255. Paris: Plon.
- Μαρτινίδης, Πέτρος (1980). «Une lecture de Polylogue de J. Kristeva». Κώδικας/Code 1, 275-280.
- (1982). Συνηγορία τῆς παραλογοτεχνίας. Ἀθήνα: Πολύτυπο.
- Meiz, Christian (1968). Essais sur la signification au cinéma. Paris: Klincksieck.
- Morris, Charles (1971). Writings on the general theory of signs. The Hague + Paris: Mouton.
- Πολίτη Τζίνα (1981). «Ἡ μυθιοσηματικὴ κατηγορία τῆς ἰδεολογίας: ἀνάλυση τῆς Λυγερῆς τοῦ Ἀνδρέα Καρκαβίτσα». Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ. 20, 317-351.
- Propp, Vladimir (1928, 1965). Morphologie du conte. Paris: Seuil.
- Rossi-Landi, Ferruccio (1968). Il linguaggio come lavoro e come mercato. Milano: Bompiani.
- Saussure, Ferdinand de (1916, 1971). Cours de linguistique générale. Paris: Páyor.
- Σετᾶτος, Μιχάλης (1971). Στοιχεῖα γενικῆς γλωσσολογίας. Θεσσαλονίκη: Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- (1977). Εἰσαγωγή στὴ σημειολογία καὶ σημασιολογία. Θεσσαλονίκη: Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Todorov, Tzvetan (1971). Poétique de la prose. Paris: Seuil.
- Winner, Irene Portis, and Thomas G. Winner (1976). «The semiotics of cultural texts». Semiotica 18: 2, 101-156.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the success of any business and for the protection of the interests of all parties involved. The document outlines the various methods and systems that can be used to ensure the accuracy and reliability of financial records.

The second part of the document focuses on the role of the auditor in the financial reporting process. It describes the responsibilities of the auditor and the standards that must be followed to ensure the integrity of the financial statements. The document also discusses the importance of communication between the auditor and the management of the company.

The third part of the document discusses the various types of financial statements that are prepared and the information that they provide. It explains the differences between the various types of statements and the importance of understanding the information that they contain. The document also discusses the various methods and techniques that are used to prepare financial statements.

The fourth part of the document discusses the various methods and techniques that are used to analyze financial statements. It explains the importance of understanding the various components of the financial statements and the various methods and techniques that are used to analyze them. The document also discusses the various methods and techniques that are used to evaluate the performance of the company.

The fifth part of the document discusses the various methods and techniques that are used to evaluate the performance of the company. It explains the importance of understanding the various components of the financial statements and the various methods and techniques that are used to analyze them. The document also discusses the various methods and techniques that are used to evaluate the performance of the company.

The sixth part of the document discusses the various methods and techniques that are used to evaluate the performance of the company. It explains the importance of understanding the various components of the financial statements and the various methods and techniques that are used to analyze them. The document also discusses the various methods and techniques that are used to evaluate the performance of the company.

The seventh part of the document discusses the various methods and techniques that are used to evaluate the performance of the company. It explains the importance of understanding the various components of the financial statements and the various methods and techniques that are used to analyze them. The document also discusses the various methods and techniques that are used to evaluate the performance of the company.

The eighth part of the document discusses the various methods and techniques that are used to evaluate the performance of the company. It explains the importance of understanding the various components of the financial statements and the various methods and techniques that are used to analyze them. The document also discusses the various methods and techniques that are used to evaluate the performance of the company.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Διεθνές Συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς
Σημειωτικῆς Ἑταιρίας

Θεσσαλονίκη, 22-23 Ἰουνίου 1979

Εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια
Karin Boklund - Λαγοπούλου

Οδυσσεας

1980

1911
ROMANIA

Εισαγωγή

K. Boklund – Λαγοπούλου

Τό βιβλίο αυτό είναι μιά συλλογή τῶν ἀνακοινώσεων πού παρουσιάστηκαν στό διεθνές συνέδριο σημειωτικής τῆς Θεσσαλονίκης (22-23 Ἰουνίου 1979), ὀργανωμένο ἀπό τήν Ἑλληνική Σημειωτική Ἑταιρία.

Ἡ Ἑλληνική Σημειωτική Ἑταιρία ἰδρύθηκε τό 1977 ἀπό μιά ὀμάδα πού ἐνδιαφερόταν γιά τήν σημειωτική καί πίστευε ὅτι μιά ὀργανωμένη δραστηριότητα γύρω ἀπό τά σημειωτικά θέματα θά ἀπαντοῦσε σέ μιά ἀνάγκη τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς τοῦ τόπου.

Ἡ σημειωτική ἢ σημειολογία, ἡ ἐπιστήμη πού μελετᾶ τά συστήματα σημασίας, εἶναι ἕνας νέος ἐπιστημονικός κλάδος. Ἡ ἐμφάνισή της ἀνάγεται στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, στόν ἑλβετό γλωσσολόγο Ferdinand de Saussure*, πού τήν θεωρεῖ σάν μιά ἐπιστήμη πού θά περιλαμβάνει καί τήν γλωσσολογία, καί σχεδόν συγχρόνως στόν ἀμερικανό φιλόσοφο Charles S. Peirce. Ἡ σημειωτική παράδοση πού δημιουργήθηκε μέ τά ἔργα τοῦ Peirce καί τοῦ ὀπαδοῦ του Charles Morris καί ἡ παράδοση τοῦ Saussure καί τοῦ δανοῦ γλωσσολόγου Louis Hjelmslev – πού κινεῖται μέσα στά πλαίσια τῆς δομικῆς (structuralist) γλωσσολογίας – ἔμειναν γιά πολύ καιρό ἀνεξάρτητες ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη, ἴσως ἐν μέρει ἐπειδή ἡ σημειωτική δέν ἦταν παρά μιά δευτερεύουσα ἀπασχόληση λίγων γλωσσολόγων ἢ φιλοσόφων, χωρίς ἐφαρμογή σέ ἄλλα πεδία. Στό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '50 ὀμως, ἀναζωπυρώθηκε στήν Γαλλία ἡ σημειωτική ἔρευνα, μέ βάση τίς ἐργασίες τοῦ δομιστῆ ἀνθρωπολόγου Claude Lévi-Strauss, πού ἐφάρμοσε τίς ἀρχές τοῦ de Saussure στήν ἀνάλυση τῆς μυθολογίας (Lévi-Strauss 1958). Ἀπό τότε ξεκινάει στήν Γαλλία καί ἀργότερα στήν Ἰταλία, στήν Ἀγγλία, στή Γερμανία καί

* Οἱ βιβλιογραφικές ἀναφορές βρίσκονται στήν Εἰσαγωγική Βιβλιογραφία τῆς Σημειωτικῆς, στό τέλος αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου.

στis Η.Π.Α. ή σημερινή σημειωτική. Έάν ό Lévi-Strauss τήν έφάρμοσε στήν άνθρωπολογία, ό Roland Barthes, ό Umberto Eco καί άλλοι τήν χρησιμοποίησαν στήν άνάλυση τής λογοτεχνίας, τών άντικειμένων τής σημερινής πολιτείας, τής ιδεολογίας, τής μόδας, τής διαφήμισης, του χώρου καί τής τέχνης. Η σημειωτική παράδοση τής ανατολικής Εύρώπης καί ιδιαίτερα τής Ρωσίας έγινε γνωστή στήν Δύση μέ τό έργο του γλωσσολόγου Roman Jakobson καί μέ μεταφράσεις· ειδικότερα, ή δουλειά του Vladimir Propp έγινε άφορμή για μεγάλη έπιστημονική δραστηριότητα γύρω από τήν άνάλυση κειμένων. Η σημερινή σημειωτική, πού είναι συγγενής μέ τήν γλωσσολογία καί τήν θεωρία έπικοινωνίας, εφαρμόζεται σέ όλα τά πεδία τών «έπιστημών του άνθρώπου», πού αναφέρονται στήν ανθρώπινη κοινωνία καί στά πολιτιστικά προϊόντα της. Η έπιρροή τής σημειωτικής στά παραδοσιακά πεδία τής έπιστήμης είναι ένα από τά στοιχεία πού οδήγησαν στήν έπανοργάνωση τής γνώσης καί στήν δημιουργία καινούριων έπιστημονικών πεδίων, όπως ή θεωρία κειμένων. Έπίσης, ή σημειωτική συνεισφέρει στήν τυπικοποίηση τών έπιστημών του άνθρώπου μέ τήν εφαρμογή μαθηματικών μοντέλων.

Είναι φανερό ότι ένας μελετητής δέν μπορεί νά ασχοληθεί μέ τήν σημειωτική έν γενεί, αλλά αναγκαστικά εξειδικεύεται σέ κάποιο τμήμα της. Αύτή ή κατάσταση φαίνεται καί από τά κείμενα τής παρούσας συλλογής, πού έχουν άντικείμενα πού κινούνται από τό γενικό θεωρητικό μέχρι τό μονογραφικό καί από τήν αρχιτεκτονική μέχρι τά κόμικς. Όμως, μερικές βασικές έννοιες είναι κοινές για όλα τά κείμενα καί αποτελούν ακριβώς τήν βάση τής σημειωτικής, επιτρέποντας τόν χειρισμό τόσο διαφορετικών φαινομένων μέ μία κοινή όπτική. Θα συζητήσουμε στήν συνέχεια μερικές απ' αυτές τίς βασικές έννοιες, μέ σκοπό ό αναγνώστης πού έρχεται για πρώτη φορά σέ έπαφή μέ τήν σημειωτική νά μπορέσει νά πάρει μία πρώτη εικόνα καί ίσως νά καταλάβει καλύτερα τά πιο εξειδικευμένα κείμενα πού ακολουθούν.

Θά πρέπει νά σημειώσουμε αρχίζοντας ότι ό σκοπός μας είναι μία γενική καί κάπως απλοποιημένη εισαγωγή στίς έννοιες τής σημειωτικής. Πολλές από τίς έννοιες αυτές δέν είναι ακόμα έντελώς ξακαθαρισμένες καί ούτε είναι σίγουρο ότι δέν υπάρχουν αντιφάσεις μεταξύ τους σέ κάποιο επίπεδο. Δέν είναι δυνατό έδώ νά αναφερθούμε στίς μακριές θεωρητικές συζητήσεις πού προκαλούν έννοιες σαν «σημείο» καί «αναφορά», συζητήσεις πού συχνά μετατρέπονται σέ σημαντικά έπιστημολογικά προβλήματα. Ο αναγνώστης μπορεί νά συμβουλευθεί τήν εισαγωγική βιβλιογραφία για πιο βαθιά κατανόηση τής σημειω-

τικῆς.

Βασική ἔννοια γιά τήν σημειωτική εἶναι τό *σημεῖο*. Τό σημεῖο εἶναι κάτι πού ἔχει *σημασία*: μπορεῖ νά εἶναι μιά λέξη, μιά κίνηση, ἕνα ροῦχο, ἕνα ζωγραφισμένο σχῆμα κλπ. Τό σημεῖο ἔχει σημασία μέσα σέ ἕνα σύστημα σημείων καί στά πλαίσια μιᾶς σχέσης ἐπικοινωνίας.

Τό σημεῖο

Ἐπάρχουν διαφορετικά εἶδη σημείων. Ἀπό σημειωτική ἄποψη, μπορούμε νά διαιρέσουμε τά σημεῖα ὡς ἑξῆς (Martinet 1973: 55-72):

Ἐνδειξη (index). Ὀνομάζεται ἔτσι ἕνα σημεῖο πού εἶναι τό ἄμεσο καί φυσιολογικό ἀποτέλεσμα τοῦ φαινομένου τό ὁποῖο σημαίνει: ὁ καπνός σημαίνει φωτιά, ἐπειδή γιά φυσικούς λόγους ἡ φωτιά προκαλεῖ καπνό. Τά γιατρικά συμπτώματα, τά ἴχνη τῶν ζώων εἶναι ἄλλα παραδείγματα τῆς ἐνδειξης.

Σημεῖο καθευατό (sign). Ὀνομάζεται τό σημεῖο πού δέν ἔχει καμία φυσική ἢ ἀναγκαστική σχέση μέ τό φαινόμενο πού σημαίνει, ἀλλά ἡ σημασία του καθορίζεται ἀπό κοινωνική σύμβαση. Οἱ περισσότερες λέξεις τῆς γλώσσας εἶναι τέτοια σημεῖα, πράγμα πού ἀποδεικνύεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι διαφορετικές γλώσσες χρησιμοποιοῦν ἐντελῶς διαφορετικές λέξεις γιά τό ἴδιο ἀντικείμενο: τό ἑλληνικό «χιόνι» λέγεται ἀγγλικά «snow» καί γαλλικά «neige». Ἡ ἐνδειξη δέν εἶναι σημεῖο μέ αὐτή τήν στενότερη ἔννοια.

Εἰκόνα (icon) ἢ εἰκονικό σημεῖο. Ὀνομάζεται τό σημεῖο πού στό σχῆμα του μοιάζει μέ τό ἀντικείμενο πού σημαίνει, ὅπως π.χ. τά ζωγραφικά σημεῖα στήν ρεαλιστική τέχνη. Δέν εἶναι ὅμως εὐκόλο νά ὀρίσουμε τί ἀκριβῶς ἐννοοῦμε μέ «μοιάζει». Ἡ εἰκόνα εἶναι ὑποκατηγορία τοῦ καθευατοῦ σημείου.

Σύμβολο (symbol). Λέγεται τό σημεῖο πού εἶναι τόσο φορτισμένο μέ σημασία, πού ἀποκτᾶ κάποια ἀνεξαρτησία ἀπό τό φαινόμενο πού σημαίνει ἄμεσα καί λειτουργεῖ σχεδόν σάν ἀνεξάρτητο ἀντικείμενο. Ὁ σταυρός τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἕνα παράδειγμα. Τό σύμβολο δέν διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό τό σημεῖο καθευατό καί πολλοί σημειολόγοι ἀποφεύγουν νά χρησιμοποιήσουν τόν ὄρο σύμβολο.

Ἐσωτερικά, τό σημεῖο ἀποτελεῖται, κατά τόν Saussure, ἀπό δύο μέρη: τό *σημαῖνον* (signifiant, signifier) καί τό *σημαινόμενο* (signifié, signified) (βλ. καί Martinet 1973: 72-75, Barthes 1964: 103-114). Τό σημαῖνον εἶναι ὁ φορέας τῆς σημασίας: ἕνας ἠχητικός συνδυασμός στήν ὀμιλούμενη ἢ ἕνας συνδυασμός γραπτῶν

σχημάτων (π.χ. «χιόνι») στην γραπτή γλώσσα, ένας μπλέ κύκλος με μιά κόκκινη περίμετρο και μιά διαγώνια κόκκινη γραμμή στα σήματα κυκλοφορίας, ένα δαχτυλίδι από κίτρινο μέταλλο στο δάχτυλο κλπ. Τό σημαίνόμενο είναι ή έννοια, ή σημασία πού μεταφέρει αυτός ο φορέας: ή έννοια του χιονιού, τό μήνυμα «άπαγορεύεται ή στάθμευση», ή βέρα του γάμου. Πρέπει νά σημειώσουμε ότι τό σημαίνόμενο στό όποιο αναφέρεται τό σημαίνον δέν είναι τό πραγματικό αντικείμενο. 'Η έννοια τής λέξης «χιόνι» δέν είναι τό πραγματικό χιόνι – δέν είναι τό χιόνι τής Πάρνηθας ή τό χιόνι έξω από τήν πόρτα μου – αλλά μιά έννοια πού αντιστοιχεί στό πραγματικό αντικείμενο. 'Εξάλλου, υπάρχουν πάρα πολλές λέξεις πού έχουν σημαίνόμενο χωρίς νά υπάρχει κανένα πραγματικό αντικείμενο στό όποιο θά μπορούσαν νά αναφέρονται. λέξεις σάν «σφίγξ», «γοργόνα», «μονόκερος» δίνουν μόνο όρισμένα χτυπητά παραδείγματα. Τό πραγματικό αντικείμενο στό όποιο αντιστοιχεί ένα σημείο λέγεται αναφορά (referent). 'Η σχέση πού έχει μιά έννοια μέ τό πραγματικό αντικείμενο στό όποιο αναφέρεται είναι ένα θέμα έξω από τό πεδίο τής σημειωτικής.

Τό σημαίνον αποτελείται από ένα υλικό υπόβαθρο (substance), ένα προ-σημαίνον (presignifiant, presignifier), πού έχει μιά συγκεκριμένη μορφή (form) — Barthes 1964: 105-106. Ένα σημείο πρέπει πάντα νά έχει κάποιο υλικό υπόβαθρο, δέν μπορεί νά γίνει από άέρα, γιατί τότε δέν επικοινωνείται σέ κανέναν. Στην όμιλούμενη γλώσσα, τό υλικό υπόβαθρο ξεφεύγει μερικές φορές από τήν παρατήρηση, γιατί δέν είμαστε συνηθισμένοι νά προσέχουμε τήν ύλη τής όμιλούμενης γλώσσας, τόν ήχο. 'Υπάρχει όμως μιά όλόκληρη επιστήμη, ή φωνητική, πού ασχολείται μέ τήν ήχητική ύλη τής γλώσσας. Πιό φανερό είναι ή ύλη π.χ. στα σήματα κυκλοφορίας. Τό σήμα «άπαγορεύεται ή στάθμευση» είναι συνήθως από μέταλλο και χρώματα.

Στό υλικό υπόβαθρο επιβάλλεται μιά μορφή: ένα συγκεκριμένο ήχητικό σχήμα φωνηέντων και συμφώνων στην γλώσσα, τό σχήμα του μπλέ κύκλου με κόκκινη περίμετρο και διαγώνιο στό σήμα κυκλοφορίας. 'Η ύλη μπορεί νά αλλάξει – τό σήμα «άπαγορεύεται ή στάθμευση» θά μπορούσε νά είναι από ξύλο ή πλαστικό αντί για μέταλλο ή θά μπορούσε νά τυπωθεί σέ χαρτί σέ ένα βιβλίο. 'Αλλά αυτό πού δίνει νόημα στό υλικό και πού τό κάνει νά είναι σημείο είναι ή μορφή.

• 'Αν και είναι πιό δυσκολονόητο, τό σημαίνόμενο έχει κι αυτό μορφή και «ύλη». 'Ας αρχίσουμε μέ τήν «ύλη». 'Η αντίληψη πού έχουμε για τόν κόσμο δέν είναι καθεαυτή τεμαχισμένη σέ σημεία αλλά είναι συνεχής. Τά διάφορα σημειωτικά συστήματα τήν «τεμαχίζουν» και τήν όργανώνουν μέ διαφορετικούς τρό-

πους. Αυτό φαίνεται από τό γεγονός ότι στίς διάφορες γλώσσες του κοινου οί λέξεις δέν καλύπτουν άκριβώς τό ίδιο περιεχόμενο (σχ. 1): τό ελληνικό «δέντρο» λέγεται γερμανικά «baum» καί γαλλικά «arbre», τό γαλλικό «bois», πού μεταφράζει τό ελληνικό «ξύλο» καί τό άγγλικό «wood», άποδίδεται γερμανικά καί από τό «Holz» καί από τό «Wald», ένώ ένα μέρος τής έννοιας του «Wald» λέγεται γαλλικά «forêt» καί ελληνικά «δάσος». Άγγλικά υπάρχει τό «tree» για τό «δέντρο» αλλά τό άγγλικό «wood» άντιστοιχεί καί σε «ξύλο» καί σε «δάσος». Μπορούμε άσφαλώς νά δεχτούμε ότι τά δέντρα, τά ξύλα καί τά δάση δέν είναι τόσο διαφορετικά στην Εύρώπη καί ότι άρα οί Γάλλοι, οί Άγγλοι, οί Γερμανοί καί οί Έλληνες έχουν περίπου τήν ίδια άντίληψη τής πραγματικότητας σε αυτό τόν τομέα, μόνο πού οί γλώσσες τους όργανώνουν διαφορετικά αυτή τήν άντίληψη.

δέντρο	Baum	arbre	tree
ξύλο	Holz	bois	wood
δάσος	Wald	forêt	

Σχ.1

Ή «ύλη» του σημαίνόμενου είναι τό φαινομενολογικό περιεχόμενό του, περιεχόμενο πού προέρχεται από μιά κοινωνική καί άτομική έμπειρία. Ή όργάνωση, ειδικότερα ή δομή (structure), πού δίνει τό σημειωτικό σύστημα στό φαινομενολογικό συνεχές, ό τρόπος δηλαδή πού τό τεμαχίζει, είναι ή μορφή του σημαίνόμενου (Eco 1976: 73-74). Λόγω αυτής τής όργάνωσης, μπορούμε νά περιγράψουμε κάθε θέση σε κάθε πίνακα τής μορφής του σχ. 1, κάθε μορφή σημαίνόμενου στό σύστημα, περιγράφοντας μόνο τίς σχέσεις της μέ τίς υπόλοιπες θέσεις-μορφές: αυτό τό σχετικό νόημα είναι ή άξία (valeur).

Μιά μορφή μέ ύλικό υπόβαθρο, τό σημαίνον, ένώνεται λοιπόν μέ μιά μορφή-έννοια φορτισμένη φαινομενολογικά, τό σημαίνόμενο, για νά συνθέσουν ένα σημείο. Ή σύνθεσή τους δέν είναι ούτε φυσική ούτε άναγκαία: δέν υπάρχει φυσικός λόγος γιατί νά λέμε τό μεγάλο φυτό «δέντρο» καί όχι π.χ. «φνῶτος». Γι' αυτό ό de Saussure μιλάει για τό «αύθαίρετο» του σημείου: ή συγκεκριμένη σύνδεση σημαίνον-σημαινόμενο δέν έχει κίνητρο (Martinet 1973: 75-82). Όταν υπάρχει, τό σημείο είναι μέρος ενός συστήματος έπικοινωνίας. Στην λειτουργία του σημειωτικού συστήματος δέν παρεμβαίνουν άτομικές άλλαγές: ένα

άτομο δέν μπορεί νά άποφασίσει μόνο του ότι τό δέντρο λέγε-
ται φνῶτος καί νά έπικοινωνήσει μέ άλλα άτομα.

Είδαμε ότι τό σημείο έχει σημασία. Η σημασία του είναι, χον-
τρικά, δύο ειδών (Guiraud 1971: 35-36). Έχει μιά άρκετά συγκε-
κριμένη σημασία γιά τήν όποία μιά κοινότητα λίγο-πολύ συμ-
φωνεί καί πού έπανέρχεται στίς περισσότερες περιπτώσεις πού
χρησιμοποιεΐται τό σημείο. Αυτή είναι ή άμεση σημασία πού
καθορίζεται στά λεξικά. Στην σημειωτική λέγεται *denotation*,
πού έδῶ μεταφράζεται κυριολεκτική σημασία ή *κυριολεκτικότη-*
τα. Τό σημείο όμως έχει καί άλλες, έμμεσες, συνειρμικές σημα-
σίες: τό «δέντρο» δέν σημαίνει μόνο μεγάλο φυτό μέ όρισμένα
χαρακτηριστικά, σημαίνει καί σκιά γιά τό καλοκαίρι, πράσινο
στους δρόμους τής πόλης, σύμβολο τής ζωής, δύναμη καί άν-
τοχή, καί πολλά άλλα πράγματα. Η έμμεση σημασία λέγεται
connotation καί μεταφράζεται έδῶ συνειρμική σημασία ή *συ-*
νειρμικότητα.

Μπορούμε νά περιγράψουμε τήν σχέση κυριολεκτικότητας
καί συνειρμικότητας ώς έξής (Barthes 1964: 130-132):

Ένα σημαΐνον συνθέτει μέ ένα σημαϊνόμενο ένα σημείο πού
έχει κυριολεκτική σημασία. Έάν τό σύνολο του σημείου αυτού
(τό σημείο «δέντρο» μέ τήν άμεση έννοια του μεγάλου φυτού)
μετατραπεί σέ σημαΐνον ενός σημείου δευτέρου έπιπέδου, τά
νέα σημαϊνόμενά του (π.χ. «σκιά τό καλοκαίρι», «δύναμη» ή
«πράσινο στήν πόλη») άποτελούν τήν συνειρμική σημασία (βλ.
σχ. 2). Όπως φαίνεται, τό ίδιο σημαΐνον μπορεί νά έχει πολλά

σημαΐνον		σημαϊνόμενο
σημαΐνον	σημαϊνόμενο	

Σχ.2

σημαΐνον	σημαϊνόμενο	
	σημαΐνον	σημαϊνόμενο

Σχ.3

συνειρμικά σημαϊνόμενα. Τά σύμβολα πού είδαμε προηγούμενα
δέν είναι τίποτε άλλο άπό τέτοια σημεία δευτέρου έπιπέδου.

Άπό τήν άλλη μεριά, ένα σημείο μπορεί νά γίνει τό σημαϊνό-
μενο ενός σημείου δευτέρου έπιπέδου (βλ. σχ. 3), όπως όταν

λέμε ότι ο χημικός τύπος H_2O σημαίνει «νερό». Σε αυτή την περίπτωση, το σημείο δευτέρου επιπέδου «μιλάει» πάνω στο αρχικό σημείο και λέγεται μεταγλωσσικό.

Τά σημειωτικά συστήματα

Τό σημείο αποτελεί ένα στοιχείο ενός συστήματος παρόμοιων σημείων και μόνο μέσα στο σύστημα αυτό μπορεί να έχει σημασία. Υπάρχουν πάρα πολλά σημειωτικά συστήματα. Τά παραδείγματα που αναφέραμε μέχρι τώρα προέρχονται από τά συστήματα τών φυσικῶν καί τών ἐπιστημονικῶν γλωσσῶν, ἀπό τό σύστημα τών σημάτων κυκλοφορίας, καί ἀπό τό σύστημα τοῦ ντυσίματος. Σε ἀναλογία μέ τήν γλώσσα (Barthes 1964: 92-94), ἕνα σημειωτικό σύστημα μπορεί νά λεχθεῖ γλώσσα (langue) — «ἡ γλώσσα τών λουλουδιῶν», «ἡ γλώσσα τών χρωμάτων» —, ἐνῶ σέ ἀντίθεση μέ τό ἀφηρημένο σύστημα, μία συγκεκριμένη σημειωτική πράξη λέγεται ὁμιλία (parole) — ἕνα κόκκινο τριαντάφυλλο μέσα σέ ἕνα μπουκέτο ἀπό ἄσπρα τριαντάφυλλα, τό μαῦρο χρώμα σέ μία κηδεῖα. Συνήθως, χρησιμοποιεῖται τό λεξιλόγιο τῆς θεωρίας ἐπικοινωνίας (Barthes 1964: 95): τό σύστημα λέγεται κώδικας (code) καί ἡ συγκεκριμένη πράξη ἐπικοινωνίας μήνυμα (message). Ὁ ὅρος κώδικας χρησιμοποιεῖται ὁμως καί μέ μία ἄλλη, στενότερη, ἔννοια πού καλύπτεται καί ἀπό τόν ὅρο παράδειγμα (paradigm) (Barthes 1964: 114-115, 121-123, Martinet 1973: 48). Τό παράδειγμα εἶναι μία κατηγορία στοιχείων τοῦ συστήματος, ἕνα σύνολο σημείων πού ταξινομοῦνται μαζί ἐπειδή μοιράζονται κάποιο κοινό χαρακτηριστικό. Οἱ γραμματικές κατηγορίες τῆς γλώσσας (οὐσιαστικά, ρήματα, ἐπιρρήματα κλπ.) εἶναι παραδείγματα· στό ντύσιμο, ἡ φούστα, τό παντελόνι, τό σόρτ κλπ. ἀνήκουν ὅλα στήν κατηγορία «ἐξωτερικά ρούχα πού φοριοῦνται ἀπό τήν μέση καί κάτω», τό παλτό, τό πουλόβερ, ἡ ζακέτα, κλπ. στήν κατηγορία «ἐξώρουχα» (βλ. καί Barthes 1964: 117). Μέσα στό ἴδιο παράδειγμα, τά σημεία μποροῦν νά ἐναλλαχτοῦν μεταξύ τους (Martinet 1973: 48): ἕνα οὐσιαστικό μπορεί νά πάρει τή θέση ἄλλου οὐσιαστικοῦ, ἕνα παλτό φοριέται ἀντί γιά μία ζακέτα, ἀλλά ὄχι ἀντί γιά παπούτσια κλπ. Βέβαια, ἡ σημασία πού προκύπτει εἶναι διαφορετική, ἀλλά τά σημεία πού ἀνήκουν σέ ἕνα παράδειγμα μποροῦν νά συμπληρώσουν τήν ἴδια θέση σέ ἕνα μήνυμα.

Ἡ ὀργάνωση τοῦ μηνύματος εἶναι μία σύνθεση στοιχείων ἀπό διαφορετικά παραδείγματα, πού ὑπακούουν σέ κάποιους κανόνες (π.χ. στούς γραμματικούς κανόνες, πού καθορίζουν

ὅτι μιά φράση πρέπει νά ἔχει τουλάχιστον ἓνα ὑποκείμενο καί ἓνα ρῆμα καί ὅτι μπορεῖ νά ἔχει καί ἄλλα στοιχεῖα, ὀργανωμένα κατά συγκεκριμένο τρόπο). Τό μήνυμα ἀποτελεῖ ἓνα σύνταγμα (syntagm — Barthes 1964: 115-116) καί οἱ κανόνες ὀργάνωσης τῶν στοιχείων του, πού προέρχονται ἀπό διαφορετικά παραδείγματα, λέγονται *συνταγματικοί*. Ἀντίθετα, ἡ ὀργάνωση τοῦ συστήματος κατά ταξινομημένες κατηγορίες εἶναι *παραδειγματική*. Οἱ κατηγορίες ἢ παραδείγματα λέγονται καί *παραδειγματικοί κώδικες*: καμιά φορά, οἱ κανόνες τῆς συνταγματικῆς ὀργάνωσης λέγονται *σύνταξη ἢ συνταγματικοί κώδικες*.

Ἡ ἐπικοινωνία

Ἄν τό σημειωτικό σύστημα εἶναι σταθερό καί ἐπηρεάζεται ἐλάχιστα ἀπό τό ἄτομο, τό μήνυμα ἀποτελεῖ σέ κάθε περίπτωση μιά ἀτομική ἐπίλογη, πού πρέπει μέν νά συντεθεῖ ἀπό στοιχεῖα τοῦ συστήματος σύμφωνα μέ δεδομένους κανόνες, ἐπιτρέπει ὅμως πολύ περισσότερη ἐλευθερία. Τό σύστημα, γλώσσα ἢ κώδικας εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ κάτι πού μιά ὀλόκληρη κοινότητα ἔχει κοινό καί γιά τό ἄτομο πού θέλει νά ἐπικοινωνήσῃ ἡ *πομπή* (sender) εἶναι μιά δέσμευση, ἓνα δεδομένο μέσα στό ὁποῖο πρέπει νά κινηθεῖ προκειμένου ἀκριβῶς νά ἐπικοινωνήσῃ μέ ἄλλα ἄτομα. Τό ἄτομο πρέπει νά *κωδικοποιήσῃ* τό μήνυμά του σύμφωνα μέ τόν κώδικα, γιά νά μπορέσῃ ὁ δέκτης (receiver) νά *ἀποκωδικοποιήσῃ* τό μήνυμα καί νά τό καταλάβῃ (Martinet 1973: 17-18). Ἀκόμα καί ἓνα πολύ φτωχό σύστημα ἔχει τεράστιες δυνατότητες παραγωγῆς πρωτότυπων μηνυμάτων, ἐνῶ τά περισσότερα σημειωτικά συστήματα πού λειτουργοῦν μέσα σέ μιά κοινωνία δέν εἶναι καθόλου φτωχά. Κάθε φυσική γλώσσα ἔχει τήν δυνατότητα παραγωγῆς ἑνός ἀπεριόριστου ἀριθμοῦ μηνυμάτων.

Τό σύστημα μόνο του δέν παράγει τίποτε. Μόνο ὅταν ὑπάρχει ἓνας πομπός, ἓνας ἄνθρωπος πού χρησιμοποιεῖ τό σύστημα, πραγματοποιοῦνται οἱ δυνατότητες δημιουργικότητας τοῦ συστήματος. Ἔτσι, ἐνῶ μπορούμε νά ποῦμε — καί μερικοί σημειολόγοι τό λένε — ὅτι ἡ γλώσσα «μιλάει» τό ἄτομο, ἐπειδή μόνο μέσα στό δεδομένο σύστημα αὐτό μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ, εἶναι ἐξίσου ἀληθινό καί *θεμελιωδέστερο* νά ποῦμε ὅτι τό ἄτομο ἢ καλύτερα τά κοινωνικά ἄτομα παράγουν τό σύστημα. Ἡ σχέση τους εἶναι διαλεκτική. Δέν ὑπάρχει, ὅπως εἶδαμε, φυσικός ἢ ἀναγκαῖος δεσμός ἀνάμεσα στό σημαῖνον καί τό σημαίνόμενο οὔτε ἡ συγκεκριμένη ὀργάνωση τοῦ συστήματος εἶναι ἀναγκαῖα καθεαυτή. Εἶναι προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας,

άπαντοῦν στίς ἀνάγκες καί προκύπτουν ἀπό τίς δομές τῆς κοινωνίας πού τά χρησιμοποιεῖ καί ἀλλάζουν συνέχεια ἀνάλογα μέ τίς ἀλλαγές τῆς κοινωνίας καί τῆς λειτουργίας τους μέσα σ' αὐτή. Ἕνα σημειωτικό σύστημα πού λειτουργεῖ μέσα σέ μιά ζωντανή κοινωνία δέν εἶναι μιά σταθερή καί δεδομένη δομή, παρόλο πού ἀναγκαζόμαστε νά τό περιγράψουμε ἔτσι γιά ἀναλυτικούς λόγους: εἶναι ἕνα δυναμικό, εὐκαμπτο σύνολο μέσα σέ ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο πού εἶναι ἡ ἐξέλιξη καί ἡ λειτουργία τῆς κοινωνίας αὐτῆς.

Τά σημειωτικά συστήματα καί ἡ κοινωνία

Ἐπάρχουν σημειωτικά συστήματα «κατασκευασμένα» εἰδικά γιά τήν ἐπικοινωνία: ἡ φυσική γλώσσα, ἡ γραπτή γλώσσα, τά σήματα κυκλοφορίας, ὁ κώδικας Morse, οἱ τεχνητές γλώσσες σάν τά μαθηματικά, κτλ. Μερικοί σημειολόγοι προτιμοῦν νά περιορίσουν τίς ἔρευνές τους σέ τέτοια συστήματα, πού τά θεωροῦν «ἀποκλειστικά» ἐπικοινωνιακά. Ἐπάρχουν ἄλλα σημειωτικά συστήματα πού βασίζονται στήν φυσική γλώσσα γιά νά κατασκευάσουν ἕνα πῶς πολύπλοκο σύστημα: ἡ μυθολογία, ἡ λογοτεχνία, οἱ ἀφηγήσεις κάθε εἴδους. Ἀπό τοῦς Ρώσους σημειολόγους (Lotman, στό Sebeok 1975), αὐτά τά συστήματα λέγονται «δευτερογενή συστήματα μοντελοποίησης» (secondary modelling systems). Ἡδη, σέ τέτοιες περιπτώσεις, γίνεται φανερό ὅτι οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν τά συστήματα ἐπικοινωνίας γιά πολλά πράγματα πέρα ἀπό τήν ἀπλή ἀνταλλαγή πληροφορίας (Guiraud 1971: 9-13). Ἐπάρχουν συστήματα πού χρησιμοποιοῦν τήν γλώσσα μαζί μέ ἄλλους κώδικες — τό θέατρο, ὁ κινηματογράφος. Σημειωτικά συστήματα εἶναι καί ἡ τέχνη, ὁ χορός, ἡ μουσική, οἱ κινήσεις τοῦ σώματος, οἱ ἐκφράσεις τοῦ προσώπου, ἡ συμπεριφορά. Ἐπάρχουν καί σημειωτικά συστήματα πού συγχρόνως ἀναφέρονται σέ κάποιο πρακτικό σκοπό: τό ντύσιμο καί τό στόλισμα, ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου στήν ἀρχιτεκτονική καί στήν πολεοδομία, οἱ διαφημίσεις, τά ἔθιμα καί οἱ τελετές, ἡ μαγειρική, τά χρηστικά ἀντικείμενα. Τά σημεία στά τελευταία συστήματα λέγονται καί σημεία-λειτουργίες (sign-function — Barthes 1964: 106).

Μερικοί σημειολόγοι, βλέποντας τήν σημασία νά δημιουργεῖται παντοῦ στήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου, θεωροῦν ὅτι ἡ κοινωνία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἕνα σύμπλεγμα κωδίκων, ἀπλῶς ἕνα σημειωτικό φαινόμενο. Ἄλλοι ἀπαντοῦν ὅτι, ἂν καί ἡ κοινωνία μπορεῖ καί πρέπει νά μελετηθεῖ ἀπό σημειωτική ἄποψη, δέν μπορούμε νά τήν μελετήσουμε μόνο καί ἀποκλειστικά μέσα

ἀπό αὐτή (Eco 1976: 22).

Κατά τήν διάρκεια τοῦ συνέδριου τῆς Θεσσαλονίκης, μερικοί συμμετέχοντες διατύπωσαν τήν θέση, τήν ὁποία καί ἀσπάζομαι, ὅτι τά σημειωτικά φαινόμενα πρέπει νά μελετηθοῦν στήν ἄρθρωσή τους μέ τήν κοινωνική δομή καί σέ σχέση μέ τήν λειτουργία τους μέσα σ' αὐτή.

Τελικά, θά πρέπει νά σημειωθεῖ ἕνα πρόβλημα πού συναντάει κάθε προσπάθεια νά μεταφερθεῖ ἕνας ἐπιστημονικός τομέας γιά πρώτη φορά σέ μία καινούρια γλώσσα: τό πρόβλημα τῆς μετάφρασης τῆς ὁρολογίας. Τά βιβλία πού ὑπάρχουν στά ἑλληνικά, μεταφρασμένα ἢ πρωτότυπα, χρησιμοποιοῦν διαφορετική ὁρολογία – πράγμα πού πολλές φορές καθορίζεται ἀπό τό θέμα, τόν σκοπό τους ἢ τό ξένο κείμενο – καί οἱ συγγραφεῖς πού συμμετέχουν στήν παρούσα συλλογή ἔχουν καί αὐτοί διαφορετικές ἀπόψεις γιά τήν καλύτερη ἑλληνική μετάφραση τῆς σημειωτικῆς ὁρολογίας. Ἡ μοναδική λύση φαίνεται νά εἶναι τό πέρασμα τοῦ χρόνου καί μία εὐρύτερη συζήτηση γύρω ἀπό τήν σημειωτική, πού θά μπορούσαν νά καθορίσουν μία κοινή γλώσσα. Πρός τό παρόν, ζητῶ τήν ἐπιείκεια τοῦ ἀναγνώστη, ἐνῶ ἐλπίζω ὅτι ἡ εἰσαγωγή αὐτή θά τόν βοηθήσει νά «διαβάσει» καλύτερα τά κείμενα πού ἀκολουθοῦν.

Εισαγωγική Βιβλιογραφία τῆς Σημειωτικῆς

Ἡ βιβλιογραφία πού ἀκολουθεῖ περιέχει δύο εἶδη κειμένων: βασικά ἔργα πού ἱστορικά θεμελιώνουν τήν σημειωτική καί ἔργα εἰσαγωγῆς ἢ ἐπισκόπησης διαφορετικῶν βαθμῶν δυσκολίας. Ὁ σκοπός τῆς εἶναι νά προσφέρει ἕνα ὁδηγό γιά μία πρώτη μύηση στήν σημειωτική. Δέν περιέχει ἔργα ἐξειδικευμένα στίς διάφορες περιοχές τῆς σημειωτικῆς. Οἱ περισσότερες ἀπό τίς παρακάτω ἀναφορές περιλαμβάνουν πιά ἐξειδικευμένες βιβλιογραφικές πηγές πού ἐπιτρέπουν τήν ἐμβάθυνση στήν σημειωτική. Ἰδιαίτερα ὁ Eco 1976 δίνει ἐκτενή, γενική καί ἐξειδικευμένη βιβλιογραφία. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ ἐπίσης νά συμβουλευθεῖ τίς βιβλιογραφικές ἀναφορές τῶν κειμένων τῆς παρούσας συλλογῆς.

Barthes, Roland

1964 «*Éléments de sémiologie*», *Communications* 4.

Eco, Umberto

1968 *La structure absente. Introduction à la recherche sémiotique* (Paris: Mercure de France, 1972).

1976 *A Theory of Semiotics* (Bloomington: Indiana University Press).

Greimas, A.J.

1966 *Sémantique structurale* (Paris: Larousse).

Guiraud, Pierre

1971 *La sémiologie* (Que Sais—Je?) (Paris: P.U.F.).

Hjelmslev, Louis

1943 *Prolegomena to a Theory of Language* (Madison: University of Wisconsin, 1961).

Jakobson, Roman

1973 *Questions de poétique* (Paris: Seuil).

Kristeva, Julia

1969 *Σημειωτική – Recherches pour une sémanalyse* (Paris: Seuil).

Lévi-Strauss, Claude

1947 *Les structures élémentaires de la parenté* (Paris: P.U.F.).

1958 *Anthropologie structurale* (Paris: Plon).

1973 *Anthropologie structurale, deux* (Paris: Plon).

Martinet, Jeanne

1973 *Clefs pour la sémiologie* (Paris: Seghers).

Morris, Charles

1938 *Foundations of the Theory of Signs* (International Encyclopedia of Unified Science 1-2, University of Chicago Press).

1971 *Writings on the General Theory of Signs* (The Hague: Mouton).

Peirce, Charles Sanders

1931—1958 *Collected Papers* (Cambridge: Harvard University Press).

Propp, Vladimir

1958 (1928) *Morphology of the Folktale* (The Hague: Mouton).

Saussure, Ferdinand de

1916 *Cours de linguistique générale* (Paris: Payot).

Sebeok, Thomas A., editor

1975 *The Tell-Tale Sign — A Survey of Semiotics* (Lisse: Peter de Ridder).

ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΦΟΙΤΩΝ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Περιεχόμενα

Σημειώματα

ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ

Από τις «απλές μορφές» της αφήγησης στην αφηγηματική λογοτεχνία:
Μια ανάγνωση του ποιήματος «εις την οδόν των Φιλελλήνων»
του Ανδρέα Εμπειρικού

KARIN BOKLUND - ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

Οι σύγχρονες μέθοδοι ανάλυσης λογοτεχνικών κειμένων

ΜΑΝΟΛΗ ΛΑΝΑΡΗ

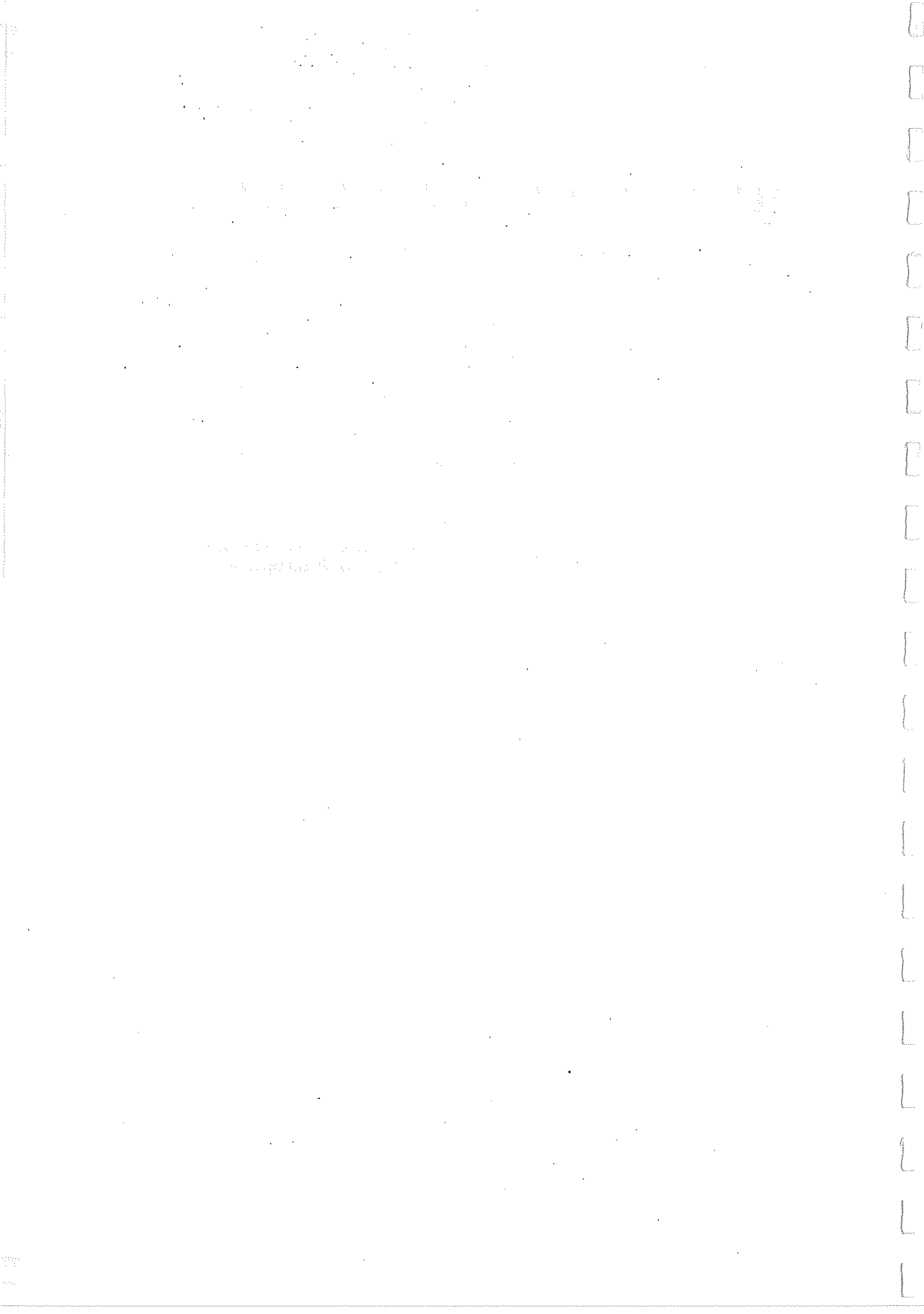
Θ. Σ. Έλιοτ: «Δυσκολίες Πολιτευομένου»

A. K. ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ερμηνεύοντας τα λόγια της Πυθίας

29

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1982

KARIN BOKLUND - ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΝΑΛΥΣΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ*

Για να μιλήσουμε για τις σύγχρονες μεθόδους ανάλυσης λογοτεχνικών κειμένων, θα πρέπει αρχικά να μιλήσουμε — για άλλη μια φορά — για τον στρουκτουραλισμό. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις της λογοτεχνίας είναι όλες γενικά στρουκτουραλιστικές με τη μία ή την άλλη έννοια. Ειδικά, αυτές που υπόσχονται πολλά έχουν επηρεαστεί σε σημαντικό βαθμό από τη σύγχρονη γλωσσολογία.

Ο στρουκτουραλισμός εν γένει βασίζεται στη Γλωσσολογία ως πρωτόπορα επιστήμη του ανθρώπου. Παρόλο που η Γλωσσολογία σήμερα έχει ήδη ξεπεράσει τον τυπικό στρουκτουραλισμό, οι αρχές και οι έννοιες του στρουκτουραλισμού, όπως εφαρμόστηκαν από τη δομική Γλωσσολογία του Saussure, του Jakobson, του Hjelmslev, είναι σε αρκετά σημεία ενσωματωμένες στη σημερινή επιστήμη της γλώσσας. Η κυρίαρχη θέση της Γλωσσολογίας στο γενικό κύμα του στρουκτουραλισμού είναι ακόμη πιο σημαντική στις στρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις της λογοτεχνίας, επειδή η λογοτεχνία είναι ακριβώς ένα φαινόμενο της γλώσσας. Άλλες επιστήμες που επηρεάστηκαν από τον στρουκτουραλισμό είναι αναγκασμένες να μιλήσουν για το δικό-τους αντικείμενο — την τέχνη, το υποσυνείδητο, τα έθιμα, τις δομές συγγένειας — σαν να ήταν ανάλογο με τη γλώσσα, για να μπορέσουν να εφαρμόσουν τις θεωρίες που θέλουν να «δανειστούν» από τη Γλωσσολογία. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που συναντά ο στρουκτουραλισμός σ' αυτές τις επιστήμες είναι ακριβώς η ανάγκη να δικαιολογήσει αυτήν την επιλογή της Γλωσσολογίας σαν μοντέλο για φαινόμενα που, τουλάχιστον επιφανειακά, δεν φαίνονται να έχουν σχέση με τη γλώσσα. Αντίθετα, στην περίπτωση της Λογοτεχνίας δεχόμαστε όλοι ότι το λογοτεχνικό κείμενο είναι κατασκευασμένο από τη γλώσσα σαν βασικό υλικό, και οι περισσότεροι δεχόμαστε ότι είναι μία σημαντική κατεύθυνση της ανάλυσης των κειμένων αυτών να ασχοληθούμε με τη γλωσσική-τους μορφή.

* Το κείμενο παρουσιάστηκε στη σειρά των «Διαλέξεων - Μαθημάτων» του Φιλολόγου και της ΕΑΜΕ Θεσσαλονίκης στις 26.4.1982.

Από τότε που άρχισε το σύγχρονο ενδιαφέρον για τη γλωσσική μορφή του λογοτεχνικού κειμένου — γύρω στα 1920-1930 στην αγγλοσαξωνική κριτική της λογοτεχνίας¹ — υπάρχουν οι προϋποθέσεις για την επιρροή της Γλωσσολογίας στην ανάλυση της Λογοτεχνίας. Στη δεκαετία του 1950, η επιρροή αυτή αρχίζει να γίνεται συνειδητή και, με το κύμα του στρουκτουραλισμού στη Γαλλία, τις δεκαετίες του 1960 και 1970, καταλήγει να είναι η κυρίαρχη πηγή ανανέωσης της λογοτεχνικής ανάλυσης. Ακόμα και η πιο παραδοσιακή μορφή ανάλυσης, η αγγλοσαξωνική («λογοτεχνική κριτική») δέχεται και ενσωματώνει ορισμένες έννοιες — αυτές που ταιριάζουν με τη δική-της αντίληψη για την τέχνη και για το έργο του κριτικού — που προέρχονται από στρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις. Όμως δεν θα μας απασχολήσει εδώ η «λογοτεχνική κριτική», που απλώς υιοθετεί μέσα στη δική-της σκοπιά έννοιες και στοιχεία από ένα άλλο πεδίο, το οποίο το θεωρεί βασικά ως ξένο προς το αντικείμενο της Λογοτεχνίας. Το πραγματικά καινούριο στη σημερινή αντιμετώπιση της Λογοτεχνίας δημιουργείται από τις μορφές ανάλυσης που ξεκινάνε από την υπόθεση ότι το λογοτεχνικό κείμενο πρέπει να μελετηθεί ακριβώς όπως μελετάμε τα υπόλοιπα φαινόμενα της γλώσσας, δηλαδή ότι τα λογοτεχνικά κείμενα είναι και αυτά αντικείμενο της γλωσσολογικής ανάλυσης.

Μία τέτοια αντιμετώπιση συναντά αμέσως ορισμένες αντιρρήσεις. Η πιο συνηθισμένη ίσως είναι ότι έτσι αρνείται την εξαιρετική θέση της Λογοτεχνίας ως τέχνης. Θα απαντούσα ότι αυτό εξαρτάται από το τί εννοούμε με τον όρο «τέχνη». Αν με «τέχνη» εννοούμε κάτι το μεταφυσικό και άπιαστο, μπροστά στο οποίο εμείς οι απλοί άνθρωποι δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε παρά μόνο να εκφράσουμε τον θαυμασμό-μας, τότε κάθε προσπάθεια ανάλυσης είναι έ-τσι κι αλλιώς μάταιη. Αν όμως δεχτούμε ότι η τέχνη είναι κάτι που μπορούμε να αναλύσουμε, έστω και μερικά εφόσον δεν έχουμε τα κατάλληλα εργαλεία, τότε μία υπόθεση που πρέπει να εξετάσουμε είναι ότι αυτό που λέμε «τέχνη» στη Λογοτεχνία είναι αποτέλεσμα κάποιων γλωσσικών ιδιοτήτων, που μία γλωσσολογική ανάλυση θα μπορούσε να εντοπίσει. Πράγματι, αρκετή δουλειά γίνεται σήμερα στην υφολογία προς αυτή την κατεύθυνση, βασισμένη σε ορισμένες έννοιες της Σχολής της Πράγας². Ο Roman Jakobson ήδη πριν από χρόνια επισήμανε ότι ανάμεσα στις λειτουργίες της γλώσσας είναι μία, η ποιητική, που τη θεωρεί κατ' εξοχήν αισθητική και χαρακτηρι-

1. Βλ. Roger Fowler, *Literature as Social Discourse: the Practice of Linguistic Criticism* (London: Batsford, 1981), σσ. 11-12.

2. Βλ. Fowler, *Literature as social Discourse*, σσ. 15-17.

στική των λογοτεχνικών κειμένων, τα οποία συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον του αναγνώστη στην ίδια τη γλωσσική μορφή-τους, αντί να λειτουργήσουν κυρίως, π.χ., σαν αναφορά στον έξω κόσμο ή σαν επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων³. Τελευταία, ο Umberto Eco χρησιμοποιεί βασικά την ίδια έννοια για να ορίσει σημειωτικά την τέχνη (σε όλες τις μορφές-της) σαν μία προσπάθεια ισομορφίας όλων των επιπέδων του σημειωτικού συστήματος, έτσι ώστε, στην περίπτωση της γλώσσας π.χ., ο ήχος, η συντακτική μορφή και το νόημα ενός ποιήματος να ακολουθούν την ίδια οργάνωση και να αλληλοαναχνεύονται⁴.

Ήδη μερικά τέτοια παραδείγματα αρκούν για να απαντήσουμε σε μία δεύτερη αντίρρηση που παρουσιάζεται συχνά από την πλευρά των παραδοσιακών κριτικών της λογοτεχνίας: ότι η επιστήμη, δηλαδή η Γλωσσολογία, δεν μπορεί να προσφέρει αποτελέσματα πραγματικά ενδιαφέροντα από την άποψη της λογοτεχνικής κριτικής. Κάποτε, πριν από μία εικοσαετία, ίσως να ήταν δικαιολογημένη μία τέτοια άποψη: οι εξελίξεις στη σύγχρονη γλωσσολογία — η Μετασχηματιστική Γραμματική του Chomsky, η άνθηση της Σημασιολογίας, η Κοινωνιογλωσσολογία, η ανάλυση της ομιλίας και των κειμένων — δεν είχαν δώσει ακόμα τα κατάλληλα εργαλεία για να μπορέσουμε να μιλήσουμε, με τη βοήθεια των γλωσσολογικών εννοιών, με μεγάλη ακρίβεια για εκείνες τις όψεις των λογοτεχνικών κειμένων που από καιρό οι φιλόλογοι τις θεωρούν σημαντικές. Σήμερα όμως, όταν οι μέθοδοι μιας έστω φορμαλιστικής ανάλυσης, με όλο το κύρος μιας επιστημονικής διαδικασίας, βρίσκονται στη διάθεση του λογοτεχνικού αναλυτή, δεν συνιστάται να αρκестεί σε μία ερμηνεία ιμπρεσιονιστική και υποκειμενική.

3. Οι έξι λειτουργίες της γλώσσας ορίζονται από τον Roman Jakobson στη μελέτη «Linguistics and Poetics» στο Thomas Sebeok (επιμέλ.), *Style in Language* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1960). Η μελέτη δημοσιεύτηκε στα γαλλικά στον τόμο του Jakobson, *Essais de linguistique générale* (Paris: Editions de Minuit, 1963), σσ. 213-220.

Σημειώνεται ότι, ενώ η ποιητική λειτουργία της γλώσσας (και οι υπόλοιπες λειτουργίες του Jakobson) έχει γίνει γενικά δεκτή από τους ειδικούς, η υπόθεση της Σχολής της Πράγας ότι μπορούμε να ορίσουμε τη λογοτεχνία ολόκληρη, με βάση το χαρακτηριστικό της «λογοτεχνικότητας», σαν μία γλωσσική απόκλιση από κάποια «κανονική» χρήση της γλώσσας δεν επιβεβαιώθηκε από τις μεταγενέστερες έρευνες — βλ. σχετικά Ερατοσθένης Καψωμένος, «Σημειωτική και Θεωρία της Ποίησης» (εισήγηση στο Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης, Πάτρα 3-5 Ιουλίου 1981), σ. 6, και Fowler, *Literature as Social Discourse*, σσ. 19-10.

4. Umberto Eco, *A Theory of Semiotics* (Bloomington: Indiana University Press, 1976), σσ. 261-275.

Υπάρχει μία τρίτη αντίρρηση στις γλωσσολογικές μεθόδους ανάλυσης λογοτεχνικών κειμένων, μία αντίρρηση που προέρχεται από κάπως διαφορετική σκοπιά. Είπαμε ήδη ότι η Γλωσσολογία προσφέρει τεχνικές (και θεωρίες) φορμαλιστικής ανάλυσης. Ο φορμαλισμός είναι γενικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης Γλωσσολογίας — είναι εξάλλου το στοιχείο που επέτρεψε αρχικά στη Γλωσσολογία να γίνει επιστήμη. Όμως, η γλώσσα είναι ένα φαινόμενο κοινωνικό, με ορισμένες διαστάσεις που ξεφεύγουν από μία καθαρά φορμαλιστική ανάλυση. Και αυτό ισχύει βέβαια ακόμα περισσότερο για τη Λογοτεχνία: θέλουμε να μπορέσουμε να μιλήσουμε για τις σχέσεις ανάμεσα στη Λογοτεχνία και την κοινωνία, θέλουμε να εξηγήσουμε ιστορικές εξελίξεις στη λογοτεχνία σε σχέση με ιδεολογικά ρεύματα και γενικά να δούμε τη Λογοτεχνία σαν μία ζωντανή δραστηριότητα ενός κοινωνικού συνόλου.

Είναι γεγονός ότι οι γλωσσολογικές μέθοδοι ανάλυσης προσφέρουν βασικά, προς το παρόν, μοντέλα φορμαλιστικής ανάλυσης που παραμερίζουν την κοινωνική και ιστορική διάσταση του κειμένου. Αυτό είναι ίσως και το κυριότερο πρόβλημα που απασχολεί τους ίδιους τους γλωσσολόγους σήμερα, διότι είναι εξίσου προβληματικό για μη λογοτεχνικές αναλύσεις της γλώσσας. Στο πεδίο αυτό γίνονται και οι εξελίξεις που πιστεύουμε ότι έχουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον αυτή τη στιγμή και στη Γλωσσολογία και στην ανάλυση κειμένων. Σ' αυτό το σημείο θα επανέλθουμε παρακάτω.

Λέγαμε προηγούμενα ότι ένα από τα γλωσσολογικά πεδία που προσφέρονται για την ανάλυση των λογοτεχνικών κειμένων είναι η Σημασιολογία. Βασισμένος σε έννοιες όπως του σημασιολογικού πεδίου (semantic field) και της ανάλυσης συνιστωσών (componential analysis)⁵, ο Algirdas Greimas προτείνει⁶ ένα μοντέλο σημασιολογικής ανάλυσης κειμένων, που στις βασικές γραμμές του εφαρμόζεται εύκολα και που ήδη έχει δώσει ενδιαφέρουσες αναλύσεις λογοτεχνικών κειμένων (π.χ. του Ε. Καψωμένου⁷). Θα χωρήσουμε σε μία λεπτομερή εφαρμογή αυτού του μοντέλου σε ένα μικρό

5. Βλ. John Lyons, *Semantics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), τόμος I, σσ. 250-261, 317-335, Fowler, *Literature as Social Discourse*, σ. 18, και Μιχάλης Σετάτος, *Στοιχεία Γενικής Γλωσσολογίας* (Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1971).

6. A. J. Greimas, *Sémantique structurale: recherche de méthode* (Paris: Larousse, 1966).

7. Βλ. π.χ. «Σημειωτική και Θεωρία της Ποίησης», όπως και *Το Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι: η Αισθητική, ο Μύθος και η Ιδεολογία-του* (Ρέθυμνο, 1978), και *Το Σύγχρονο Κρητικό Δημοτικό Τραγούδι* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1979).

κείμενο, το ποίημα του Γιάννη Ρίτσου «Συλλείτουργο» (από τα 18 Λιανο-
τραγούδα της Πικρής Πατρίδας).

Κάτου απ' τις λεύκες συντροφιά

Πουλιά και καπετάνιοι

Συλλείτουργο αρχινίσανε

Με τον καινούριο Μάη.

Τα φύλλα φέγγουνε κεριά

Στ' αλώνι της πατρίδας.

Κι ένας αϊτός από ψηλά

Διαβάζει το Βαγγέλιο.

Πρώτα, διαβάζοντας το κείμενο, εντοπίζουμε ορισμένες ομάδες λέξεων που φαίνεται να έχουν κάποιο κοινό σημασιολογικό περιεχόμενο, όπως π.χ. «λεύκες» και «πουλιά» έχουν το κοινό στοιχείο της φύσης. Καταρχήν κάνουμε απλώς αυτή την ομαδοποίηση των λέξεων χωρίς να προσπαθήσουμε να είμαστε συστηματικοί. Τις ομάδες αυτές ο Greimas τις λέει *ισοτοπίες*. Μία λέξη μπορεί να ανήκει σε περισσότερες από μία *ισοτοπίες*. Ο «Μάης» π.χ. φαίνεται να ομαδοποιείται με τις λεύκες και τα πουλιά, επειδή αναφέρεται στην άνοιξη, φαινόμενο της φύσης· από την άλλη μεριά φαίνεται να ομαδοποιείται και με το ρήμα «αρχινίσανε», επειδή η άνοιξη συμπεριλαμβάνει το στοιχείο της καινούριας αρχής (στοιχείο που ενισχύεται από το επίθετο «καινούριο»), και το ρήμα «αρχινίσανε», ~~είναι κοινό με~~ φαίνεται να συμπεριλαμβάνει το ίδιο στοιχείο. Αν κάνουμε, λοιπόν, μία πρώτη ομαδοποίηση σύμφωνα μ' αυτή την οπτική, θα έχουμε λίγο πολύ τις εξής *ισοτοπίες*⁸:

1. λεύκες	2. Μάης	3. συλλείτουργο
πουλιά	καινούριο	αρχινίσανε;
Μάης	αρχινίσανε	Βαγγέλιο
φύλλα		φέγγουν κεριά
αϊτός		αϊτός
4. πατρίδα	5. κάτου	6. συντροφιά
αϊτός	ψηλά	συλλείτουργο
7. καπετάνιοι	8. αλώνι	

8. Μία ομαδοποίηση που θα αγνοήσουμε στην ανάλυσή-μας, μια και δεν αφορά τους συγκεκριμένους σκοπούς-μας εδώ, δίνει τις γραμματικές κατηγορίες: ουσιαστικό - ρήμα - επίθετο, ενικός - πληθυντικός, κ.τ.λ.

Τώρα, δεν είναι πολύ δύσκολο να εντοπίσουμε το σημασιολογικό στοιχείο που είναι κοινό για την κάθε ισοτοπία. Στην πρώτη, έχουμε μία ισοτοπία της φύσης. Στη δεύτερη, έχουμε να κάνουμε με την έννοια της αρχής. Η τρίτη ισοτοπία είναι θρησκευτική, αν και κάπως ιδιόρρυθμη: αναφέρεται μεν σε θρησκευτικές διαδικασίες, αλλά με λέξεις ασυνήθιστες. Μάλλον μπορούμε να βάλουμε εδώ και τον αϊτό, που συχνά χρησιμοποιείται στη διακόσμηση των εκκλησιών (ιδιαίτερα στον άμβωνα) και σαν σύμβολο της ορθόδοξης εκκλησίας. Οπωσδήποτε πρέπει να βάλουμε τον αϊτό στην ισοτοπία μαζί με την «πατρίδα», σαν σύμβολο του Βυζάντιου και του δοξασμένου παρελθόντος, και έχουμε έτσι μία ισοτοπία της εθνικής δόξας και ελευθερίας. Αναφέρουμε και την ισοτοπία της κατακόρυφης διάστασης, «κάτου» - «ψηλά», και μία ισοτοπία της ένωσης, με τη λέξη «συντροφιά» και το «συν-» από το «συλλείτουργο». Τελικά, έχουμε τη λέξη «αλώνι», που φαίνεται σαν απομονωμένη, και τη λέξη «καπετάνιο». Και το αλώνι και οι καπετάνιοι συμπεριέχουν σημασιολογικά στοιχεία που τους θέτουν σε αντίθεση με την ισοτοπία της φύσης, επειδή ανήκουν στον κόσμο του ανθρώπου, όμως οι καπετάνιοι δεν φαίνεται να πηγαίνουν με το αλώνι, που αναφέρεται σε μία ειρηνική διαδικασία. Ήδη εδώ μπαίνουμε στην επόμενη διαδικασία της ανάλυσης, που είναι να ταξινομήσουμε τα στοιχεία των ισοτοπιών σε δομημένα σύνολα, τους σημασιολογικούς κώδικες, και να τα συσχετίσουμε μεταξύ τους.

Εδώ μας βοηθά μία άλλη κατεύθυνση της Γλωσσολογίας, ή καλύτερα ίσως της λογικής Σημασιολογίας, η θεωρία των δυνατών συμπάντων⁹. Μας επιτρέπει να θεωρήσουμε κάθε κείμενο σαν ένα σύμπαν, όχι πραγματικό αλλά θεωρητικό, σαν ένα σύνολο, του οποίου τα στοιχεία είναι απλώς και μόνο αυτά που μας δίνει το ίδιο το κείμενο. Αυτός δεν είναι βέβαια τρόπος να θεωρήσουμε συνολικά τη Λογοτεχνία, η οποία και επηρεάζει και επηρεάζεται από τον κοινωνικό χώρο στον οποίο παράγεται και λειτουργεί. Είναι όμως τρόπος, για τους σκοπούς της ανάλυσης, να αναλύσουμε ακριβώς τις σημασιολογικές δομές που δημιουργεί το ίδιο το κείμενο, χωρίς π ρ ο σ τ ο π α ρ ό ν να κοιτάξουμε τί σχέση έχουν με την πραγματικότητα ή με τη συνηθισμένη χρήση της γλώσσας. Μία τέτοια σκοπιά μας χρειάζεται επειδή ορισμένα κείμενα — και ανάμεσά-τους τα κείμενα της λογοτεχνίας — έχουν την ιδιότητα να παράγουν ασυνήθιστες, καινούριες σημασιολογικές δομές, που δεν υπάρχουν στο καθημερινό-μας σημασιολογικό σύστημα. Σχηματίζοντας, λοι-

9. Βλ. Lyons, *Semantics*, σσ. 167-173, και γενικά τα έργα του J. S. Petöfy και του T. A. van Dijk.

τους καπετάνιους, που είναι άνθρωποι, και το αλώνι, που είναι τόπος της αγροτικής δουλειάς και της καλλιέργειας. Όπως ήδη είπαμε, αυτά τα δύο στοιχεία δεν φαίνονται να πηγαίνουν μαζί. Το πρώτο συμπεριλαμβάνει το σημασιολογικό στοιχείο της μάχης και της αγριάδας, ενώ το άλλο έχει να κάνει με την καλλιέργεια, κατεξοχήν δραστηριότητα της ειρήνης και του απλού λαού. Μπορούμε να δεχτούμε σαν υπόθεση εργασίας ότι, για το κείμενο αυτό, ο κόσμος των ανθρώπων αποτελείται από δύο κατηγορίες, της μάχης και της ειρηνικής εργασίας του αγρότη.

Οι δύο κώδικες αυτοί ενώνονται με τον κώδικα της θρησκείας, μιας θρησκείας που έχει ορισμένα σημεία κοινά με την ορθόδοξη ελληνική εκκλησία και ορισμένα σημεία τελείως άλλα — αλλά πάλι, δεν θα δούμε αυτή τη στιγμή τη σχέση του κειμένου με την πραγματικότητα, αλλά μόνο το σημασιολογικό σύμπαν του ίδιου του κειμένου. Εδώ λοιπόν είναι φανερό ότι οι άνθρωποι και η φύση ενώνονται σε μία θρησκευτική τελετή: στην αρχή τα πουλιά και οι καπετάνιοι, αργότερα και τα δένδρα και το ειρηνικό μέρος της ανθρώπινης ζωής, το αλώνι, που αναφέρεται σαν ο τόπος της τελετής. Αυτό μας δίνει αφορμή να προσέξουμε ότι υπάρχει ένας τοπολογικός κώδικας, που στο σύμπαν του ποιήματος φαίνεται να έχει μόνο μία διάσταση, πάνω - κάτω. Αν θέλουμε να τον συσχετίσουμε με τους προηγούμενους κώδικες, βλέπουμε αμέσως ότι κάτω είναι οι καπετάνιοι και το αλώνι, πάνω είναι ο αϊτός, τα πουλιά και τα δένδρα. Η λέξη «συντροφία» δείχνει την ίδια πράξη που δείχνει και το «συλλείτουργο», και είναι η μόνη πράξη που αναφέρει το ποίημα: μία (μπορούμε να πούμε) συνειδητή και ηθελημένη ένωση της φύσης και των ανθρώπων.

Μήπως έχουμε και έναν κώδικα χρονολογικό, εφόσον βρήκαμε ήδη έναν τοπολογικό; Το κείμενο αναφέρεται σ' ένα χρόνο, ή καλύτερα μία χρονική στιγμή, που είναι ο χρόνος της καινούριας αρχής που βρήκαμε στην ιστοπία της αρχής. Υπάρχει μία ένδειξη — το γεγονός ότι η εποχή που αναφέρεται είναι ο Μάης, η άνοιξη — ότι ο χρόνος αυτός είναι κυκλικός, και ότι πρόκειται για τη στιγμή της ανανέωσης ή αναγέννησης. Είναι δελεαστικό να συνδέσουμε αυτήν την αναγέννηση με την τελετουργία που ενώνει τους ανθρώπους με τη φύση. Το ποίημα το ίδιο δεν μας δίνει σχέση αιτίου και αποτελέσματος, δεν λέει ότι η τελετή γίνεται λόγω της άνοιξης ή αντίθετα ότι η αναγέννηση γίνεται λόγω της τελετής: απλώς συμπίπτουν, χρονολογικά και γεωγραφικά.

Μας περισσεύει μία ιστοπία, εκείνη της «πατρίδας». Ας ξεκινήσουμε από τον πιο απλό τρόπο σύνδεσής-της με τον πίνακα που κάναμε: το ίδιο το κείμενο λέει «το αλώνι της πατρίδας». Άρα το μέρος που γίνεται η τελε-

τή είναι μεν το αλώνι, είναι όμως και η πατρίδα (είναι η μόνη ρητή μεταφορά σ' όλο το ποίημα). Μέχρις εδώ όλα φαίνονται ομαλά. Και ο αϊτός ως σύμβολο του δοξασμένου παρελθόντος δεν μπαίνει σε αντίθεση ούτε με τον ρόλο-του να συμμετέχει στη θρησκευτική τελετή (εφόσον αυτή έχει, όπως είπαμε, στοιχεία της ορθόδοξης εκκλησίας), ούτε με τον ρόλο-του ως εκπρόσωπου της φύσης που ενώνεται με τους ανθρώπους. Μάλιστα, μπορούμε να προσθέσουμε ότι ο αϊτός είναι παραδοσιακά μαχητικός και σύμβολο της γενναιότητας και έχει έτσι στοιχεία κοινά με τους ανθρώπους της μάχης, τους καπετάνιους. Σε πρώτη όψη φαίνεται να έχουμε εδώ μία οικεία σειρά: καπετάνιοι — αϊτός — θρησκεία — πατρίδα — δόξα — δοξασμένο παρελθόν του Βυζαντίου, με τυπικό πατριωτικό περιεχόμενο.

Αυτό που αναποδογυρίζει τη σειρά είναι το αλώνι, το αλώνι που είναι το άκρο αντίθετο του πεδίου μάχης, το αλώνι που είναι η σκηνή της καθαρά ειρηνικής εργασίας των καθόλου δοξασμένων αγροτών, το αλώνι που, αν θέλαμε να το τοποθετήσουμε σε έναν κώδικα της δόξας, θα το λέγαμε μάλλον ταπεινό. Και το κείμενο έχει τοποθετήσει το αλώνι έτσι που δεν μπορούμε να το αγνοήσουμε: όπως είδαμε, είναι κυριολεκτικά στο κέντρο του σύμπαντος, εκεί που λαμβάνει μέρος όλη η πράξη του ποιήματος, όλη η ένωση ανάμεσα στη φύση και στους ανθρώπους και όλη η αναγέννησή-τους, και είναι στοιχείο της μοναδικής ρητής μεταφοράς όλου του ποιήματος, μεταφοράς που το συνδέει αναπόφευκτα με τον κώδικα της πατρίδας και της δόξας. Έτσι είμαστε υποχρεωμένοι να ερμηνέψουμε το σημασιολογικό σύμπαν του ποιήματος κατά ασυνήθιστο τρόπο: η ένωση της φύσης και των ανθρώπων, η λειτουργία και η αναγέννηση, η δόξα του παρελθόντος, ταυτίζονται αλλά όχι με τον επίσημο πατριωτισμό, αλλά με την ταπεινή και όμως — λέει τό ποίημα — ιερή και δοξασμένη δουλειά των αγροτών, των απλών ανθρώπων του λαού. Μ' αυτή την έννοια, το αλώνι είναι πράγματι πεδίο μάχης — της μάχης του λαού, σε συνεργασία με τη φύση, για την επιβίωση. Επιπλέον, αν τώρα που φτάσαμε στο τέλος της σημασιολογικής ανάλυσής-μας συσχετίσουμε το σύμπαν του ποιήματος με το σημασιολογικό σύμπαν της δικής-μας κοινωνίας (εφόσον το ποίημα είναι σύγχρονο), θα παρατηρήσουμε αμέσως τη σημασιολογική φόρτιση που έχει πάρει η λέξη «καπετάνιοι» από την τουρκοκρατία, την επανάσταση, την κατοχή και τον εμφύλιο πόλεμο. Στο σύγχρονο σημασιολογικό σύμπαν της κοινωνίας-μας (άσχετα αν αυτό αντανακλά ή όχι την ιστορική πραγματικότητα) η λέξη «καπετάνιοι» σημαίνει αυτούς που δώσαν μάχη για την ελευθερία του ελληνικού λαού. Και μ' αυτήν την έννοια, λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι «το αλώνι της πατρίδας» είναι πεδίο μάχης

του λαού για την πατρίδα και την ελευθερία¹⁰. Το ποίημα συνειδητά μας φέρνει μπροστά σε μία αντίθεση σημασιολογική: το ταπεινό ταυτίζεται με το δοξασμένο, για να μας εξαναγκάσει να ανατρέψουμε τους συνηθισμένους κώδικές-μας και να αναγνωρίσουμε ότι το ταπεινό μπορεί να είναι το πραγματικά δοξασμένο και ιερό.

Έτσι το ποίημα του Ρίτσου μας προσφέρει ένα δικό-του σημασιολογικό σύστημα, που συσχετίζεται κατά συγκεκριμένο τρόπο με το καθημερινό-μας σύστημα. Η ανάλυση κειμένων χρησιμεύει όμως και για περιπτώσεις που ένα κείμενο δεν ανατρέπει γνωστούς κώδικες, αλλά αντίθετα θέλει να τους εκμεταλλευτεί, για να επηρεάσει προς μία κατεύθυνση. Επειδή η ανάλυση που κάνουμε ξεσκεπάζει τους μηχανισμούς παραγωγής του νοήματος του κειμένου, μας επιτρέπει να εξετάσουμε και το νόημα και τους μηχανισμούς αυτούς κάπως πιο αντικειμενικά, αντί να παρασυρθούμε ασυνείδητα από τη ρητορική του κειμένου. Θα συζητήσουμε μία τέτοια περίπτωση με αφορμή ένα κείμενο από την πρώτη σελίδα της εφημερίδας *Θεσσαλονίκη*, που δημοσιεύτηκε πριν από έναν περίπου χρόνο και που αναφέρεται σ' ένα σκάνδαλο δωροδοκίας, για το οποίο ο αθλητικός σύλλογος «Ηρακλής» υποβαθμίστηκε για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα.

Νά λοιπόν που στο ελληνικό ποδόσφαιρο των παραδοξοτήτων μας έλαχε να δούμε κι αυτό. Τον ιστορικό και απ' όλους αγαπητό Ηρακλή ν' αποκεφαλίζεται με δήμιο... τον συμπολίτη ΠΑΟΚ.

Οι οπαδοί του Δικεφάλου (αφήνουμε έξω τους απερίσκεπτους και φανατισμένους) αισθάνονται απογοήτευση διαπιστώνοντας την οπισθοδρόμηση του συλλόγου-τους. Όχι μόνο την αγωνιστική...

Θυμούνται εκείνο το φλεβαριάτικο μεσημέρι τον 1973, τότε που χιλιάδες άτομα μέσα κι έξω από την Τούμπα διατράνωναν την οργή-τους ενάντια στον Ολυμπιακό και τον ΠΟΚ γενικότερα, που είχαν καταφέρει να κλέψουν από τον βορρά τον πρώτο τίτλο. Κι ήταν ο Ηρακλής εκείνος που ακαριαία έσπενσε να συμπαρασταθεί στον Δικέφαλο, δίνοντας, μάλιστα, μαζί-του φιλικό αγώνα.

10. Στη συζήτηση που ακολούθησε τη διάλεξη, η Τζίνα Πεσκοτζή-Πολίτη, καθηγήτρια της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., επισήμανε το συμβολισμό του αλωνιού στο δημοτικό τραγούδι σαν κρένα πάλης με το Χάρο. Ίσως μπορούμε να πούμε ότι ένα λανθάνον σημασιολογικό στοιχείο του ποιήματος προκύπτει από τη διακειμενικότητα (intertextuality) του ποιήματος και του δημοτικού τραγουδιού.

Κι οι αναμνήσεις-τους κυλούν παραπέρα. Και στέκονται στο ζεστό εκείνο βράδυ του Ιούνη, στα 1976, όταν είχαν βρεθεί μαζί με τους Ηρακλειδείς στο κέντρο της πόλης για να πανηγυρίσουν την διπλή επιτυχία της Θεσσαλονίκης. Κύπελλο και πρωτάθλημα είχαν έρθει στον βορρά απ' τους δύο ιστορικούς συλλόγους. Η πιο γερή γροθιά στο κατεστημένο...

Και σήμερα; Τί απέμεινε από εκείνον τον ΠΑΟΚ που περιβάλλονταν όχι μόνο από αγωνιστική, αλλά και από ηθική λάμψη; Από εκείνο το σύλλογο που ήταν μπροστάρης στους αγώνες των «πληβείων» της επαρχίας ενάντια στους «πατρικίους» του κέντρου; Τίποτε.

Στα τέσσερα χρόνια που ακολούθησαν την κατάκτηση του πρωταθλήματος η ομάδα καταρρακώθηκε μέσα στα γήπεδα. Και τώρα γκρεμίζεται ό,τι είχε απομείνει στην ψυχή των φιλάθλων για τον «επαναστάτη ΠΑΟΚ», καθώς αφήνεται το λεπίδι της «γκιλοτίνας» πάνω απ' το κεφάλι του καταδικασμένου Ηρακλή.

'Ασχετα απ' τις ενδεχόμενες επιφυλάξεις που έχει ο κόσμος για την ορθότητα της απόφασης που εξέδωσε η ΤΑΕ, εμείς πιστεύουμε ότι υπόλογος απέναντι στους φιλάθλους της πόλης-μας είναι και ο επίσημος ΠΑΟΚ. Αν κάποιος άπειρος νεόπλουτος έφερε τον Ηρακλή μπροστά στον γκρεμό, καθήκον του επίσημου Δικέφαλου ήταν να τον συγκρατήσει, σεβόμενος την ιστορία του «Γηραιού». Θά'ταν αφελής εκείνος που θα πίστευε ότι η κάθαρση στον ελληνικό αθλητισμό θ' αρχίσει απ' τον Ηρακλή.

Οι φίλαθλοι της Θεσσαλονίκης ας έχουν υπόψη-τους ότι στο πλευρό των «κνανολεύκων» αυτές τις δύσκολες ώρες στέκονται και οι οπαδοί του ΠΑΟΚ. Οι ρομαντικοί εκείνοι που δέθηκαν τόσο στενά με τον σύλλογό-τους βλέποντάς-τον να χάνει κύπελλα και πρωταθλήματα μπροστά στον «Δούρειο Ίπιο» του ΠΟΚ και σήμερα διαπιστώνουν με απόγνωση ότι παίζει κι αυτός το παιχνίδι του κατεστημένου. [Μ. Βοϊτσίδης]

Δεν θα παρουσιάσουμε όλη την ανάλυση όπως κάναμε για το προηγούμενο κείμενο. Περιοριζόμαστε στην παρουσίαση των κωδικών του κειμένου στον πίνακα 2.

Το ενδιαφέρον αυτού του πίνακα είναι ότι, εκτός από τον αθλητικό κώδικα (που παρουσιάζει κάποιον πλούτο και πολυπλοκότητα) και τον συναισθηματικό, που δεν δίνεται σε ολοκληρωμένη μορφή από το κείμενο, όλοι οι άλλοι κώδικες οργανώνονται σε δύο αντιτιθέμενες στήλες, όπου υπάρχει τέλεια αντιστοιχία όλων των αριστερών στοιχείων μεταξύ-τους, όπως και όλων των δεξιών στοιχείων μεταξύ-τους. Ίσως κάποια ποικιλία στο λεξιλό-

γιο εξαφανίζεται με τη σχηματική παρουσίαση που κάναμε, πάντως όμως νομίζω ότι η τελευταία δεν προδίδει το κείμενο. Το σημασιολογικό σύμπαν του κειμένου είναι καθαρά δυαδικό και πολύ απλοποιημένο: σ' όλα τα επίπεδα, από όλες τις οπτικές γωνίες, ο κόσμος διαιρείται στους καλούς (εμείς) και στους κακούς (οι άλλοι), όλες οι θετικές αξίες είναι σε μάς και όλες οι αρνητικές σ' αυτούς. Εφόσον οι κώδικες μας είναι γνωστοί και η αξιολόγηση-τους δεκτή, το κείμενο ούτε μας εκπλήσσει ούτε μας προβληματίζει, α-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Σημασιολογικοί κώδικες του κειμένου του Βοϊτσίδα (σχηματικά)

<u>αθλητικός:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>σύλλογοι</u> ↙ ↘ <u>Θεσ/νίκη</u> <u>Αθήνα</u> ↙ ↘ ↙ ↘ <u>ομάδες οπαδοί</u> <u>ομάδες οπαδοί</u> (Ηρακλής, ΠΑΟΚ) (Ολυμπιακός) (επί πλέον: πρωτάθλημα, γήπεδο, κύπελλο, αθλητισμός, κτλ.) </p>	vs.	<p style="text-align: center;"> <u>όργανα</u> (ΠΟΚ, ΤΑΕ) </p>
<u>συναισθηματικός:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>προς τα έξω:</u> ↙ ↘ πανηγύρι οργή </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>προς τα μέσα:</u> συμπαράσταση απογοήτευση </p>
<u>αγωνιστικός:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>επαναστάτης</u> (αγώνας) </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>κατεστημένο</u> (προδοσία, κλέψιμο, παιχνίδι) </p>
<u>κοινωνικός:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>«πληβείοι»</u> </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>«πατρίκιοι»</u> </p>
<u>γεωγραφικός:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>επαρχία, βορράς</u> </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>κέντρο, νότος</u> </p>
<u>εξουσίας:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>καταδικασμένος</u> </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>δήμιος</u> </p>
<u>«συγγένειας»:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>συμπολίτης</u> </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>ξένος</u> </p>
<u>ηθικός:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>ηθική</u> </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>δόλος</u> </p>
<u>φιλικός:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>φιλικό</u> (συμπαράσταση) </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>εχθρικό</u> (προδοσία) </p>
<u>ηλικίας:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>μεγαλύτερος</u> («Γηραιός») </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>νεότερος</u> (άπειρος, νεόπλουτος) </p>
<u>ιστορικός:</u>	<p style="text-align: center;"> <u>ιστορία</u> (μνήμη) </p>	↔	<p style="text-align: center;"> <u>έλλειψη ιστορίας</u> </p>

πλώς μας καθησυχάζει, ενισχύοντας ένα σημασιολογικό σύστημα που ήδη υπάρχει. Αν το συγκρίνουμε με το προηγούμενο κείμενο που συζητήσαμε, είναι φανερό ότι τα δύο κείμενα έχουν τελείως άλλη λειτουργία, άλλο σκοπό.

Η τελευταία παρατήρηση μας φέρνει μπροστά στο πρόβλημα της αξιολόγησης κειμένων. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η μέθοδος που ακολουθούμε αποφεύγει να προσφέρει κριτήρια αξιολόγησης. Διαφορετικά κείμενα έχουν διαφορετικούς σκοπούς. Το κείμενο της εφημερίδας εκπληρώνει το σκοπό-του και πρέπει έτσι να θεωρηθεί πετυχημένο. Και ο σκοπός αυτός δεν είναι τόσο μακριά από τον σκοπό άλλων κειμένων που τα σεβόμαστε απόλυτα: αρκετά θρησκευτικά κείμενα, π.χ., έχουν τη λειτουργία να επαναλάβουν μία κατά βάθος απλή και γνωστή κοσμολογία για την ικανοποίηση του αισθήματος ασφάλειας και σιγουριάς των πιστών. Τα αισθητικά κριτήρια της δικής-μας κοινωνίας, που — αν και αρκετά μπερδεμένα — πριμοδοτούν την πρωτοτυπία και την πολυπλοκότητα, είναι ιστορικά δεδομένα και δεν έχουν από τη φύση-τους καμία απόλυτη προτεραιότητα: γιατί να απαιτήσουμε πάντα ένα κείμενο να έχει αισθητικό σκοπό; Βέβαια, μπορεί τα κείμενα με αισθητική λειτουργία να είναι τα πιο ενδιαφέροντα για μας — αυτό όμως εξαρτάται από τον δικό-μας ερευνητικό σκοπό, και όχι από το ίδιο το κείμενο. Μέσα στην ίδια την ανάλυση κειμένων δεν θα βρούμε κριτήρια αξιολόγησης λογοτεχνικών κειμένων, γιατί τέτοια κριτήρια βασίζονται πάντα σε εξωκειμενικές αξίες που είναι στην τελευταία ανάλυση κοινωνικές επιλογές.

Όπως φαίνεται από τον πίνακα 2, πίσω από το κείμενο της εφημερίδας κρύβεται ένα μικρό διήγημα. Μία καινούρια μεθοδολογία, γενικά πια δεκτή στο πεδίο της φιλολογίας, είναι η αφηγηματολογία. Η αφηγηματολογία, είναι από τη μία μεριά το αποτέλεσμα χρήσης της Γλωσσολογίας σαν μοντέλου για τη λογοτεχνική ανάλυση από τους στρουκτουραλιστές, αρχικά από τον Ρώσο λαογράφο Vladimir Propp και σε συνέχεια από τους Γάλλους στρουκτουραλιστές Lévi-Strauss, Greimas, Todorov κ.ά. Έχει όμως σχέση και με μεθόδους της καθαρής Γλωσσολογίας, όπως με τις έρευνες για τη συνεκτικότητα κειμένων (text coherence) και με τη θεωρία του συνεπαγόμενου (implicature)¹¹. Το γλωσσολογικό μοντέλο που χρησιμοποιήθηκε από την αφηγηματολογία είναι η γραμματική. Λίγο απλοποιημένα, όπως σε κάθε

11. Βλ. Lyons, *Semantics*, σσ. 138-167, J. S. Petöfy και H. Rieser (επιμέλ.), *Studies in Text Grammar* (Dordrecht, Holland: Reidel, 1973), και T. A. van Dijk, *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse* (London Longmans, 1977).

φράση πρέπει να υπάρχει ένα υποκείμενο και ένα ρήμα, και μπορεί να υπάρχουν αντικείμενα, έτσι κάθε αφήγημα αναγκαστικά έχει ένα υποκείμενο που δρα, μία δράση, και μπορεί να έχει αντικείμενα που δέχονται τη δράση. Σύμφωνα με τον Greimas, που ήδη αναφέραμε, οι «γραμματικοί» ρόλοι που μπορούν να υπάρξουν σε ένα αφήγημα είναι έξι: το υποκείμενο και το αντικείμενο της δράσης, ο βοηθός και ο εχθρός, ο υποκινητής και ο αποδέκτης¹². Τα πρόσωπα της αφήγησης αναλαμβάνουν διάφορους ρόλους σε διάφορους συνδυασμούς και σχηματίζονται διαφορετικές «φράσεις» και αφηγήσεις ανάλογα με τους ρόλους, τους συνδυασμούς και τις δράσεις που διαλέγει η αφήγηση κάθε φορά.

Αν πάρουμε σαν παράδειγμα το κείμενο της εφημερίδας, διαπιστώνουμε ότι ενώ το ίδιο το κείμενο δεν έχει τη μορφή μιας αφήγησης, όμως προϋποθέτει και χρησιμοποιεί μία αφήγηση—θα μπορούσαμε να πούμε ότι το κείμενο είναι ένας μετασχηματισμός μιας αφήγησης κάτω από άλλη ρητορική μορφή (εδώ δανειζόμαστε το μοντέλο της μετασχηματιστικής γραμματικής του Chomsky). Για την ακρίβεια, πρόκειται για δύο αφηγηματικά επεισόδια, μία προϊστορία και μία κύρια ιστορία. Αν διαλέξουμε για την ανακατασκευή της αφήγησης τον αθλητικό κώδικα από τον πίνακα 2, τότε έχουμε την εξής μικρή ιστορία:

Οι αθλητικοί σύλλογοι Ηρακλής και ΠΑΟΚ παίζουν ποδόσφαιρο για τους φιλάθλους της Θεσσαλονίκης εναντίον των συλλόγων της Αθήνας και των υποστηριχτών-τους, που είναι τα όργανα της αθλητικής διοίκησης. Στις φουρτούνες των αγώνων και των κυπέλλων, οι δύο σύλλογοι υποστηρίζουν ο ένας τον άλλον στον κοινό αυτό αγώνα εναντίον της Αθήνας.

Μία μέρα όμως, ο ΠΑΟΚ προδίδει τον άλλο σύλλογο στα όργανα της Αθήνας. Η πράξη αυτή προκαλεί απογοήτευση στους φιλάθλους της Θεσσαλονίκης.

Κατά πόσο αυτό το αφήγημα ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα είναι συζητήσιμο, αποτελεί όμως μία σχετικά ρεαλιστική ιστορία. Στο πρώτο επεισόδιο, έχουμε στο ρόλο του υποκειμένου τους δύο συλλόγους της Θεσσαλονίκης, στο ρόλο του αντικειμένου της δράσης-τους τα κύπελλα και τα

12. Υπάρχουν διάφορες προσπάθειες απόδοσης της ορολογίας του Greimas στα ελληνικά, όπως π.χ. αυτή του Τ. Μουδατσάκη (υποκείμενο, αντικείμενο, υποκινητής, αποδέκτης ή πανδέκτης, συνίστορας, εναντιώμενος) ή αυτή του Ε. Καψωμένου (ήρωας, αντικείμενο, πομπός, δέκτης, συμπαραστάτης, αντιήρωας ή αντίμαχος).

πρωταθλήματα, στο ρόλο του βοηθού τους φιλάθλους, και σ' αυτόν του εχθρού τους συλλόγους και τα όργανα της Αθήνας. Στο δεύτερο επεισόδιο ο ΠΑΟΚ περνά στον ρόλο του εχθρού και ο ήρωας-υποκείμενο χάνει τον τελευταίο αγώνα. Δεν αξιοποιούνται οι ρόλοι του υποκινητή και του αποδέκτη, εκτός αν δεχτούμε το υπονοούμενο ότι οι φιλάθλοι της Θεσσαλονίκης έχουν δώσει αποστολή στους συλλόγους να αγωνιστούν εναντίον της Αθήνας.

Αν τώρα εξετάσουμε τους άλλους κώδικες με τους οποίους μεταδίδεται αυτή η ιστορία από το κείμενο (βλ. πίν. 2), ανακαλύπτουμε ένα αφήγημα κάπως διαφορετικό. Αυτό το δεύτερο αφήγημα στηρίζεται σε μία σειρά από μεταφορές, μεταφορές που εμφανίζονται στον πίνακα 2, όπου βλέπουμε ότι όλα τα στοιχεία της αριστερής στήλης αντιστοιχούν μεταξύ-τους, και όλα της δεξιάς στήλης μεταξύ-τους. Θα μπορούσαμε να ανακατασκευάσουμε την ιστορία που σχηματίζεται από τις μεταφορές ως εξής:

Ήταν κάποτε στην επαρχία του βορρά δύο αδέρφια, άνδρες του λαού, αντάρτες που πολεμούσαν εναντίον των κατεστημένων αριστοκρατών του νότου. Ο μεγαλύτερος πάντα συμπαραστεκόταν στον νεότερο αδελφό, και μαζί αγωνίζονταν γενναία και πιστά για το λαό του βορρά, που μοιραζόταν την ήττα και τη νίκη-τους.

Μία μέρα όμως, ο νεότερος αδελφός, παραπλανημένος από απειρία ή κερδοσκοπία, περνά στις γραμμές της εξουσίας. Με δόλο παρασύρει τον μεγαλύτερο αδελφό-του σε παγίδα των ξένων, και όχι μόνο τον εγκαταλείπει αλλά εμφανίζεται ο ίδιος ως δήμιος του αδελφού. Έχει ξεχάσει το παρελθόν-τους, που ζεί στη μνήμη του λαού. Ο μεγάλος αδελφός αντιμετωπίζει ηρωικά την κατ'άτροφη και ο λαός θρηνεί την προδοσία και το τραγικό τέλος του αρχηγού.

Όπως βλέπουμε, έχουμε εδώ να κάνουμε με έναν μύθο και μάλιστα αρκετά διαδεδομένο: τον ξανασυναντάμε στα δημοτικά τραγούδια για διάφορους ήρωες¹³. Ο μεγάλος ήρωας δεν μπορεί να νικηθεί παρά μόνο με δόλο, με προδοσία. Δεν είναι πάντα ένας αδελφός ο προδότης, μπορεί να είναι και ο φίλος και ο σύντροφος. Η παρατήρηση είναι ενδιαφέρουσα από μόνη-της: φαίνεται ότι στον σημερινό αθλητισμό λειτουργούν μύθοι από μία αρχαιότερη λαογραφική παράδοση.

Αυτή η μικρή μυθολογία, που χρησιμοποιείται εδώ σε ένα κείμενο της εφημερίδας, μας θέτει όμως ένα πρόβλημα, που δεν αντιμετωπίζεται

13. Βλ. π.χ. Καψωμένος, *Το Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι*, σσ. 77-92.

μέσα στα πλαίσια αναλύσεων σαν αυτή που επιχειρήσαμε. Συγκρίνοντας το σημασιολογικό σύμπαν του κειμένου με τη συνηθισμένη αντίληψή-μας για την πραγματικότητα, μας δημιουργείται το ερώτημα, κατά πόσο αυτή η μυθολογία ανταποκρίνεται σ' αυτήν την αντίληψη, δηλαδή κατά πόσο μας φαίνεται αληθινή. Με ποια σοβαρότητα μπορούμε, με βάση τη δική-μας εμπειρία, να περιγράψουμε τη σχέση ανάμεσα στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα σαν ανταρτοπόλεμο; Με ποια έννοια οι αθλητικοί σύλλογοι της πόλης μπορούν να θεωρηθούν επαναστατικοί, αντικατεστημένοι, αρχηγοί του λαού; Και αν νιώθουμε ότι υπάρχει κάποια απόσταση ανάμεσα στην αφήγηση και στα γεγονότα που περιγράφονται, τότε ίσως αναρωτιόμαστε πού αλλού στα κείμενα που μας κατακλύζουν υπάρχουν τέτοιες μυθοποιήσεις. Το κείμενο που εξετάσαμε είναι απο εφημερίδα. Μήπως μυθοποιούν και τα κείμενα της τηλεόρασης, των διαφημίσεων, των πολιτικών κομμάτων, της γραφειοκρατίας, των σχολικών βιβλίων, και—γιατί όχι—της λογοτεχνίας;

Είναι γεγονός ότι ζούμε σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον γεμάτο κείμενα όλων των ειδών, και όχι μόνο κείμενα στην ομιλούμενη γλώσσα, αλλά και «κείμενα», δηλαδή μηνύματα, σύνολα νοήματος, από άλλα σημειωτικά συστήματα. Είναι επίσης γεγονός ότι για να μπορέσουμε να συλλάβουμε το φυσικό κόσμο και την ίδια την εμπειρία-μας σ' αυτόν, για να μπορέσουμε να σκεφτούμε, είμαστε αναγκασμένοι να χρησιμοποιήσουμε τα συστήματα νοήματος—αλλιώς, τις ιδεολογίες— που υπάρχουν στη διάθεσή-μας. Η ανάλυση των κειμένων, όπως την παρουσιάσαμε εδώ, δεν προτείνει τρόπο να φύγουμε από αυτόν τον κύκλο. Επιτρέπει μόνο να αναλύσουμε, δηλαδή να ξεσκεπάσουμε τους μηχανισμούς του νοήματος και της μυθοποίησης και να τους συνειδητοποιήσουμε.

Για να καταλάβουμε όμως όχι μόνο πώς είναι φτιαγμένο ένα κείμενο, αλλά και πώς λειτουργεί σ' ένα κοινωνικό σύνολο, πρέπει να εξετάσουμε τις σχέσεις του κειμένου με το κοινωνικό-του πλαίσιο. Εδώ γίνεται σήμερα σημαντική δουλειά στην ίδια τη Γλωσσολογία, βασισμένη στη θεωρία των πράξεων του λόγου (speech act theory) του Halliday¹⁴. Ορισμένοι, μάλλον λίγοι, ερευνητές έχουν αρχίσει να την εφαρμόζουν στη Λογοτεχνία¹⁵. Είναι μία κατεύθυνση που ενδιαφέρει ιδιαίτερα τους μαρξιστές επιστήμονες, και ο

14. M. A. K. Halliday, «Language Structure and Language Function», John Lyons (επιμέλ.), *New Horizons in Linguistics* (Pelican, 1970), σσ. 140-165.

15. Βλ. Wolfgang Iser, *The Act of Reading: a Theory of Aesthetic Response* (London: Routledge and Kegan Paul, 1978), και κυρίως Fowler, *Literature as Social Discourse*.

μαρξισμός προσφέρει και ένα θεωρητικό πλαίσιο για τέτοιες αναλύσεις. Μερικές νύξεις στην κατεύθυνση αυτή έκανα ήδη αναλύοντας το κείμενο της εφημερίδας, όταν αναφέρθηκα στην κοινωνική λειτουργία-του ως δημοσιογραφικού κειμένου. Η δημοσίευση ενός τέτοιου κειμένου στην πρώτη σελίδα μιας εφημερίδας είναι μία κοινωνική (αν θέλουμε, πολιτική) πράξη που συνεπάγεται κάποια ευθύνη: ο μύθος των ανταρτών παρουσιάζεται, με το κύρος της εφημερίδας, σαν ένα σημερινό αληθινό γεγονός, και η συνείδηση του αναγνώστη, αν δεν είναι κριτικός αναγνώστης, διαμορφώνεται ανάλογα μ' αυτήν την ερμηνεία της εμπειρίας-του, που του προσφέρεται από έμπιστη πηγή. (Ευτυχώς υπάρχουν πολλοί παράγοντες που διαμορφώνουν τη συνείδηση, κι έτσι ο αναγνώστης, εξασφαλίζει μία κάποια κριτική απόσταση, από την έλλειψη συμφωνίας-τους αν όχι τίποτε άλλο).

Αλλά και το ποίημα του Ρίτσου αποκτά παραπάνω νόημα αν το θέσουμε, έστω και εμπειρικά, στο κοινωνικό-του πλαίσιο. Δεν αναφέρομαι καν στην πολιτική θέση του Ρίτσου, που είναι γνωστή, ούτε στις συνθήκες δημιουργίας και δημοσίευσης της συλλογής στην οποία εμφανίζεται το ποίημα. Ανέφερα ήδη τη χρήση της λέξης «καπετάνιοι», που κουβαλά ένα σωρό συνειρμικές σημασίες από την ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Υπάρχει και ένα στοιχείο στο καθημερινό-μας σημασιολογικό σύμπαν που λείπει από το ποίημα, και η έλλειψη αυτή προκαλεί μία υπονοούμενη σύγκριση, που ακριβώς προκύπτει από τη σχέση του ποιήματος με το κοινωνικό-του περιβάλλον και τη λειτουργία-του εκεί μέσα. Από το σημασιολογικό σύμπαν του ποιήματος λείπει απόλυτα η κοινωνική διάκριση. Διαφορές υπάρχουν—οι μαχητικοί καπετάνιοι και το ειρηνικό αλώνι—δεν υπάρχουν όμως αρχηγοί και οπαδοί. Οι «καπετάνιοι», στον πληθυντικό, είναι στο κείμενο μία μη διαφοροποιημένη ομάδα. Το σημασιολογικό σύμπαν του ποιήματος απλώς προβάλλει δύο κατηγορίες, με λειτουργική αλλά όχι ταξική διάκριση μεταξύ-τους, ως συνιστώσες του κόσμου του ανθρώπου, και μας προσκαλεί, αν θέλουμε να συμμετάσχουμε στον κόσμο του ποιήματος, να ταυτιστούμε μ' αυτές. Είναι κι αυτό μία πράξη του λόγου, μία προσπάθεια διαμόρφωσης της συνείδησης, που, επειδή, όπως είδαμε, ανατρέπει ορισμένους συνηθισμένους κώδικες, απαιτεί μία πιο συνειδητή συμμετοχή του αναγνώστη.

Δεν θα καταλήξουμε σε φιλόδοξα συμπεράσματα. Σχετικά πρόσφατες εξελίξεις στη Γλωσσολογία, κυρίως στη Σημασιολογία, προσφέρουν για την ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων θεωρίες, μεθόδους και τεχνικές μεγαλύτερης επιστημονικής συνέπειας και μεγαλύτερης ακρίβειας από τα εμπειρικά και διαισθητικά εργαλεία που ήταν παραδοσιακά στη διάθεση του φιλόλογου.

Μπορούμε να αναλύσουμε λεπτομερέστερα και εξαντλητικότερα τη συνταγματική (σημασιολογική) και την παραδειγματική (αφηγηματική) διάσταση των κειμένων. Με τη μεγαλύτερη ακρίβεια στην ανάλυση της εσωτερικής δομής, όμως, γίνεται πιο φανερή η έλλειψη θεωρίας και μεθοδολογίας για τη μελέτη της κοινωνικής λειτουργίας των κειμένων, μία έλλειψη που είναι αισθητή και στη γλωσσολογία. Προς αυτή τη κατεύθυνση μας φαίνεται ότι γίνεται σήμερα η πιο σημαντική δουλειά στον τομέα της επιστήμης των κειμένων.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- van Dijk, T. A. (1977). *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London: Longmans.
- Eco, Umberto (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fowler, Roger (1981). *Literature as Social Discourse: the Practice of Linguistic Criticism*. London: Batsford.
- Greimas, A. J. (1966). *Sémantique structurale: recherche de méthode*. Paris: Larousse.
- Halliday, M. A. K. (1970). «Language Structure and Language Function», in John Lyons, ed., *New Horizons in Linguistics*. Pelican.
- Iser, Wolfgang (1978). *The Act of Reading: a Theory of Aesthetic Response*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Jakobson, Roman (1960). «Linguistics and Poetics», in Thomas A. Sebeok, ed., *Style in Language*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- (1963). *Essais de linguistique générale*. Paris: Editions de Minuit.
- Καψωμένος, Ερατοσθένης (1978). *Το Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι: η Αισθητική, ο Μύθος και η Ιδεολογία-του*. Ρέθυμνο.
- (1979). *Το Σύγχρονο Κρητικό Δημοτικό Τραγούδι*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- (1981). «Σημειωτική και Θεωρία της Ποίησης». Εισήγηση στο Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης, Πάτρα 3-5 Ιουλίου 1981.
- Lyons, John, ed., (1970). *New Horizons in Linguistics*. Pelican.
- Lyons, John (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Petöfy, J. S. and H. Riesner, eds., (1973). *Studies in Text Grammar*. Dordrecht, Holland: Reidel.
- Sebeok, Thomas A., ed., (1960). *Style in Language*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Σετάρτος, Μιχάλης (1971). *Στοιχεία Γενικής Γλωσσολογίας*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Διεθνές Συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς
Σημειωτικῆς Ἑταιρίας

Θεσσαλονίκη, 22-23 Ἰουνίου 1979

Εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια
Karin Boklund - Λαγοπούλου

Οδυσσεας

1980

ελαστική.

Από τήν ἄλλη μεριά ὅμως, εἶναι φανερό ὅτι στήν πράξη ἕνα σημεῖο σπάνια συσχετίζεται συγχρόνως μέ ὅλα τά δυνατά συνειρμικά του σημαίνόμενα. Ἡ συνειρμικότητα φαίνεται νά εἶναι, λειτουργικά, θέμα τῆς πραγματοποίησης ἐν δυνάμει σημασιολογικῶν ἀξιῶν, καί ἐπιπλέον φαίνεται αὐτή ἡ πραγματοποίηση νά προσδιορίζεται ἀπό τό ἐκάστοτε πλαίσιο (context). Ποιές ἀπό τίς ἐν δυνάμει συνειρμικές ἀξίες τοῦ σημείου πραγματοποιοῦνται σέ μία συγκεκριμένη περίπτωση φαίνεται νά ἐξαρτᾶται ἀπό τό πλαίσιο στό ὁποῖο τό σημεῖο χρησιμοποιεῖται.

Αὐτό τό γεγονός παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ὅταν μελετᾶμε τήν λειτουργία τῆς συνειρμικῆς σημασίας σέ λογοτεχνικά κείμενα, ἀφοῦ τέτοια κείμενα εἶναι σέ μεγάλο βαθμό δομημένα μέ μία συνειδητή χρήση τῆς συνειρμικότητας. Ἄν μελετᾶμε μεμονωμένες λέξεις, φράσεις ἢ τμήματα ἑνός κειμένου μπορούμε νά βροῦμε ὅτι ἔχουν πάρα πολλές συνειρμικές ἐπεκτάσεις. Οἱ συνειρμικές ἀξίες ὅμως πού ἐπανέρχονται κανονικά στό κείμενο, καί πού εἶναι σημαντικές στό ἐπίπεδο τοῦ συνόλου τοῦ κειμένου διότι συνθέτουν τά χωριστά σημεῖα σέ μία δομή, εἶναι συνήθως κατά πολύ λιγότερες. Μπορεῖ νά ὑπάρχουν κι ἄλλες συνειρμικές ἀξίες, ἀλλά δέν χρησιμοποιοῦνται ἀπό τό κείμενο κατά κανένα συγκεκριμένο τρόπο – δέν ἔχουν δομική σημασία. Τό πλαίσιο πού καθορίζει τίς σημαντικές στό ἐπίπεδο τοῦ κειμένου συνειρμικές ἀξίες σέ λογοτεχνικά κείμενα φαίνεται συνήθως νά ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα πολύ περιορισμένο σύνολο κωδίκων πού πραγματοποιοῦν ἕνα συγκεκριμένο καί περιορισμένο σύνολο συνειρμικῶν ἀξιῶν καί τίς ὀργανώνουν σέ μία ἐνιαία δομή διαμέσου τοῦ κειμένου. Μέ ἄλλα λόγια, ἕνα μικρός ἀριθμός συνειρμικῶν κωδίκων εἶναι λειτουργικά κυρίαρχος σέ ἕνα κείμενο, καί ἡ κυριαρχία τους εἶναι ἕνα δομικό συστατικό στοιχεῖο τοῦ ἰδίου τοῦ κειμένου. Στήν μελέτη αὐτή, χρησιμοποιῶ σάν παράδειγμα μία μεσαιωνική ἀγγλική ἔμμετρη ἀφήγηση, τόν *Bίο τοῦ Ἁγίου Ἀλεξίου*. Τό διάγραμμα 6 δείχνει τούς συνειρμικούς παραδειγματικούς κώδικες τῆς ἀφήγησης αὐτῆς. Ἡ παραδειγματική δομή της ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα σύμπλεγμα τεσσάρων συνειρμικῶν κωδίκων – τοῦ θρησκευτικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ χωρο-κοσμολογικοῦ καί τοῦ χρονικοῦ – στενά συνδεδεμένων, καί δύο πρόσθετους κώδικες – τόν κοινωνικό καί τόν γνωστικό – πιοῦ χαλαρά συσχετισμένους μέ τό παραπάνω σύμπλεγμα. Αὐτοί οἱ ἕξι κώδικες ἐξηγοῦν ὅλες τίς δομικά σημαντικές συνειρμικές ἀξίες τοῦ κειμένου.

Μέ τήν γνώση πού διαθέτουμε σήμερα, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐντοπίσουμε τούς κυρίαρχους συνειρμικούς κώδικες ἑνός κειμένου κατά τρόπο οὐσιαστικά ἐμπειρικό καί μόνο μερικά

συστηματικό, μέ μία διαδικασία του τύπου δοκιμής - και - σφάλματος που τελικά μάς επιτρέπει νά εξηγήσουμε όλες τίς κύριες θεματικές αντιθέσεις στό κείμενο. Ἡ διαδικασία ἀνάλυσης εἶναι, ἄρα, ἀκόμη σταδιακή, συσσωρευτική καί μισο-δαισθητική. Δέν σημαίνει, ὅμως, ὅτι οἱ δομές που ἐντοπίζουμε μέ αὐτή τή διαδικασία κτίστηκαν κατά κάποιο σταδιακό τρόπο ἀπό τό κείμενο, οὔτε ὅτι ἐξαρτιοῦνται ἀπό δαισθητικές εὐαισθησίες του ἀναγνώστη. Πολύ πιθανόν θά μπορούσαμε νά ἐντοπίσουμε, μέ κόπο, τούς κυρίαρχους συνειρμικούς κώδικες «ἀπό κάτω», ἐμπειρικά καί στατιστικά. Θά μπορούσαμε π.χ. νά σημειώσουμε όλες τίς δυνατές συνειρμικότητες ὄλων τῶν μονάδων, καί μετά νά διαγράψουμε όλες ὅσες δέν ὑπερκαθορίζονται ἀπό περιττολογία (redundancy)· πολύ πιθανόν θά ὀδηγοῦμαστε τότε νά συνδέσουμε τό φαινόμενο τῆς συνειρμικότητας κατευθείαν μέ τήν διαδικασία ἀναλύσεως συστατικῶν (constituent analysis) τῆς σημασιολογίας. Μία τέτοια στατιστική περιγραφή πιθανόν νά μπορέσει νά ἀποδείξει ὅτι τό φαινόμενο τῆς συνειρμικότητας εἶναι ἐντελῶς ἀντικειμενικό. Ὅμως, ἂν καί θά ἦταν ἔτσι δυνατό νά ἐντοπίσουμε τούς συνειρμικούς κώδικες που κυριαρχοῦν στό κείμενο, αὐτή ἡ διαδικασία δέν θά μάς βοηθοῦσε νά κατανοήσουμε τούς μηχανισμούς τῆς κυριαρχίας. Ἐπίσης, ὅταν ἐντοπίσουμε τούς κύριους συνειρμικούς κώδικες ἑνός κειμένου, μία γρήγορη ματιά φτάνει συνήθως γιά νά ἀποδείξει ὅτι στοιχεῖα ὄλων σχεδόν αὐτῶν τῶν κωδίκων βρίσκονται ἀπό τήν ἀρχή κιόλας του κειμένου. Στόν *Βίο του Ἁγίου Ἀλεξίου* στοιχεῖα ὄλων τῶν κυρίαρχων συνειρμικῶν κωδίκων βρίσκονται στά πέντε πρῶτα δωδεκάστιχα. Αὐτό κατά τήν γνώμη μου ὑποδεικνύει ὅτι οἱ κυρίαρχοι συνειρμικοί κώδικες δέν κατασκευάζονται σταδιακά ἀπό τό κείμενο, ἀλλά εἶναι ἕνα εἶδος *προϋπόθεσης* γιά τήν κατασκευή του κειμένου.

Ἐπιπλέον, οἱ κυρίαρχοι συνειρμικοί κώδικες ἑνός κειμένου δέν βρίσκονται σάν ἀπλά παραδείγματα. Μποροῦμε νά τούς δοῦμε ἀναλυτικά σάν παραδείγματα, σάν σύνολα στοιχείων δηλαδή γιά τά ὁποῖα ἰσχύει ὁ νόμος τῆς ἐναλλαγῆς (commutation) ἀλλά μέσα ἀπό τήν λειτουργία τους στό κείμενο φαίνεται ἀκριβέστερα νά εἶναι *δομές* που συνολικά σχηματίζουν μία εὐρύτερη δομή. Ἡ ἐσωτερική ὀργάνωση ἑνός συνειρμικοῦ κώδικα μπορεῖ συχνά νά ἀναπαρασταθεῖ σάν μία *ιεραρχικά* ὀργανωμένη σειρά ἀπό ἔννοιες. Τό διάγραμμα 3 δείχνει τήν δομή του χωρικοῦ κώδικα στόν *Βίο του Ἁγίου Ἀλεξίου*. Ὁ κώδικας αὐτός εἶναι ἀρκετά ὀλοκληρωμένος: οἱ κατηγορίες του κώδικα ὀργανώνουν τά στοιχεῖα του σύμφωνα μέ τίς χωρικές διαστάσεις κατακόρυφο-ὀριζόντιο, πάνω-κάτω καί κέντρο-περιφέρεια, καί γιά κάθε «θέση» που σχηματίζεται ἔτσι, ἡ ἀφήγηση δημιουργεῖ

έναν άλλο αφηγηματικό χώρο μέ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Μία άλλη μορφή έσωτερικής όργάνωσης ενός κώδικα φαίνεται στό διάγραμμα 5. Έδω, ό κοινωνικός κώδικας στόν Βίο του Άγίου Άλεξίου φαίνεται σάν μία σειρά από ισότιμους δυαδικούς ύποκώδικες (ύποκώδικας ντυσίματος, οίκονομικός, πολιτικός, κλπ.) πού συνδέονται μέ τήν δυϊστική αντίθεση του κοινωνικά «ψηλού» πρός (v s.) τόν κοινωνικά «χαμηλό». Έπιπλέον, οί συνειρμικοί κώδικες ενός κειμένου συνδέονται μεταξύ τους μέ ένα συγκεκριμένο σύνολο άρθρώσεων. Τό διάγραμμα 2 δείχνει τήν άρθρωση του θρησκευτικού και ήθικού κώδικα του Βίου του Άγίου Άλεξίου μέ τόν χωρικό και τόν χρονικό. Η άρθρωση δημιουργεί ένα σύνολο από «θέσεις» πού συμπληρώνονται από τό κείμενο μέ έννοιες όπως σωτηρία πρός καταδίκη, χάρη πρός άμαρτία, άγνότητα πρός λαγνεία, κλπ. Προσέχουμε ότι έδω δέν συμπληρώνονται όλες οί «θέσεις»: τό κείμενο «τονίζει» (marks) ένα είδος ήθικής συμπεριφοράς, τήν σεξουαλική, και δέν ενδιαφέρεται γιά άλλα είδη συμπεριφοράς, πού θεωρούνται άπλά σάν «καλά» πρός «κακά». Οί συνειρμικοί κώδικες μπορούν νά είναι άποσπασματικοί, αφήνοντας άδειες όρισμένες δυνατές θέσεις (βλ. και διάγραμμα 4).

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οί συνειρμικοί κώδικες έμφανίζονται σέ ένα κείμενο σάν μία άρθρωμένη, ιεραρχική δομή. Τά στοιχεία της δομής αυτής, στίς σχέσεις τους μεταξύ τους, είναι αξιολογημένα (valorised), όχι μέ τήν φορμαλιστική έννοια ότι ή σημασία τους έξαρτάται από τήν αντίθετική αξία τους, αλλά μέ τήν έννοια ότι είναι συναισθηματικά φορτισμένα. Τό συναισθηματικό φορτίο των συνειρμικών στοιχείων συνοδεύεται συχνά, όπως στό παράδειγμά μας, από τήν παρουσία ενός ήθικού κώδικα ανάμεσα στους κώδικες της συνειρμικότητας, αλλά στην πραγματικότητα ή συναισθηματική αξία των συνειρμικών στοιχείων δέν έξαρτάται από τήν παρουσία του ήθικού κώδικα. Φαίνεται νά είναι χαρακτηριστικό της συνειρμικής δομής ότι τά στοιχεία της και οί σχέσεις τους προκύπτουν από συναισθηματικά κίνητρα. Και όπως οί κυρίαρχοι κώδικες είναι συνήθως παρόντες από τήν αρχή κιόλας της αφήγησης, έτσι και αυτή ή συναισθηματικά φορτωμένη δόμηση των κυρίαρχων κωδίκων είναι παρούσα από τήν αρχή· φαίνεται ότι τά περισσότερα κείμενα προσπαθούν από τήν αρχή νά ύποδείξουν προσεκτικά τήν κυρίαρχη συνειρμική δομή τους στόν άναγνώστη.

Ίσως πρέπει έδω νά σημειώσουμε κάτι: αν και είπαμε ότι οί συνειρμικές δομές χαρακτηρίζονται έμφανώς από τήν παρουσία ενός συναισθηματικού φορτίου, δέν έννοοϋμε καθόλου ότι ή συνειρμική σημασία είναι συναισθηματική και όχι γνωστική. Η συνειρμικότητα είναι έξίσου γνωστική μέ τήν κυριολεκτική.

σημασία (denotation). Κατά τήν ανάλυση ενός κειμένου βρίσκουμε τήν συνειρμικότητα ὅπως χρησιμοποιεῖται γιά κάποιο συγκεκριμένο σκοπό καί μέ συγκεκριμένο τρόπο, καί, ὅπως εἶδαμε, τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἕνα δομημένο σύνολο κωδίκων πού πραγματοποιεῖ ἕνα περιορισμένο σύνολο συνειρμικότητων. Σέ τέτοιες συνθήκες, οἱ συνειρμικότητες πού χρησιμοποιοῦνται στό κείμενο εἶναι συναισθηματικά φορτωμένες, καί ἡ σημασία τους εἶναι γνωστική καί συναισθηματική συγχρόνως. Πιθανόν, σέ πολλές ἄλλες περιπτώσεις τῆς καθημερινῆς χρήσης τῶν σημειωτικῶν συστημάτων, ἡ σημασία εἶναι συναισθηματικά φορτωμένη μέ τόν ἴδιο τρόπο.

Ἡ δομή τῶν συνειρμικῶν κωδίκων εἶναι πιά φανερό καί πιά εὐκολο νά ἐντοπιστεῖ σέ λογοτεχνικά κείμενα στό παραδειγματικό ἐπίπεδο· πραγματικά, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἡ παραδειγματική (συνειρμική) δομή τοῦ λογοτεχνικοῦ κειμένου ἀποτελεῖται ἀπό τήν δομή τῶν συνειρμικῶν του κωδίκων (βλ. καί διάγραμμα 6). Ὁ ἴδιος ὁμως μηχανισμός, πού ἐπιλέγει τούς κωδικές αὐτούς καί καθορίζει τίς σχέσεις τους καί τό συναισθηματικό φορτίο τους, φαίνεται νά δρᾷ καί στό συνταγματικό ἐπίπεδο. Μποροῦμε νά περιγράψουμε τήν συνταγματική δομή μιᾶς ἀφήγησης (τήν ἀφηγηματική δομή) σάν μία διαδικασία μετασχηματισμοῦ τῆς παραδειγματικῆς δομῆς (βλ. Greimas 1966): ὁ ἥρωας περνᾷ ἀπό τήν κατηγορία «μέσα» στήν κατηγορία «ἔξω», ἀπό τήν «χάος» στήν «τάξη», ἀπό τήν «ἀνύπαντρος» στήν «παντρεμένος», ἢ – ὅπως στόν *Βίο τοῦ Ἀγίου Ἀλεξίου* – ἀπό τόν κόσμο στόν οὐρανό, ἀπό τόν πλοῦτο στήν φτώχεια, ἀπό τήν κατάσταση τῆς ἀμαρτίας στήν κατάσταση τῆς χάρις. Ὑπάρχει ὁμως ἕνα μηχανισμός πού περιορίζει τόν τύπο μετασχηματισμοῦ πού ἡ ἀφήγηση μπορεῖ νά ἐπιτελέσει πάνω στήν παραδειγματική δομή σέ ἕνα σύνολο πολύ μικρότερο ἀπό ὅ,τι ἐπιτρέπει τό ἐλεύθερο παιχνίδι τῶν δομικῶν δυνατοτήτων. Αὐτό γίνεται φανερό ὅταν μελετᾶμε τήν ἐξέλιξη ενός λογοτεχνικοῦ εἶδους μέσα στόν χρόνο. Σάν παράδειγμα μποροῦμε νά ἐξετάσουμε τό ἔμμετρο ἵπποτικό μυθιστόρημα τῆς αὐλῆς τοῦ 12ου καί 13ου αἰώνα στήν Δυτική Εὐρώπη (βλ. Boklund 1977α, β). Γιά τό διάστημα ενός αἰώνα, τό ἵπποτικό μυθιστόρημα ἀποτέλεσε ἕνα κύριο ἀφηγηματικό εἶδος τῆς μεσαιωνικῆς ἀριστοκρατίας· πολλοί σημαντικοί καί πρωτότυποι ποιητές χρησιμοποίησαν τό εἶδος αὐτό καί τό ἀνέπτυξαν κατά πρωτότυπους τρόπους. Οἱ μετασχηματισμοί πού ὑπέστη τό εἶδος στό διάστημα αὐτό μποροῦν νά σχηματισθοῦν ὅπως στό διάγραμμα 7. Τό κύριο θέμα πού ἀπασχόλησε ὅλα τά μυθιστορήματα ἦταν ἡ δημιουργία μιᾶς δεύτερης πηγῆς κοσμολογικῆς τάξης ἐκτός ἀπό τήν αὐλή (πρόκειται γενικά γιά τήν αὐλή

του βασιλιά 'Αρθούρου), πού μεταφράζεται στην χωρική ὀργάνωση του κειμένου σάν ἓνα δεύτερο κέντρο, C₂. Παρόλο πού ὅλοι οἱ μετασχηματισμοί χρησιμοποιοῦν τήν ἔννοια τοῦ δευτέρου κέντρου, καί παρόλο πού οἱ παραδειγματικές ἔννοιες συνδεδεμένες μέ αὐτό ποικίλλουν ἀπό τό ἓνα κείμενο στό ἄλλο, ἡ λύση πού δίνει ἡ ἀφήγηση ἐπιβάλλει πάντα τό ἓνα κέντρο πάνω στό ἄλλο, ἔτσι ὥστε ἡ τελική χωρική δομή νά εἶναι πάντα ἐνιαία. Πότε τό ἓνα κέντρο κυριαρχεῖ, πότε τό ἄλλο. Ἄλλά φαίνεται ὅτι μία ἀντίληψη τοῦ κόσμου μέ δύο ἀνεξάρτητες πηγές τάξης καί σταθερότητας ἦταν ἀδιανόητη γιά τό ἱπποτικό μυθιστόρημα. Ἐπιπλέον, ποιό κέντρο θά εἶναι κυρίαρχο ἐξαρτᾶται ἀπό τίς σχετικές θέσεις τους στήν παραδειγματική δομή: ἓνα κέντρο θρησκευτικά ἀξιοποιημένο μπορεῖ νά κυριαρχήσει πάνω στό κοσμικό κέντρο τῆς αὐλῆς (στό *Parzival* τοῦ Wolfram von Eschenbach), ἀλλά ἓνα κέντρο, συνδεδεμένο μέ μία ἀτομικιστική ἠθική ἀγάπης πού ἀντιτίθεται στήν αὐλή καί τήν γελοιοποιεῖ, στό τέλος ἐνσωματώνεται καί οὐδετεροποιεῖται ἀπό τόν χῶρο τῆς αὐλῆς (στό *Tristan* τοῦ Gottfried von Strassburg). Φανερά, δέν ὑπάρχει τίποτε στό ἴδιο τό σημειωτικό σύστημα πού νά κάνει τό ἓνα κέντρο προτιμότερο ἀπό τό ἄλλο ἢ πού νά ἐπιβάλλει τήν ἀνάγκη νά τελειώνει πάντα τό κείμενο μέ μία ἐνοποιημένη καί ἐνιαία ἀντίληψη τῆς κοσμικῆς τάξης. Ἡ σύγχρονη λογοτεχνία συχνά σχετικοποιεῖ τήν ἔννοια τῆς τάξης (βλ. π.χ. τήν τεχνική τῶν ἀφηγήσεων ἐπιστημονικῆς φαντασίας νά γράφονται ἀπό τήν ἄποψη ἑνός μὴ ἀνθρώπινου ὄντος). Στήν μεσαιωνική λογοτεχνία ὅμως αὐτή ἡ δυνατότητα τῆς σημειωτικῆς δομῆς δέν πραγματοποιεῖται ποτέ, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἐνασχόληση τοῦ ἱπποτικοῦ μυθιστορήματος μέ τό θέμα τῶν δύο κέντρων φαίνεται νά ἀποκλείει τήν πιθανότητα ὅτι μία τέτοια λύση παραμερίστηκε ἀπό τυχαίους λόγους. Νομίζω ὅτι δικαιολογεῖται νά ποῦμε ὅτι ὑπάρχει ἓνας μηχανισμός πού λειτουργεῖ κατά τήν σύνθεση ἑνός κειμένου πού περιορίζει τό εἶδος τῶν μετασχηματισμῶν πού ἡ ἀφήγηση μπορεῖ νά ἐπιφέρει πάνω στήν παραδειγματική δομή.

Αὐτός ὁ περιοριστικός μηχανισμός φαίνεται μάλιστα συγγενῆς μέ τόν μηχανισμό πού διαλέγει, δομεῖ καί φορτίζει μέ συναισθηματικές ἀξίες τούς κυρίαρχους παραδειγματικούς κώδικες. Τοῦτο φαίνεται λογικό: μπορούμε νά φανταστοῦμε τήν συνειρμική δομή τοῦ κειμένου σάν τόν νοητικό του κόσμο. Ἄν αὐτός ὁ νοητικός κόσμος καθορίζεται ἀπό κάποιο συγκεκριμένο μηχανισμό, τότε φαίνεται πιθανό ὅτι ὁ ἴδιος μηχανισμός καθορίζει τούς μετασχηματισμούς πού μπορεῖ νά ὑποστεῖ ὁ κόσμος αὐτός.

Ἡ συνειρμικότητα ἄρα καθορίζεται στά λογοτεχνικά κείμενα

από ένα σχετικά περιορισμένο αριθμό παραδειγματικῶν κωδικῶν τοῦ πλαισίου, κωδικῶν ἱεραρχικά ἀρθρωμένων σέ μία δομή καί φορτισμένων μέ συναισθηματικές ἀξίες· αὐτή ἡ δομή εἶναι ἀναγκαία γιά τήν λειτουργία τοῦ κειμένου ἀπό τήν ἀρχή του. Σέ κάθε ἐπίπεδο τῆς διαδικασίας τῆς συνειρμικότητας, οἱ δυνατότητες συνδυασμοῦ καί ἀντιθέσεως πού προσφέρει τό ἴδιο τό σημειωτικό σύστημα περιορίζονται αὐστηρά ἀπό ἐπιλεκτικούς μηχανισμούς πού καθορίζονται ἀπό τό ἐπομένως ἀνώτερο ἐπίπεδο ὀργάνωσης· ἡ συνειρμική σημασία μιᾶς μονάδας καθορίζεται ἀπό τό συνειρμικό πλαίσιο· τό πλαίσιο ἀναλύεται σέ κυρίαρχους κώδικες· οἱ κώδικες καθορίζονται ἀπό μία συγκεκριμένη δομή, ἡ δομή καί οἱ μετασχηματισμοί της ἀπό ἕνα μηχανισμό πού φαίνεται νά συσχετίζεται μέ τήν φόρτισή τους μέ συναισθηματικές ἀξίες. Ἐπειδή ὅμως σέ λογοτεχνικά κείμενα ἡ κυριολεκτική δομή «ἐπιφάνειας» καθορίζεται σέ πολύ μεγάλο βαθμό ἀπό τήν ὑποκείμενη συνειρμική δομή, καί ἡ κυριολεκτική δομή ἐπιφάνειας καθορίζει τήν ὀργάνωση τῶν γλωσσικῶν σημαίνοντων, ὀδηγοῦμαστε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ περιοριστικοί μηχανισμοί πού δροῦνε πάνω στήν συνειρμική δομή εἶναι μία καθοριστική ἀρχή γιά τήν ὀργάνωση ὅλων τῶν ἐπιπέδων τοῦ κειμένου. Δηλαδή, ἡ ὀργάνωση τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων δέν φαίνεται γενικά νά γίνεται στήν πραγματικότητα «ἀπό κάτω», χρησιμοποιοῦντας τίς δομικές δυνατότητες τοῦ ἐλεύθερου παιχνιδιοῦ μεταξύ τῶν διάφορων στοιχείων, ἀλλά «ἀπό πάνω», περιορίζοντας ἐπιλεκτικά καί αὐστηρά τίς δομικές δυνατότητες πού θά πραγματοποιηθοῦν. Τό συμπέρασμα αὐτό ἰσχύει γιά κάθε κείμενο χωριστά, καί γιά σύνολα κειμένων, ὅταν τό σύνολο καθορίζεται μέ κοινωνικο-ιστορικά κριτήρια. Ἐξω ὅμως ἀπό ἕνα δεδομένο κοινωνικο-ιστορικό σύνολο αὐτό τό συμπέρασμα πρέπει νά τροποποιηθεῖ. Ἐνα κείμενο ἀπό συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό σύνολο μπορεῖ κάλλιστα νά πραγματοποιεῖ δομικές δυνατότητες – συνδυασμούς συνειρμικῶν στοιχείων – πού δέν βρίσκονται ποτέ, μάλιστα φαίνεται νά ἀποκλείονται ἠθελήμενα, σέ κείμενα ἀπό ἕνα διαφορετικό κοινωνικο-ιστορικό σύνολο (ὅπως εἶδαμε συγκρίνοντας τό ἵπποτικό μυθιστόρημα καί τίς ἀφηγήσεις ἐπιστημονικῆς φαντασίας). Φαίνεται ἄρα ὅτι οἱ περιοριστικοί μηχανισμοί πού καθορίζουν τήν ἐσωτερική ὀργάνωση τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων εἶναι θεμελιωδῶς κοινωνικο-ιστορικῆς φύσης, δηλαδή, ὅτι εἶναι ἀποτελέσματα παραγόντων ἐξωτερικῶν τοῦ σημειωτικοῦ συστήματος στό ὁποῖο δροῦνε.

Ὅπως ἤδη σημειώσαμε, ὁ Roland Barthes ὀνόμασε τό συνειρμικό σημαίνόμενο ἕνα «κομμάτι ἰδεολογίας», καί κάθε μονογραφική μελέτη τῶν συνειρμικῶν δομῶν ἑνός λογοτεχνικοῦ κει-

μένου αναγκάζεται να συμπεράνει ότι οι δομές αυτές είναι ιδεολογικής φύσης. Τό ίδιο δείχνει και η εξάρτησή τους από κοινωνικο-ιστορικά κριτήρια. Τελιώνοντας, θά ήθελα να συζητήσω την σχέση μεταξύ λογοτεχνικών κειμένων και ιδεολογίας, και να χρησιμοποιήσω για τό σκοπό αυτό την έννοια της ομαδικής συνείδησης, πραγματικής και έν δυνάμει, διαμορφωμένη από τόν Lucien Goldmann (Goldmann 1970, 1971).

Ό Goldmann, εξελίσσοντας την δουλειά του Georg Lukács, διευκρινίζει ότι η κοινωνική λειτουργία της λογοτεχνίας – και πιθανώς πολλών άλλων σημειωτικών συστημάτων – είναι να πραγματοποιήσει και να οργανώσει νοηματικά σέ ένα «φανταστικό» κόσμο την αντίληψη που έχει μία συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα ή τάξη για τόν κόσμο και για τόν έαυτό της όπως δρα και υφίσταται δράσεις στον κόσμο. Έτσι, τό λογοτεχνικό κείμενο είναι ένας από τούς τρόπους μέ τούς οποίους η κοινωνική ομάδα σέ μία όρισμένη ιστορική στιγμή «σκέφτεται τόν έαυτό της», γνωρίζει και καταλαβαίνει και δίνει νόημα στον έαυτό της και την θέση της στό κοινωνικο-ιστορικό της πλαίσιο. Στο μέτρο που αυτή η «φανταστική» αντίληψη αντιστοιχεί στην αντικειμενική κοινωνικο-ιστορική κατάσταση της ομάδας, η γνώση που έχει για τόν έαυτό της είναι έγκυρη, είναι άληθινή συνείδηση.

Συμπεραίνεται όμως από αυτή την θεωρία της κοινωνικής ομαδικής συνείδησης ότι η αντικειμενική κοινωνικο-ιστορική κατάσταση περιορίζει επίσης αυτό που η κοινωνική ομάδα μπορεί να συνειδητοποιήσει. Αν η συνείδηση (ή «ιδεολογία») είναι προϊόν της έμπειρίας, τότε τά όρια της έμπειρίας καθορίζουν τά όρια της συνείδησης· και αν η κοινωνική θέση τόσο όσο κι η ιστορική θέση καθορίζουν την όπτική μέ την οποία ο κόσμος γίνεται αντίληπτός, τότε προφανώς και υπάρχουν ομαδικά κοινωνικά όρια στό τί μπορεί να αντιληφτεί μία όρισμένη κοινωνική ομάδα. Αυτή είναι η θεωρία της έν δυνάμει συνείδησης, του άνωτατου όριου της γνώσης της πραγματικότητας που η αντικειμενική κοινωνικο-ιστορική θέση μιας κοινωνικής ομάδας της έπιτρέπει να έχει. Όπως έπισημαίνει ο Goldmann (Goldmann 1971), ό,τι πληροφορία ξεπερνά τά όρια της έν δυνάμει συνείδησης μιας ομάδας, τείνει να μήν άπορροφηθεί από την ομάδα σαν σύνολο.

Κατά την γνώμη μου, οι περιοριστικοί μηχανισμοί που καθορίζουν την δομή των λογοτεχνικών κειμένων πρέπει να συσχετισθούν μέ την παραπάνω θεωρία της ομαδικής κοινωνικής, και έν δυνάμει, συνείδησης. Οι συνειρμικές δομές ακολουθούν ιδεολογικούς νόμους, νόμους της κοινωνικής συνείδησης του πομπου και του δέκτη, νόμους για τούς οποίους τό ίδιο τό κεί-

μενο είναι ένας μηχανισμός διατύπωσης. Αύτη ή συνειρμική δομή καθορίζει τήν κυριολεκτική δομή (πού φαίνεται νά ακολουθεῖ βασικά σημασιολογικούς καί λογικούς νόμους) πού μέ τήν σειρά της καθορίζει τήν ὀργάνωση τῶν γλωσσικῶν σημαίνοντων (ή ὀργάνωση τῶν ὁποίων ακολουθεῖ τούς διάφορους συντακτικούς, μορφολογικούς, φωνολογικούς, κλπ. νόμους τῆς γλωσσολογίας). Τά ὄρια πού καθορίζονται γιά τούς μετασχηματισμούς τῆς συνειρμικῆς δομῆς (σέ ἕνα κοινωνικο-ιστορικό σύνολο κειμένων μέ τόν ἴδιο ὁμαδικό δέκτη) φαίνεται νά συμπίπτουν μέ τά ὄρια τῆς ἐν δυνάμει ὁμαδικῆς συνείδησης πομπῶ καί δέκτη. Ἡ κοινωνική συνείδηση εἶναι ἕνα εἶδος φίλτρου πού παράγεται ἀπό παράγοντες ἐξωτερικούς τοῦ σημειωτικοῦ συστήματος πάνω στό ὁποῖο δρᾷ (στοιχεῖα κοινωνικο-οικονομικῆς φύσης), παράγοντες πού περιορίζουν τό ἐλεύθερο παιχνίδι τῶν ἐσωτερικῶν στό σημειωτικό σύστημα δομικῶν δυνατοτήτων.

Εἶναι φανερό ὅτι ἕνας τέτοιος ἰδεολογικός μηχανισμός δρᾷ στήν ὀργάνωση τῶν κειμένων σέ πάρα πολλά σημειωτικά συστήματα ἐκτός ἀπό τήν λογοτεχνία. Ἀκόμη καί ἂν θεωρήσουμε ὅτι ἡ λογοτεχνία μέ τήν πολύ εὐρεία ἔννοια περιλαμβάνει πολλά ἀπό τά βασισμένα στήν γλώσσα σημειωτικά συστήματα, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ἄλλα συστήματα ὡς τήν τέχνη καί πάρα πολλά συστήματα «συμπεριφορᾶς» ὅπως τό ντύσιμο, τά ἔθιμα, κλπ. Ἡ συνειδητοποίηση, πού ἔφερε ἡ σημειωτική, ὅτι τέτοια συστήματα εἶναι καί συστήματα σημασίας μπορεῖ νά συνεισφέρει σημαντικά στήν ἐπέκταση τῆς ἔννοιας τῆς ἰδεολογίας πέρα ἀπό τό πεδίο τοῦ γραπτοῦ λόγου, στό ὁποῖο συχνά περιορίζεται στήν καθημερινή χρήση. Εἶναι βέβαια ἐντελῶς σύμφωνο μέ τίς ἀρχές τοῦ μαρξισμοῦ ὅτι ἡ συνείδηση εἶναι ἐξίσου θέμα πράξης καί σκέψης, δράσης καί λόγου. Συγχρόνως, μοῦ φαίνεται χρήσιμο γιά τήν σημειωτική νά ὁμαδοποιήσει κατά κάποιο τρόπο τά συστήματα πού ἐπηρεάζονται ριζικά ἀπό τήν ἰδεολογία, ἡ μελέτη τους φαίνεται νά ἀπαιτεῖ, μέχρι κάποιο βαθμό, μία χωριστή προσέγγιση καί μεθοδολογία πού θά παίρνουν ὑπόψη τήν ἐξάρτησή τους ἀπό κοινωνικο-ιστορικούς παράγοντες ἐξωτερικούς τῶν δικῶν τους σημειωτικῶν νόμων. Ἡ διάκριση πού κάνει ὁ Barthes ἀνάμεσα σέ συνειρμικά καί μεταγλωσσικά συστήματα μᾶς φαίνεται πιό κατάλληλη ἀπό τήν ὀρολογία «δευτερογενές σύστημα μοντελοποίησης» (τῆς Σχολῆς Μόσχας-Ταρτού) πού συνεπάγεται τήν προτεραιότητα τῆς γλώσσας.

Βιβλιογραφία

- Barthes, Roland
1964 «Eléments de sémiologie», *Communications* 4: 91-135.
- Boklund, Karin
1977a «On the Spatial and Cultural Characteristics of Courtly Romance», *Semiotica* 20: 1-37.
1977b «Socio-sémiotique du roman courtois», *Semiotica* 21: 227-256.
- Goldmann, Lucien
1970 *Marxisme et sciences humaines* (Paris: NRF/Gallimard).
1971 *La création culturelle dans la société moderne* (Paris: Denoël/Gonthier).
- Greimas, A.J.
1966 *Sémantique structurale* (Paris: Larousse).
- Lotman, Ju.N.
1975 «On the Metalanguage of a Typological Description of Culture», *Semiotica* 14: 97-123.
- Lyons, John
1968 *Introduction to Theoretical Linguistics* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Winner, Irene Portis and Thomas G. Winner
1976 «The Semiotics of Cultural Texts», *Semiotica* 18: 101-156.

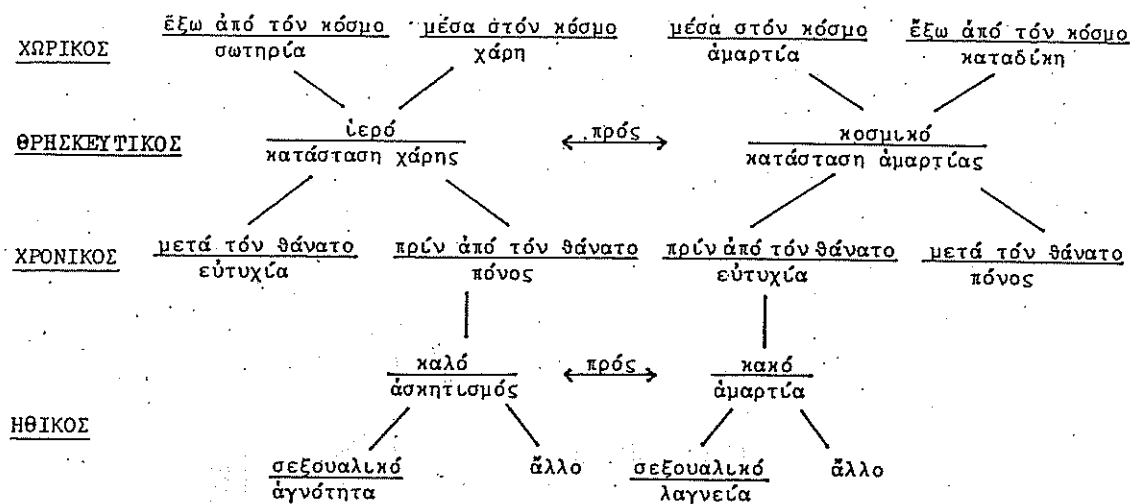
Παράρτημα: Περίληψη του Βίου του Ἀγίου Ἀλεξίου (παραλλαγές τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης)

Ἕνας πλούσιος ρωμαῖος εὐγενῆς καί ἡ γυναίκα του, κι οἱ δύο καλοί χριστιανοί, προσεύχονται πρὸς τὸν Θεὸ νὰ τοὺς δώσει ἕνα παιδί. Γεννιέται ἕνας γιός, ὁ Ἀλέξιος, καί οἱ γονεῖς ἀπὸ εὐγνωμοσύνη ὀρκίζονται νὰ μείνουν ἄγνοι γιὰ τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ τους. Ὄταν ὁ Ἀλέξιος μεγάλωσε καί μορφώθηκε σύμφωνα μὲ τὴν κοινωνικὴ θέση τῆς οἰκογένειάς του, ὁ πατέρας του κανονίζει νὰ νυμφευτεῖ μὲ μία νεαρὴ ρωμαῖα εὐγενή. Ὁ Ἀλέξιος δὲν δείχνει ἀνυπακοή στὸν πατέρα του, ἀλλὰ προσεύχεται καί ἐμπιστεύεται τὸν ἑαυτό του στὸν Θεὸ καί στὴν Παναγία. Στὴ συνέχεια, συμμετέχει στὸν γιοτασμό τοῦ γάμου. Τὴν νύχτα πάει στὸ δωμάτιο τῆς γυναίκας του, καί μὲ τίς προτροπές του τὴν πείθει νὰ ζήσει ἄγνά. Σὰν σύμβολο τῆς συμφωνίας τους τῆς δίνει ἕνα δαχτυλίδι. Μετὰ φεύγει κρυφὰ ἀπὸ τὴν πόλη «γιὰ προσκήνυμα». Μετὰ ἀπὸ κάποιες περιπλανήσεις, φτάνει σὲ μία ἐκκλησία στὴν Ἔδεσσα τῆς Συρίας, ὅπου ζεῖ σὰν ζητιάνος «ἀνάμεσα στοὺς φτωχοὺς», στὸ προαύλιο τῆς ἐκκλησίας. Ζεῖ μιὰ αὐστηρὴ ἀσκητικὴ ζωὴ, πράγμα ποὺ ἀλλάζει τὴν ἐμφάνισή του. Ἡ οἰκογένειά του στέλνει ὑπηρέτες γιὰ νὰ τὸν ψάξουν, ὅμως ὅταν φτάνουν στὴν ἐκκλησία καί τὸν βλέπουν μὲ τοὺς ζητιάνους δὲν τὸν ἀναγνωρίζουν λόγω τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἐμφάνισής του. Ὄταν δὲν τὸν βρίσκουν, ἡ μητέρα του καί ἡ γυναίκα του ἀρχίζουν μιὰ ζωὴ μεγάλῃς ἀπλότητος καί φτώχειας, καί ὀρκίζονται νὰ μὴ φύγουν ἀπὸ τὸ σπίτι ὡσότου ξαναγυρίσει ὁ Ἀλέξιος. Μετὰ ἀπὸ δεκαεπτὰ χρόνια ἀσκητικῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξίου, ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας μιλάει στὴν ἐκκλησία καί διατάζει τοὺς ὑπηρετοῦντες στὸν βωμὸ νὰ ψάξουν τὸν «ὑπηρέτην τοῦ Θεοῦ» καί νὰ τὸν φέρουν στὴν ἐκκλησία. Ψάχνουν ἀλλὰ δὲν βρίσκουν τὸν Ἀλέξιο. Ἡ εἰκόνα ξαναμιλᾷ καί διευκρινίζει ὅτι «κάθεται ἀνάμεσα στοὺς φτωχοὺς». Αὐτὴ τὴν φορὰ ἐπιτυγχάνει ἡ ἔρευνα: ὁ Ἀλέξιος μεταφέρεται στὴν ἐκκλησία, καί ὁ λαὸς ἔρχεται ἀπὸ πολὺ μακριὰ γιὰ νὰ τὸν «λατρέψει» καί νὰ τοῦ ζητήσῃ νὰ μεσολαβῆσῃ στὸν Θεὸ γι' αὐτοὺς. Ὁ Ἀλέξιος, φοβούμενος μήπως τὸν καταλάβῃ ἡ οἰκογένειά του, φεύγει τὴν νύχτα ἀπὸ τὴν πόλη, σκοπεύοντας νὰ ταξιδέψῃ ἀκόμα πιὸ ἀνατολικά. Τὸ πλοῖο ὅμως μὲ τὸ ὁποῖο ταξιδεύει πέφτει σὲ θύελλα καί φτάνει στὴ Ρώμη. Ἐρμηνεύοντας αὐτὸ τὸ γεγονός σὰν μήνυμα τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἀλέξιος παραμένει στὴ Ρώμη καί ξαναγυρνᾷ στὸ πατρικὸ τοῦ σπίτι σὰν ζητιάνος. Ζητᾷ νὰ τοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ζήσει στὸ σπίτι σὰν «προσευχητῆς» τῆς οἰκογένειάς. Τὸν δέχονται εὐγενικά, τοῦ δίνουν ἕναν ὑπηρέτη καί ἕνα μέρος γιὰ ὕπνο, καί τοῦ στέλνουν τρόφιμα ἀπὸ τὸ τραπέζι τοῦ οἴκογε-

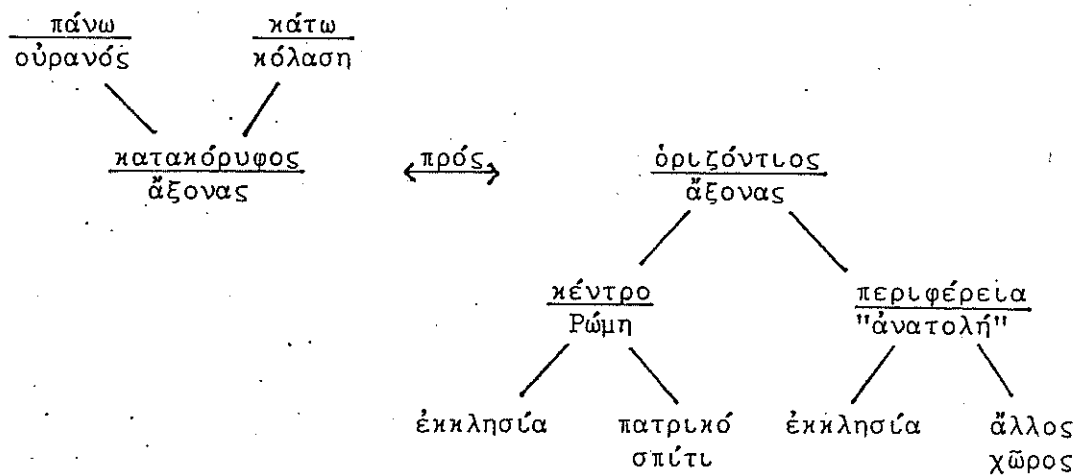
νειάρχη. Δεν αποκαλύπτει όμως την ταυτότητά του, ούτε καν όταν βλέπει τους γονείς του και την γυναίκα του να πενθούν καθημερινά τον χαμένο γιό και άνδρα τους. Συνεχίζει την αустηρή ασκητική ζωή του για άλλα δεκαεπτά χρόνια, δείχνοντας μεγάλη ταπεινότητα όταν οι υπηρέτες του σπιτιού τον κακομεταχειρίζονται και αδειάζουν τα σκουπίδια τους άπάνω του. Προς τό τέλος αυτής της περιόδου, νιώθει ότι πεθαίνει και γράφει κρυφά την αυτοβιογραφία του. Την Κυριακή των Βαΐων, μιά φωνή μιλάει στον λαό της Ρώμης στην εκκλησία και του ζητάει να βρει τον άγιο άνθρωπο που ζει ανάμεσά τους. Ψάχνουν όλη την Μεγάλη Βδομάδα χωρίς αποτέλεσμα. Την Μεγάλη Παρασκευή, μιλάει πάλι ή φωνή και διευκρινίζει ότι ο άγιος βρίσκεται στο σπίτι του γερουσιαστή Εύφημιανού. Την ίδια στιγμή, πεθαίνει ο Άλέξιος και ή ψυχή του πηγαίνει κατευθείαν στον Θεό. Ο άγιος ανακαλύπτεται στο σπίτι του πατέρα του, σαν ο «προσευχητής» που μόλις πέθανε. Στα χέρια του πτώματος βρίσκεται τό βιβλίο με την αυτοβιογραφία του Άλεξίου, που αποκαλύπτει ότι ο ζητιάνος ήταν ο γιός του σπιτιού. Η οικογένειά του θρηνεί. Τό πτώμα μεταφέρεται με λιτανεία στην εκκλησία του Άγίου Βονιφάτιου, ενώ γίνονται καθοδόν πολλά θαύματα. Ο Άλέξιος θάβεται σέ ένα «μνημείο» που ανεγείρεται στην εκκλησία. Οί γονείς και ή γυναίκα του ζούν σέ αγιότητα, πεθαίνουν και πηγαίνουν ένδοξα στον ούρανό.

<u>Ρόλος (Actant)</u>	<u>Χαρακτήρας (Actor)</u>
Ύποκειμένο	Άλέξιος
Άντικείμενο	αγιότητα
Άποστολέας	θεός (άνθρωπότητα)
Παραλήπτης	Άλέξιος
Βοηθός	θεός
Άντίπαλος	Διάβολος, "άμαρτία", οικογένεια του Άλεξίου

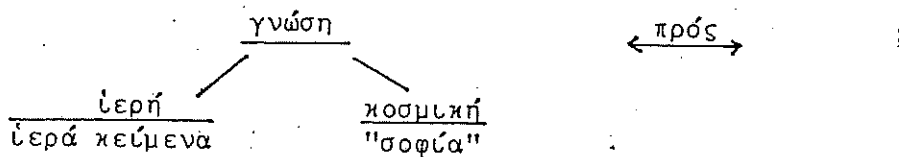
Διάγραμμα 1: Η κατανομή ρόλων/χαρακτήρων στον Βίο του Άγίου Άλεξίου.

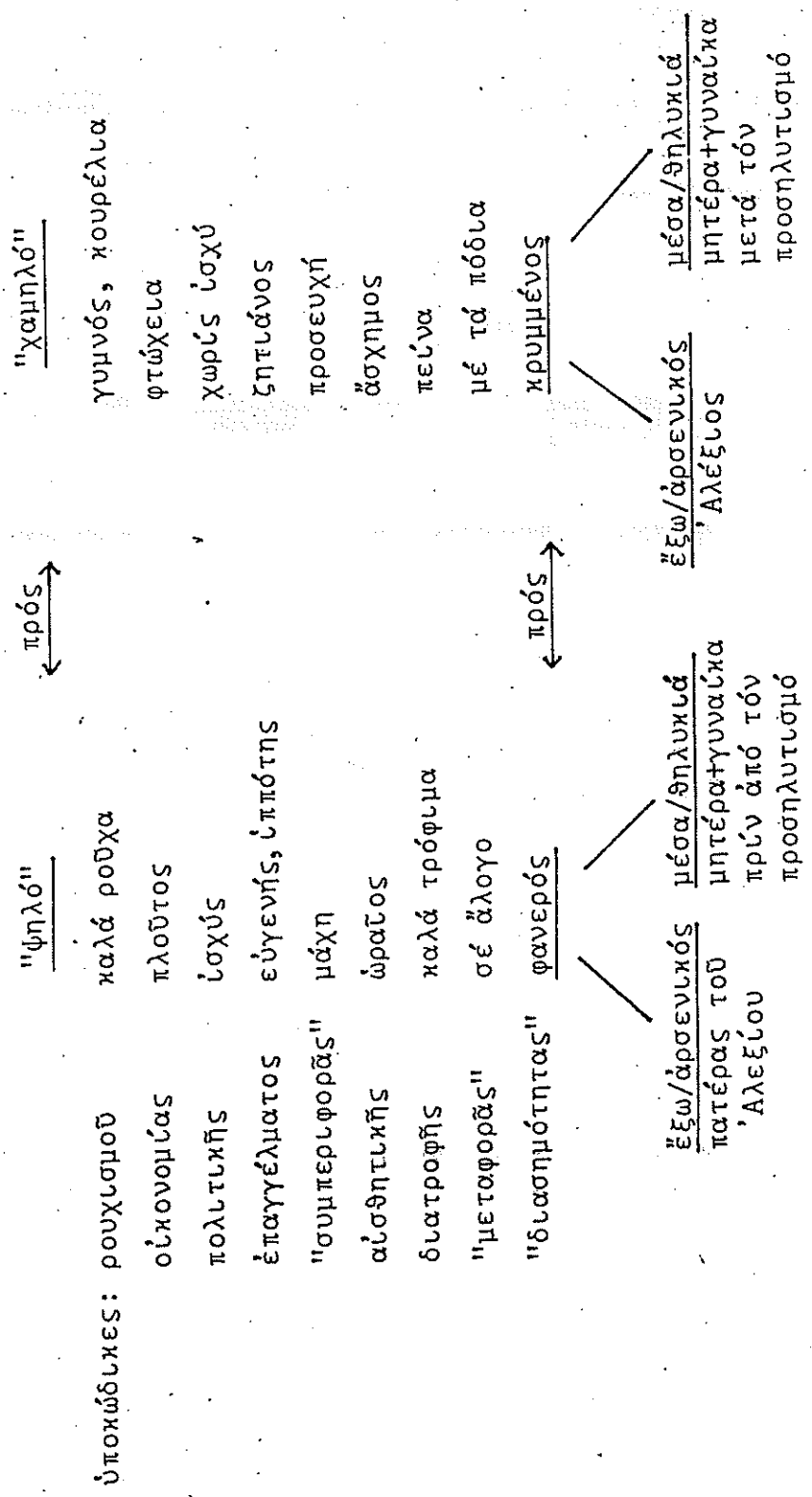
Διάγραμμα 2: Ἡ ἀρθρωση τοῦ θρησκευτικοῦ καί τοῦ ἠθικοῦ κώδικα μέ τόν χωρικό καί τόν χρονικό.

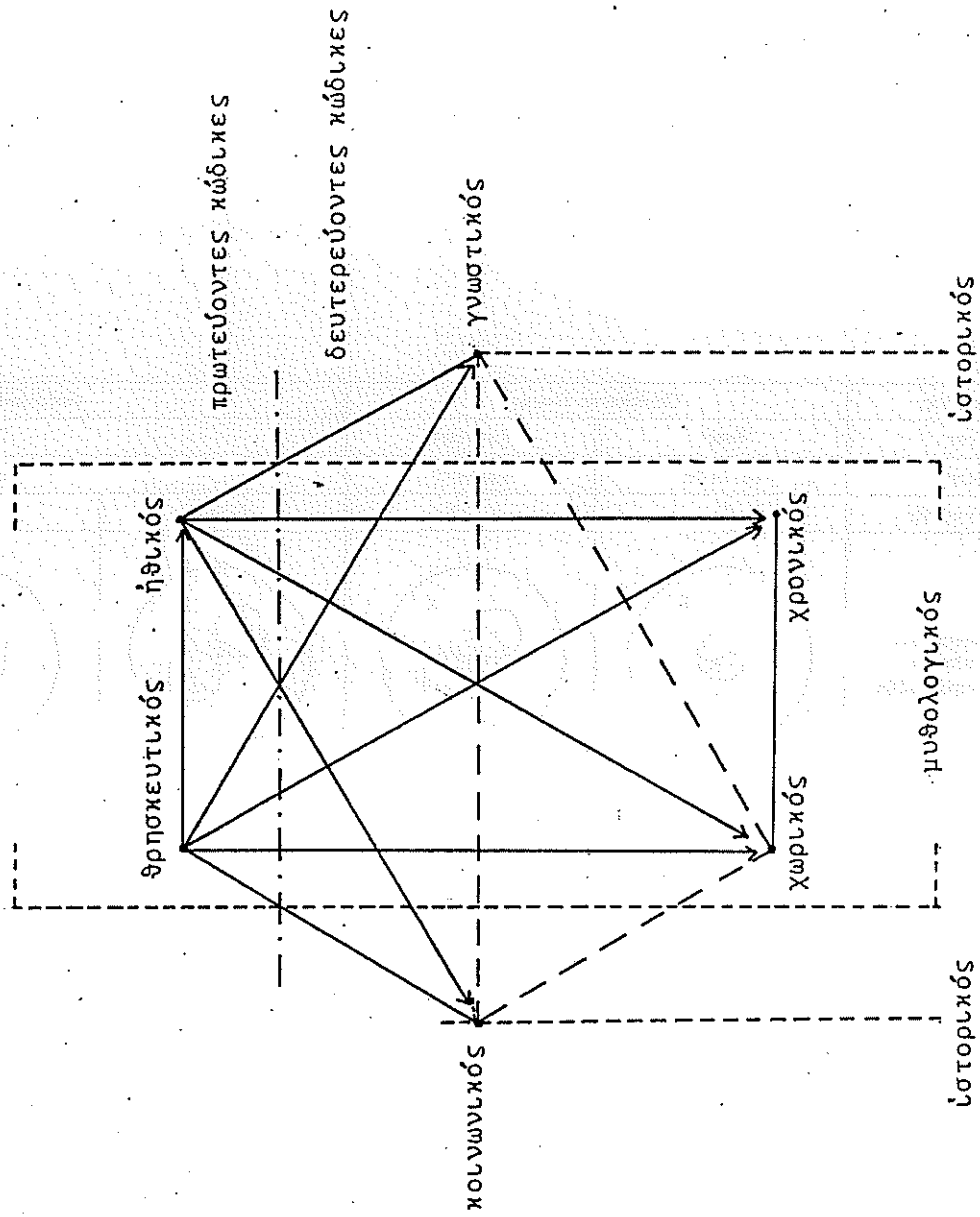
Διάγραμμα 3: Πλήρης δομή τοῦ χωρικοῦ (κοσμολογικοῦ καί γεωγραφικοῦ) κώδικα.

Διάγραμμα 4: Τό ἀποσπασματικό παράδειγμα τοῦ γνωστικοῦ κώδικα.

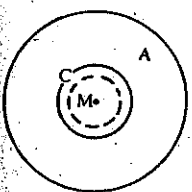
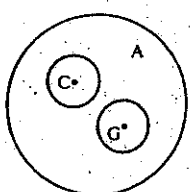
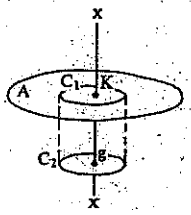
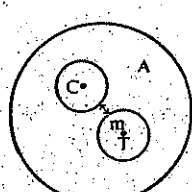
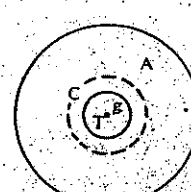
Διάγραμμα 5: Ο κοινωνικός κώδικας και οι διαδικασίες υποκώδικές του, με την άποψασματική ιεραρχική δομή του υποκώδικα της διασημότητας.

Διάγραμμα 6: Οι σχέσεις μεταξύ τών πραξιογικών κωδικών.

Author	Chrétien de Troyes		Gottfried von Strassburg	
Text	Erec	Lancelot	Tristan	
Date	ca. 1170	ca. 1177	ca. 1225	
Typology	C	C/C ₂	C/C ₂	C ₁ > C ₂
Spatial and Cultural Organization				
Legend	<p>C courtly space</p> <p>A external space</p> <p>K king center</p> <p>— spatial and cultural boundary</p>	<p>C courtly space</p> <p>A external space</p> <p>G land of Gor center</p> <p>++ opposition</p>	<p>C courtly space</p> <p>A external space</p> <p>M <i>Minnegrotte</i> center</p> <p>++ opposition</p>	<p>C courtly space</p> <p>A external space</p> <p>M space of <i>Minne</i> center</p> <p>--- secondary spatial and cultural boundary</p> <p>— dominant spatial and cultural boundary</p>
Fig.	fig. 1	fig. 2	fig. 3	fig. 4

Διάγραμμα 7: Οι μετασχηματισμοί της χωρικής και της κοσμολογικής οργάνωσης του Ιπποτικού μυθιστορήματος (Boklund, 1977α).

	Chrétien de Troyes			Wolfram von Eschenbach	
	Perceval			Parzival	
	ca. 1180			ca. 1225	
	$C_1 \succ C_2$	C_1/C_2	$C_1 = C_2$	C/C_2	$C_1 \succ C_2$
					
	<p>C courtly space</p> <p>A external space</p> <p>M space of <i>Minne</i> center</p> <p>--- secondary spatial and cultural boundary</p> <p>— dominant spatial and cultural boundary</p>	<p>C courtly space</p> <p>A external space</p> <p>G space of the grail castle center</p>	<p>A external space</p> <p>C_1 courtly space</p> <p>C_2 space of the grail castle</p> <p>K king</p> <p>g grail</p> <p>xx axis of the world</p> <p>⋮ spatial and cultural homology center</p> <p>• center</p>	<p>C courtly space</p> <p>A external space</p> <p>T Terre de Salvaesche</p> <p>m Munsalvaesche center</p> <p>↔ opposition</p>	<p>C courtly space</p> <p>A external space</p> <p>T Terre de Salvaesche</p> <p>g grail center</p> <p>--- secondary spatial and cultural boundary</p> <p>— dominant spatial and cultural boundary</p>
	fig. 5	fig. 6	fig. 7	fig. 8	fig. 9

ANNEXURE

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

ANNEXURE

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ – ΔΗΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

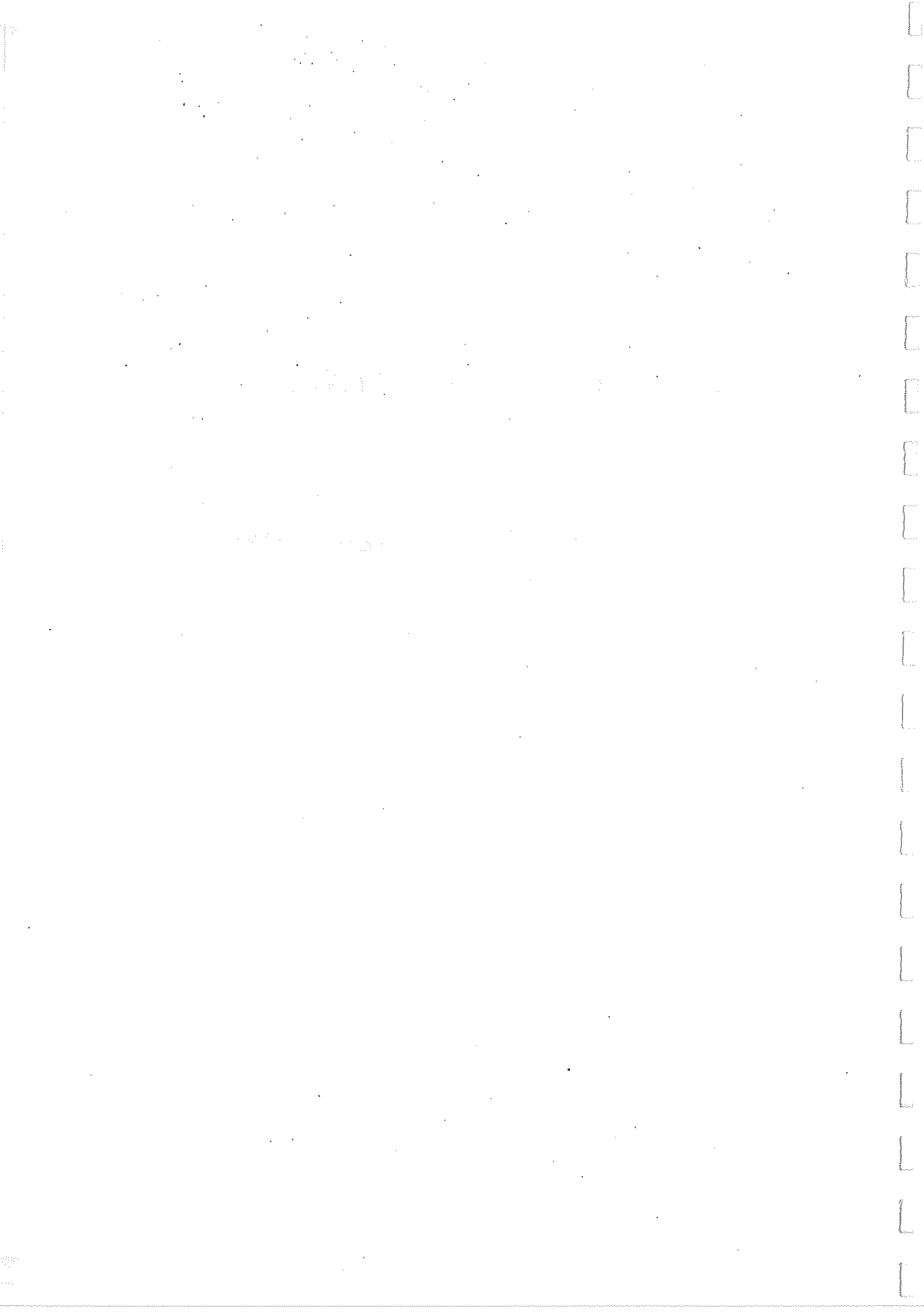
Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΝ

Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Σημειωτικής
(Ιωάννινα, 26-29 Οκτωβρίου 1989)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ
ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ

παρατηρητής

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1996

ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΑ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΧΩΡΟ

ΚΑΡΙΝ ΒΟΚΛΟΥΝΔ-ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

Κατά το 1986 και 1987 ήμουν μέλος μιας ερευνητικής ομάδας με αντικείμενο τη σημειωτική του περιφερειακού χώρου, δηλαδή τη νοητική σύλληψη του περιφερειακού χώρου, στη Βόρεια Ελλάδα.¹ Η έρευνα πεδίου έγινε σε τέσσερις οικισμούς της Κεντρικής Μακεδονίας: μια μητρόπολη (την Θεσσαλονίκη), μια επαρχιακή πόλη (τη Βέροια) και δύο μεγάλα χωριά (την Αξιούπολη Κιλκίς και την Ορμύλια Χαλκιδικής). Σε κάθε οικισμό συγκεντρώθηκαν 36 μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις από ένα δείγμα ατόμων διαφορετικών κοινωνικών τάξεων, ηλικιών και φύλων. Οι συνεντεύξεις έγιναν με βάση ένα προκαθορισμένο ερωτηματολόγιο, αλλά συμπεριλάμβαναν αρκετές ερωτήσεις «ανοιχτές», για τις οποίες ενθαρρύνουμε τα υποκείμενα της έρευνας να απαντήσουν εκτενέστερα, με ελάχιστες παρεμβάσεις εκ μέρους του ερευνητή. Έτσι, συγκεντρώθηκε ένα σύνολο από 144 αγορεύσεις με θέμα τις αντιλήψεις για τον περιφερειακό χώρο. Ένα σημαντικό μέρος του υλικού αυτού έγινε αντικείμενο μιας γλωσσολογικής ανάλυσης περιεχομένου, η οποία βασίστηκε σε μια παραλλαγή της μεθόδου της δομικής σημασιολογίας του A.-J. Greimas.

Η δομική σημασιολογία (Greimas 1966) έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως για την ανάλυση της λογοτεχνίας, πρόσφατα όμως έχει βρει εφαρμογή στην ανάλυση συνεντεύξεων στην ψυχολογία και

1. Η έρευνα, με τίτλο «Η Σύλληψη του Περιφερειακού Χώρου: Η Κοινωνική Εικόνα του Χώρου στους Οικισμούς της Βόρειας Ελλάδας», χρηματοδοτήθηκε από τη Διεύθυνση Έρευνας και Τεχνολογίας του Υπουργείου Βιομηχανίας, Ενέργειας και Τεχνολογίας και το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας. Υπεύθυνος της ομάδας ήταν ο Καθηγητής Α.-Φ. Λαγόπουλος.

την κοινωνιολογία.² Οι ερευνητές εφαρμόζουν τη μέθοδο με αρκετή ελευθερία, χωρίς να υπάρχει διαδικασία γενικά αποδεκτή. Για να διασαφηνίσουμε το δικό μας τρόπο ανάλυσης παρουσιάζουμε εδώ πολύ σύντομα τις έννοιες που χρησιμοποιήσαμε και πώς εφαρμόστηκαν.

Βασική έννοια της δομικής σημασιολογικής ανάλυσης είναι η *ισοτοπία*. Μια ισοτοπία αποτελείται από σημασιολογικές μονάδες που σύμφωνα με το αίσθημα του ιθαγενούς ομιλητή «ανήκουν μαζί», δηλαδή έχουν ένα ή περισσότερα κοινά σημασιολογικά στοιχεία. Η μονάδα που επιλέγεται εξαρτάται από το επίπεδο της ανάλυσης. Στη δική μας περίπτωση, η σχετική σημασιολογική μονάδα είναι η μεμονωμένη λέξη ή μια μικρή ομάδα λέξεων (περίπου ισοδύναμη με μια απλή φράση): σημασιολογικές μονάδες που προκύπτουν από λεπτομερέστερα επίπεδα αγνοήθηκαν (δηλαδή δεν έγινε πλήρης γλωσσολογική ανάλυση).

Η ισοτοπία βασίζεται, όπως είπαμε, στην ύπαρξη ενός ή περισσότερων κοινών σημασιολογικών στοιχείων μεταξύ μονάδων. Οι ισοτοπίες μπορούν να εντοπιστούν εμπειρικά από την ανάγνωση του υλικού. Για να οριστικοποιηθούν, όμως, πρέπει να οριστεί το περιεχόμενο της κάθε ισοτοπίας και οι σχέσεις των ισοτοπιών. Σχηματίζεται με αυτόν τον τρόπο ένα δομημένο σύνολο από σημασιολογικούς κώδικες. Θεωρητικά, η ανάλυση πρέπει να καλύψει όλες τις ισοτοπίες ενός κειμένου, έτσι ώστε το μοντέλο αυτό να διαλευκάνει πλήρως τη σημασιολογική δομή του κειμένου. Η δική μας έρευνα δεν φιλοδοξούσε να πετύχει πλήρη σημασιολογική ανάλυση του υλικού μας. Αντικείμενό μας ήταν ο χώρος και η ανάλυσή μας είναι λεπτομερέστερη στην περιοχή του χώρου. Οι ισοτοπίες απέδωσαν συνολικά 32 κώδικες, που οργανώνονται σε οκτώ ομάδες ως εξής:

1. Οικονομικοί κώδικες.
2. Κοινωνικοί κώδικες.
3. Κώδικες εξυπηρέτησεων.
4. Οικολογικός κώδικας.
5. Τοπογραφικοί κώδικες.
6. Κώδικες περιβαλλοντολογικοί ή του κτισμένου χώρου.

2. Βλ. Unrug 1974, που παρουσιάζει επίσης τη σχετική βιβλιογραφία.

7. Ιστορικός κώδικας.

8. Προσωπικοί κώδικες.

Η έρευνα κινήθηκε κυρίως στο επίπεδο των κωδίκων. Σε αυτό το επίπεδο συγκεντρώθηκαν ποσοτικά στοιχεία για τη χρήση των κωδίκων, στοιχεία που αναλύθηκαν με στατιστική επεξεργασία, τόσο για το σύνολο του δείγματος, όσο και για τις επιμέρους κοινωνικές (ή ειδικότερα γεωγραφικές) ομάδες. Διερευνήθηκαν, ανάμεσα σε άλλα, ποιοί κώδικες χρησιμοποιήθηκαν, εάν η χρήση ενός κώδικα συνοδευόταν από αξιολόγηση ή όχι, εάν η χρήση ενός κώδικα αφορούσε το χώρο αναφοράς της έρευνας (την προσωπική περιοχή) ή όχι, ο συνολικός αριθμός των κωδίκων που χρησιμοποιήθηκαν στην κάθε απάντηση, ο συνολικός αριθμός των κωδίκων με χωρική αναφορά που χρησιμοποιήθηκαν, ο συνολικός αριθμός των κωδίκων που χρησιμοποιήθηκαν με αξιολόγηση και ο συνολικός αριθμός των κωδίκων που χρησιμοποιήθηκαν στο σύνολο της συνέντευξης (πλούτος του λόγου). Η επεξεργασία των παραπάνω στοιχείων μπορεί να δώσει πληροφορίες για τη γενική δομή χρήσης κωδίκων στο σύνολο του δείγματος ή στις επιμέρους κοινωνικές ομάδες που το αποτελούν.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης δείχνουν καταρχήν ότι υπάρχουν ορισμένες διαφορές στη χρήση των κωδίκων που φαίνεται να είναι καθαρά ατομικές. Ορισμένοι άνθρωποι, από όλες τις κοινωνικές ομάδες, δείχνουν μια προτίμηση στον τοπωνυμιακό κώδικα, δηλαδή προτιμούν να περιγράψουν το χώρο χρησιμοποιώντας τοπωνυμίες. Άλλοι προτιμούν να μιλήσουν για το χώρο με τοπολογικούς όρους όπως εδώ-εκεί, πάνω-κάτω, κοντά-μακριά (τοπολογικός κώδικας).

Ορισμένα άτομα έχουν αγαπημένα θέματα: αν σε μία απάντηση χρησιμοποιούν ένα συγκεκριμένο κώδικα, τείνουν να τον ξαναχρησιμοποιήσουν και σε άλλη απάντηση. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα με τη χρήση του αισθητικού κώδικα. Ο αισθητικός κώδικας δεν χρησιμοποιείται πολύ συχνά, όταν όμως εμφανίζεται σε μία απάντηση είναι πολύ πιθανόν ότι θα εμφανιστεί και σε άλλη απάντηση της ίδιας συνέντευξης.

Η χρήση κωδίκων επηρεάζεται από την ερώτηση. Αυτό είναι εξάλλου αναμενόμενο: όταν ρωτάς κάποιον για διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους της περιοχής του, η απάντηση που θα πάρεις τις περισσότερες φορές θα αναφέρεται σε κοινωνικές διαφορές. Υπάρ-

χουν εξαιρέσεις: ορισμένα άτομα δυσκολεύονται πολύ στον εντοπισμό και στη χρήση ορισμένων κωδικών (μια ομιλήτρια, που ρωτήθηκε επανειλημμένα για οικονομικές διαφορές, απαντούσε συστηματικά δίνοντας κοινωνικά στοιχεία). Γενικά, όμως, τα υποκείμενα δεν δυσκολεύτηκαν να εντοπίσουν και να χρησιμοποιήσουν ένα συγκεκριμένο σημασιολογικό πεδίο όταν τους ζητήθηκε.

Όχι μόνον η ρητή αναφορά ενός συγκεκριμένου σημασιολογικού πεδίου, αλλά και η μορφή της ερώτησης τείνει να προκαλέσει μια ορισμένη χρήση κωδικών. Ορισμένες ερωτήσεις οδήγησαν σε απαντήσεις γενικά πολυκωδικές, άλλες ερωτήσεις προκάλεσαν απαντήσεις βασισμένες σε λίγους μόνον κώδικες. Οι ερωτήσεις που αφορούσαν τα χαρακτηριστικά της προσωπικής περιοχής και τις εσωτερικές διαφορές στην περιοχή έδωσαν απαντήσεις στις οποίες κυριαρχούν σαφώς οι κοινωνικοί κώδικες, με τους οικονομικούς κώδικες σε δεύτερη θέση (αντιπροσωπεύουν το 25% και το 20% περίπου, αντίστοιχα, της συνολικής χρήσης κωδικών στις ερωτήσεις αυτές). Από την άλλη μεριά, η πρώτη ερώτηση στη συνέντευξη, η πιο συνειρμική («τι θα σου έρθει στο μυαλό σου όταν σκέφτεσαι την προσωπική σου περιοχή;»), έδωσε απαντήσεις στις οποίες η χρήση των κοινωνικών και οικονομικών κωδικών μειώνεται κατά πολύ (13% και 12% αντίστοιχα), ενώ εμφανίζεται μια πολύ αυξημένη χρήση των προσωπικών κωδικών και κυρίως του βιωματικού (χρησιμοποιείται, σχεδόν, από το 70% των ατόμων στο σύνολο του δείγματος και αντιπροσωπεύει μόνος του το 24% της συνολικής χρήσης κωδικών στην ερώτηση). Βλέπουμε ότι η πρώτη, συνειρμική ερώτηση προκάλεσε απαντήσεις σε πολύ προσωπικό και υποκειμενικό τόνο. Οι δύο άλλες ερωτήσεις προκάλεσαν απαντήσεις σε πιο αντικειμενικό τόνο (χωρίς αυτό να σημαίνει, βέβαια, ότι είναι κατανάγκη και πιο αντικειμενικές οι απαντήσεις) στις οποίες οι βιωματικές αναφορές είναι πολύ πιο σπάνιες (37% των ατόμων, αντί για 70%).

Οι σχέσεις ανάμεσα στους κώδικες αλλάζουν επίσης από ερώτηση σε ερώτηση. Στην πρώτη ερώτηση, η αυξημένη χρήση του βιωματικού κώδικα συσχετίζεται σε σημαντικό βαθμό με τη χρήση του οικολογικού κώδικα, δηλαδή ο κόσμος αντέδρασε στην ερώτηση με αναφορές στις προσωπικές του εμπειρίες από το φυσικό περιβάλλον και το τοπίο της περιοχής ο κώδικας αναψυχής έχει επίσης αυξημένη συμμετοχή στην ερώτηση αυτή. Στις ερω-

τήσεις που προκάλεσαν πιο αντικειμενικό λόγο εμφανίζεται επίσης ο οικολογικός κώδικας, αυτήν τη φορά όμως συσχετίζεται σημαντικά με τη χρήση οικονομικών κωδίκων. Φαίνεται ότι όταν μιλά σε πιο αντικειμενικό τόνο, ο κόσμος βλέπει τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος σαν στοιχεία οικονομικής ανάπτυξης ή σαν τοποθεσίες οικονομικών δραστηριοτήτων. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για δύο διαφορετικά μοντέλα σύλληψης του χώρου: ένα μοντέλο «υποκειμενικού λόγου» και ένα μοντέλο «αντικειμενικού λόγου». Το ενδιαφέρον είναι όμως ότι τα δύο μοντέλα συνυπάρχουν, όχι μόνο στο ίδιο κοινωνικό σύνολο αλλά και στο ίδιο άτομο: ανακαλείται και δραστηριοποιείται το ένα ή το άλλο μοντέλο ανάλογα με τα συμφραζόμενα και τις περιστάσεις της ομιλίας.

Σημαντικές διαφορές στη χρήση κωδίκων υπάρχουν επίσης ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες. Συνήθως οι διαφορές δεν αφορούν τη χρήση των κυρίαρχων κωδίκων σε κάθε ερώτηση αλλά συγκεντρώνονται στους δευτερεύοντες κώδικες. Όλες οι κοινωνικές ομάδες παρουσιάζουν κάποιες σημαντικές ιδιαιτερότητες στη χρήση κωδίκων. Για παράδειγμα, η μεσοαστική τάξη παρουσιάζει πολύ υψηλότερα ποσοστά χρήσης του οικολογικού κώδικα (42%) από την εργατική τάξη (23%) στην ίδια ερώτηση. Ο ιστορικός κώδικας χρησιμοποιείται πιο πολύ από τη μεσοαστική τάξη, λιγότερο από τη μικροαστική και ακόμα λιγότερο από την εργατική. Ωριμα άτομα (ηλικία από 35 και πάνω) επίσης τείνουν να χρησιμοποιήσουν τον ιστορικό κώδικα πιο συχνά από τους νέους, οι νέοι όμως παρουσιάζουν πιο συχνή χρήση του αισθητικού κώδικα, τουλάχιστον στην πρώτη ερώτηση. Οι άνδρες είναι πιο συνεπείς στις επιλογές κωδίκων και πιο κοντά στη γενική εικόνα που παρουσιάζει το δείγμα — οι γυναίκες δεν δείχνουν πολλές ομοιότητες ή νομοτέλειες. Οι άνδρες επίσης χρησιμοποιούν σημαντικά πιο πολλούς κώδικες από τις γυναίκες και εκφράζουν πιο πολλές αξιολογικές κρίσεις.

Οι πιο συστηματικές διαφορές, όμως, στη γενική διάρθρωση του λόγου που προκύπτει από τη χρήση των κωδίκων εμφανίζονται ανάμεσα στις πόλεις και τα χωριά. Φαίνεται ότι η κοινωνική αντίθεση ανάμεσα σε πόλη και ύπαιθρο είναι η κυρίαρχη για την αντίληψη του περιφερειακού χώρου στην Ελλάδα. Μερικές διαφορές είναι, αν όχι προβλέψιμες, τουλάχιστον λογικές: η πόλη παρουσιάζει υψηλότερη χρήση των κωδίκων κτιριακής μορφολογίας

και πολεοδομίας, η ύπαιθρος υψηλότερη χρήση του οικολογικού κώδικα. Άλλες είναι πιο αινιγματικές: γιατί οι κάτοικοι της πόλης να χρησιμοποιούν το βιωματικό κώδικα πιο πολύ από τους κατοίκους της υπαίθρου; γιατί να βλέπουν την περιοχή τους με όρους αναψυχής ή να έχουν σημαντική τάση προς τον αισθητικό κώδικα; Γιατί οι κάτοικοι της υπαίθρου να περιγράφουν την περιοχή τους με αναφορές στη νοοτροπία των κατοίκων;

Μέχρι τώρα συζητήσαμε τα στοιχεία που προκύπτουν από την ανάλυση της γενικής δομής του λόγου όπως προκύπτει από το σύνολο του δείγματος ή τις επιμέρους κοινωνικές ομάδες. Η έρευνα φιλοδοξούσε επίσης να εξετάσει την εσωτερική δομή του λόγου της κάθε συνέντευξης. Στο επίπεδο χρήσης κωδίκων, αυτή η δομή προκύπτει από τρεις ποσοτικούς δείκτες, που είναι οι εξής: α) οι τρεις πρώτοι στη σειρά κώδικες που χρησιμοποιούνται σε σχέση με κάθε ερώτηση, δηλαδή η σειρά των κωδίκων, β) οι τρεις κώδικες που χρησιμοποιούνται πιο συχνά στην κάθε ερώτηση, δηλαδή η συχνότητα των κωδίκων, και γ) η ευστοχία του λόγου, δηλαδή ο βαθμός ανταπόκρισης στο θέμα της ερώτησης.

Εδώ παρουσιάστηκε το εξής ενδιαφέρον αποτέλεσμα: οι κώδικες που εμφανίζονται πρώτοι στην απάντηση μιας ερώτησης είναι νομοτελειακά και οι κώδικες που επανέρχονται πιο συχνά στην ίδια απάντηση. Η σχέση είναι συστηματική και εμφανίζεται για όλες ανεξαιρέτως τις ερωτήσεις στο σύνολο του δείγματος. Το θέμα ή τα θέματα που απασχολούν τον ομιλητή σε σχέση με μια ερώτηση είναι αυτά που θα αναφέρει πρώτα στην απάντησή του και στα οποία θα επανέλθει με επιμονή. Επιπλέον, εάν εξετάσουμε ποιοι είναι οι κώδικες που εμφανίζονται στις τρεις πρώτες θέσεις, είτε πρόκειται για σειρά εμφάνισης, είτε για συχνότητα, βρίσκουμε ότι είναι ακριβώς οι ίδιοι κώδικες που κυριαρχούν στη γενική δομή του λόγου, δηλαδή στη γενική στατιστική εικόνα από το σύνολο των απαντήσεων στην ερώτηση αυτή. Οι ερωτήσεις που τείνουν να δώσουν «αντικειμενικό λόγο» στη συνολική χρήση κωδίκων οδηγούν σε αντικειμενικό λόγο επίσης στην εσωτερική δομή της κάθε ατομικής απάντησης, ενώ η ερώτηση που τείνει να δώσει «υποκειμενικό λόγο» στο γενικό μοντέλο δίνει επίσης «υποκειμενικό λόγο» στην εσωτερική δομή.

Εξερευνήσαμε επίσης για ορισμένες ερωτήσεις την ευστοχία του λόγου της κάθε συνέντευξης. Για όλες τις ερωτήσεις σημειώ-

θηκέ εάν ένας κώδικας αναφερόταν στο χώρο της προσωπικής περιοχής, δηλαδή εάν η αναφορά εστιαζόταν στο αντικείμενο της ερώτησης ή σε ευρύτερο αντικείμενο, εάν ήταν χωρική ή γενική. Η διάκριση αυτή αποδείχτηκε ασήμαντη για τη μελέτη της γενικής δομής χρήσης των κωδίκων, εφόσον η πολύ μεγάλη πλειοψηφία των αναφορών ήταν χωρικές. Χρησιμοποιήθηκε όμως για την κατασκευή του δείκτη ευστοχίας. Η αναλογία των χωρικών προς τους μη χωρικούς κώδικες δίνει το δείκτη ευστοχίας.

Επισημαίνω ότι με αυτόν τον ορισμό της έννοιας της ευστοχίας μια τελείως «εύστοχη» απάντηση δεν είναι πολύ «καλή» απάντηση. Εάν στην ερώτηση «Υπάρχουν κοινωνικές διαφορές μέσα στην προσωπική σου περιοχή» κάποιος μας απαντήσει «ναι», η απάντηση αυτή είναι μεν 100% εύστοχη, δεν είναι όμως πολύ ενδιαφέρουσα. Εάν όμως η απάντηση γίνει πιο αναπτυγμένη — «ναι, υπάρχουν γύφτοι εδώ, είναι μεγάλο πρόβλημα ξέρετε, κλέβουν, και δεν θέλουμε τα παιδιά μας να έχουν σχέσεις μαζί τους» — τότε η απάντηση έχει χαμηλότερο δείκτη ευστοχίας, εφόσον μόνο η μισή περίπου αναφέρεται κατευθείαν σε χωρικές κοινωνικές διαφορές, είναι όμως πολύ πιο ενδιαφέρουσα ως απάντηση. Γι' αυτό, ένας πολύ υψηλός δείκτης ευστοχίας είναι ενδεικτικός για ένα λόγο μάλλον μονότονο και ανεπεξέργαστο.

Όπως ήδη αναφέραμε, το μεγαλύτερό μέρος της έρευνας κινήθηκε στο επίπεδο της ανάλυσης της χρήσης ατομικών κωδίκων και βασίστηκε στην επεξεργασία των ποσοτικών χαρακτηριστικών τους. Κάποια προσπάθεια, όμως, καταβλήθηκε επίσης για την ανάλυση του επόμενου επιπέδου, αυτού των αρθρώσεων ανάμεσα σε κώδικες.

Άρθρωση κωδίκων έχουμε όταν δύο κώδικες συσχετίζονται μέσα στο λόγο με συγκεκριμένο τρόπο. Για παράδειγμα, ας πάρουμε μια φράση από μια συνέντευξη στη Βέροια:

Θέλω να πω.. για τη Βέροια, ότι είναι ένα πολύ πλούσιο μέρος, γύρω-γύρω τα χωριά όλα είναι... εύπορα, επειδή έχουνε εύπορα κτήματα, έχουν... δέντροφυτείες που — ας πούμε, που τους σηκώνουν πολύ ψηλά, δηλαδή στο επίπεδο... χρημάτων.

Ο λόγος αρχίζει, μετά από κάποιο δισταγμό, με μια αναφορά στον τοπωνυμιακό κώδικα (Βέροια), που αμέσως συσχετίζεται με

τον κώδικα οικονομικής ανάπτυξης (πολύ πλούσιο μέρος). Συνεχίζεται με μια αναφορά τοπολογική (γύρω-γύρω) και χωροταξική (τα χωριά) και μετά επανέρχεται στον κώδικα ανάπτυξης (εύπορα): τώρα φαίνεται ότι η δεύτερη φράση επαναλαμβάνει τη δομή της πρώτης με μια μικρή παραλλαγή (αντί για την πόλη της Βέροιας έχουμε τα γύρω χωριά). Ακολουθεί μια αναφορά (έχουμε εύπορα κτήματα, έχουν δεντροφυτείες) που συνδυάζει πολύ στενά τον κώδικα οικονομικών δραστηριοτήτων (έχουμε κτήματα, έχουν δενδροφυτείες) με τον κώδικα ευφορίας (εύπορα κτήματα) — παρατηρούμε με την ευκαιρία ότι είναι δυνατόν η ίδια λέξη (εύπορα) να ανήκει σε διαφορετικούς κώδικες, εφόσον από τα συμφραζόμενα φαίνεται ότι το νόημά της είναι διαφορετικό (εύπορα χωριά/εύπορα κτήματα). Μετά η ομιλήτρια επανέρχεται στο θέμα του πλούτου, αυτήν τη φορά όμως αναφέρεται, όχι στο μέρος, αλλά στο εισόδημα των κατοίκων (πολύ ψηλά στο επίπεδο χρημάτων). Οι αρθρώσεις ανάμεσα στους κώδικες είναι τις περισσότερες φορές φανερές στην επιφάνεια του λόγου και πολλές φορές εκφράζονται με ρητές λογικές συσχετίσεις (επειδή έχουμε, που τους σηκώνουν). Αν εξαιρέσουμε τους τοπωνυμιακούς και τοπολογικούς κώδικες, θα μπορούσαμε να περιγράψουμε τη δομή του λόγου στο μικρό αυτό απόσπασμα ως:

κώδ. ευφορίας / κώδ. ανάπτυξης / κώδ. ευπορίας
όπου / δηλώνει άρθρωση, στην περίπτωση αυτή ρητή λογική άρθρωση αιτίου και αποτελέσματος (η γη είναι εύφορη, άρα το μέρος είναι πλούσιο, άρα οι κάτοικοι έχουν χρήματα).

Το απόσπασμα αυτό είναι δείγμα λόγου με αρκετά υψηλή πολυπλοκότητα. Χρησιμοποιεί πολλούς κώδικες που τους συσχετίζει στενά σε ένα καλά δομημένο σύνολο με ρητές λογικές αρθρώσεις. Αυτή δεν είναι η μόνη δυνατή δομή λόγου — όλος ο κόσμος δεν μιλά έτσι. Μερικοί δίνουν, όπως είδαμε, απαντήσεις μονολεκτικές. Άλλοι μιλούν μεν πολύ, αλλά χρησιμοποιούν λίγους κώδικες και επανέρχονται συνέχεια στον ίδιο κώδικα:

Ναι, σαν... σαν μόρφωση ας πούμε το επίπεδο των κατοίκων των χωριών μπορώ να πω ακόμα δεν έχει φθάσει σε ένα βαθμό που είναι το πνευματικό επίπεδο ας πούμε των κατοίκων της πόλης. Γενικά είναι χαμηλότερο από το αναμενόμενο:

Εδώ ο ομιλητής (από τη Βέροια επίσης) αρχίζει με τον κώδικα νοοτροπίας (το επίπεδο μόρφωσης), αρθρώνει με το χωροταξικό κώδικα (χωριά vs πόλη) και επανέρχεται στον κώδικα νοοτροπίας. Όλη η επόμενη φράση επαναλαμβάνει αυτό που έχει ήδη πει με αναφορά στον ίδιο κώδικα νοοτροπίας. Ο λόγος έχει μια τάση προς φλυαρία, αραδιάζει φράσεις χωρίς να προσθέτει πληροφορία και καταλήγει να είναι σχεδόν μονοκωδικός.

Άλλοι ομιλητές παραθέτουν κώδικες χωρίς να τους αρθρώσουν, σε μια σειρά από μικρές απομονωμένες φράσεις:

Όπως ήταν παλιά, μουριές, ποδήλατα, λουλούδια, θάλασσα — κι όπως είναι τώρα, φασαρία, μυρωδιές από σουβλάκια, πίτσες, πολλά αυτοκίνητα... αυτά.

Εδώ η ομιλήτρια (μια νεαρή γυναίκα από τη Βέροια) αλλάζει κώδικα σχεδόν με κάθε λέξη της. Η άρθρωση επιτυγχάνεται με τον ιστορικό κώδικα (παλιά vs τώρα), αλλά οι υπόλοιποι κώδικες — οικολογικός (μουριές, θάλασσα vs μυρωδιές από σουβλάκια και πίτσες), πολεοδομικός (ποδήλατα vs φασαρία, πολλά αυτοκίνητα), κτιριακός, μορφολογικός και αισθητικός (λουλούδια) — δεν αρθρώνονται μεταξύ τους, δηλαδή η ομιλήτρια δεν δηλώνει ποια είναι η σχέση αυτών των πραγμάτων που αναφέρει, πέρα από το γεγονός ότι ανήκουν σε δύο διαφορετικές ιστορικές στιγμές.

Συναντούμε επίσης αρθρωμένο λόγο χωρίς ρητές λογικές συνδέσεις. Ήδη στο προηγούμενο παράδειγμα υποψιάζεται κανείς ότι πίσω από όλες τις παρατιθέμενες λέξεις υποδηλώνεται ένας κώδικας τρόπου ζωής. Σε άλλες περιπτώσεις, αυτή η υποδηλωμένη αναφορά σε ένα δεύτερο, αλλά σιωπηλό, κώδικα είναι πιο φανερή:

Και το κεραμίδι έπαιζε, παίζει σημαντικό ρόλο στην πόλη. Όταν λέω το κεραμίδι... ο συνοικισμός με την περιοχή... την πολυκατοικία δηλαδή... έχει τεράστια διαφορά...

Εδώ ένα στοιχείο του κώδικα κτιριακής μορφολογίας (το κεραμίδι) προσωποποιείται (παίζει ρόλο) και αποκτά νόημα που εξηγείται μόνον από την επόμενη φράση (το κεραμίδι αντιπροσωπεύει το συνοικισμό, την παλιά γειτονιά, σε αντίθεση με τις καινούργιες πολυκατοικίες). Η αντίθεση δεν περιορίζεται, όμως στο μορφολο-

γικό επίπεδο — αυτή η *τεράστια* διαφορά αφορά τον τρόπο ζωής που έχει έρθει μαζί με την πολυκατοικία. Η σημασιολογική δομή του λόγου εδώ βασίζεται σε μια διπλή μεταφορά: το κεραμίδι για τα χαμηλά σπίτια, τα χαμηλά σπίτια για τον τρόπο ζωής (ίσως και για τους ανθρώπους;) της παλιάς γειτονιάς που χάθηκε. Εδώ, οι κώδικες αρθρώνονται ρητά, αλλά όχι με λογικό τρόπο — η πολυπλοκότητα του λόγου προέρχεται από μια δομή βασικά μεταφορική.

Για τους σκοπούς της έρευνας, κάναμε μια εκτίμηση της πολυπλοκότητας του λόγου της κάθε συνέντευξης. Σαν πιο απλή μορφή λόγου θεωρήθηκε η μονολεκτική. Κάπως πιο πολύπλοκος, αλλά ακόμη αρκετά απλός, θεωρήθηκε ο μονοκωδικός λόγος. Η παραθετική δομή χωρίς ρητή άρθρωση εκτιμήθηκε ως ο επόμενος βαθμός πολυπλοκότητας, ενώ οι δυο μορφές αρθρωμένου λόγου, η μεταφορική και η λογική, θεωρήθηκαν ως οι πιο πολύπλοκες. Η εκτίμηση ήταν ποιοτική και αφορούσε το σύνολο των ανοικτών ερωτήσεων της συνέντευξης.

Οι περισσότερες συνεντεύξεις δείχνουν αρκετά υψηλές τιμές πολυπλοκότητας. Τα 29% του συνολικού δείγματος έχουν υψηλή πολυπλοκότητα, τα 25% έχουν αρκετά υψηλή και τα 26% έχουν μέση πολυπλοκότητα, ενώ μόνο τα 10% εκτιμήθηκαν ως μάλλον χαμηλής και τα 9% ως χαμηλής πολυπλοκότητας. Οι τιμές δεν διαφέρουν σημαντικά ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις ή ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο — μάλιστα η ύπαιθρος δείχνει ελαφρώς υψηλότερες τιμές πολυπλοκότητας λόγου από την πόλη.

Παρόμοια με τα αποτελέσματα για την πολυπλοκότητα είναι τα στοιχεία για τον πλούτο των κωδίκων, το συνολικό αριθμό κωδίκων μιας συνέντευξης. Το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος (67%) συγκεντρώνεται στην κλίμακα των 15-20 κωδίκων, δηλαδή χρησιμοποιούν 15-20 κώδικες στο σύνολο της συνέντευξης. Μόνον τα 20% πέφτουν κάτω από αυτήν την κλίμακα και σε αυτό το ποσοστό μόνο τα 4% συγκεντρώνεται στη χαμηλότερη κλίμακα των 0-11 κωδίκων. Από την άλλη μεριά, μόνο τα 13% χρησιμοποιούν πάνω από 20 κώδικες (21-26) στη συνέντευξη. Πάλι, οι τιμές είναι σχεδόν ίδιες για όλες τις κοινωνικές τάξεις, όπως και για τις πόλεις και την ύπαιθρο. Η δυνατότητα ανάπτυξης ενός πλούσιου και πολύπλοκου λόγου για την προσωπική γεωγραφική περιοχή δεν φαίνεται, στη σημερινή κοινωνία της Βόρειας Ελλά-

δας, να εξαρτάται από την κοινωνική θέση του ατόμου: ηλεκτρολόγοι και εργάτες χρησιμοποιούν μια γλώσσα που είναι εξίσου πλούσια και πολύπλοκη από σημασιολογική άποψη με αυτήν των δικηγόρων και καθηγητών πανεπιστημίου. Διαφορές παρουσιάζονται, από την άλλη μεριά, ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες: οι άνδρες χρησιμοποιούν συστηματικά περισσότερους κώδικες και με περισσότερες αξιολογικές κρίσεις απ' ό,τι οι γυναίκες.

Ο πλούτος κωδίκων και η πολυπλοκότητα του λόγου συσχετίζονται συστηματικά (με τη μέθοδο του χ^2), τόσο στο σύνολο του δείγματος όσο και για πολλές κοινωνικές ομάδες (πόλεις, υπαίθρος, ώριμοι, γυναίκες). Γενικά, όσο πιο πολύπλοκος είναι ο λόγος, τόσο πιο πολλούς κώδικες χρησιμοποιεί. Και οι δύο αυτοί δείκτες συσχετίζονται επίσης συστηματικά με την ευστοχία, αν και με πιο πολύπλοκο τρόπο. Όπως ήδη επισημάναμε, ένας πολύ υψηλός δείκτης ευστοχίας δείχνει μάλλον έναν υπερβολικά μονότονο τρόπο ανάπτυξης του λόγου και, πράγματι, συνεντεύξεις με πολύ υψηλή ευστοχία τείνουν να έχουν χαμηλή πολυπλοκότητα και να χρησιμοποιούν σχετικά λίγους κώδικες. Αντίθετα, όσοι παρουσιάζουν χαμηλή ευστοχία έχουν γενικά υψηλή πολυπλοκότητα και χρησιμοποιούν πολλούς κώδικες (δεν βρίσκονται όμως οι περισσότεροι στην πιο υψηλή κατηγορία πλούτου κωδίκων, αλλά στην αμέσως χαμηλότερη). Αν ο δείκτης ευστοχίας δεν είναι στην υψηλότερη κατηγορία (υπερβολικά υψηλός) αλλά στη δεύτερη (υψηλός), τότε η πολυπλοκότητα του λόγου τείνει σχεδόν να ισομοιραστεί ανάμεσα σε υψηλή και μεσαία πολυπλοκότητα και ο αριθμός κωδίκων συγκεντρώνεται στην κατηγορία 15-20 και κατά δεύτερο λόγο στην κατηγορία των 12-14 κωδίκων. Αν ο δείκτης ευστοχίας είναι μεσαίος, τότε η πολυπλοκότητα του λόγου τείνει σαφώς να είναι υψηλή και ο αριθμός κωδίκων από 15-20 έως 20-26 κώδικες. Βλέπουμε λοιπόν ότι πράγματι ο υπερβολικά «εύστοχος» λόγος είναι υπεραπλουστευμένος, τείνει να είναι μονοκωδικός και μη αρθρωμένος, αλλά από την άλλη μεριά ένας πολύπλοκος λόγος με πλούσια χρήση κωδίκων ενδέχεται να είναι τελείως άσχετος με το αντικείμενο της συζήτησης. Η ίδια η πολυπλοκότητα, ο ίδιος ο πλούτος κωδίκων, δεν είναι εγγύηση μιας ορθής ή αποτελεσματικής γλωσσικής συμπεριφοράς. Οι πιο αναπτυγμένες μορφές λόγου που είναι συγχρόνως σχετικές με το αντικείμενο της συζήτησης έχουν μια μεσαία ευστοχία, δηλαδή

περίπου οι μισές αναφορές τους αφορούν το στενό αντικείμενο της ερώτησης και οι μισές δίνουν πληροφορία που συσχετίζεται πιο έμμεσα με αυτό.

Θα ήθελα να τελειώσω αυτήν την παρουσίαση με ένα θέμα που εμπλουτίζει την ανάλυση των γλωσσικών δεδομένων μέσω μιας σύγκρισής τους με τα δεδομένα ενός άλλου σημειωτικού συστήματος. Μια από τις μεγαλύτερες επιτυχίες της έρευνας ήταν το γεγονός ότι κατορθώσαμε να πάρουμε σχεδιασμένους χάρτες (με μορφή σκίτσου) από τα 142 ανάμεσα στα 144 υποκείμενα της έρευνας. Η σχεδίαση χρησιμοποιεί ένα σημειωτικό σύστημα (το σχέδιο) διαφορετικό από τη γλώσσα και η σχεδίαση του χάρτη είχε απώτερο σκοπό να αντισταθμίσει τις ενδεχόμενες επιπτώσεις του ίδιου του σημειωτικού μέσου έκφρασης επάνω στα αποτελέσματα: εάν η γλώσσα επηρεάζει τις δυνατότητες έκφρασης κάποιων ατόμων, τα αποτελέσματα αυτής της επιρροής μπορεί να ουδετεροποιηθούν σε κάποιο βαθμό από την παράλληλη χρήση του σχεδίου. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι δυνατότητες έκφρασης στη γλώσσα φαίνεται να είναι πιο ομοιόμορφα κατανεμημένες στις κοινωνικές ομάδες απ' ό,τι είναι η σχεδιαστική επιδεξιότητα. Και στον πλούτο σημείωσης και στην πολυπλοκότητα του σχεδίου, οι κάτοικοι της υπαίθρου παρουσιάζουν χαμηλότερες τιμές από τους κατοίκους των πόλεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Greimas, A.-J. (1966): *Sémantique structurale*, Paris, Larousse.
- Λαγόπουλος, Α.-Φ. και Κ. Μπόκλουντ-Λαγοπούλου (1987): «Η Σύλληψη του Περιφερειακού Χώρου: Η Κοινωνική Εικόνα του Χώρου στους Οικισμούς της Βόρειας Ελλάδας», Θεσσαλονίκη: Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ και Δ/ση Έρευνας και Τεχνολογίας του Υπ. Βιομηχανίας, Ενέργειας και Τεχνολογίας (έκθεση αποτελεσμάτων).
- Unrug, Marie-Christine d' (1974): *Analyse de contenu et acte de parole: De l'énoncé à l'énonciation*, Paris, Editions Universitaires.

SEMIOTICA

JOURNAL OF THE INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR SEMIOTIC STUDIES

REVUE DE L'ASSOCIATION INTERNATIONALE DE SÉMIOTIQUE

Editor-in-Chief/Rédacteur en Chef
THOMAS A. SEBEOK

Offprint/Tiré à part

Mouton de Gruyter
Berlin · New York

ADDITIONAL

...

...

...

...

A global model of communication

ALEXANDROS PH. LAGOPOULOS

Semiotic systems are systems of signification. They are used in the context of cultural practices, which according to Algirdas Julien Greimas and Joseph Courtés (1979: 45–46, 294) may have two different orientations: they either relate to action on things, which aim at the transformation of nature — what they call *production* — or represent action upon human subjects, which they call *communication*. For these two authors, communicative exchanges are of two kinds: *transfer of objects* of value (which they define not in an absolute manner, but as a formal position) and *communication between subjects*. They give as an example what Claude Lévi-Strauss has identified as the three fundamental systems of communication in any society: the kinship system, consisting of the exchange (Lévi-Strauss calls it communication) of women; the economic system, which involves exchanges of goods and services; and the linguistic system, covering the exchange of messages (see Lévi-Strauss 1958: 95, 327). It is useful to note at this point that the product of 'production' is not independent from 'communication', since it becomes a source of signification for its users. In this case, the users' practice is one of *consumption* of signification, which rests on the signification ascribed by them to the product; a comparable process is operative with regard to the consumption of natural objects.

In this article I shall concentrate on the *communication circuit*, which constitutes the elementary form of communication. I shall try to show that, while the structural components of the communication circuit appear to be few and simple, a more detailed approach reveals a far greater richness and complexity. Also, the elaboration of all the dimensions of communication involves, as will be seen, a large part of semiotic theory. Fourteen consecutive aspects of the communication model will be examined, each referring to a structure of components, a component, or an attribute of a component of communication; each aspect is considered as a (sub)model of the global communication model. I shall use as a starting point the circuit of *parole* as described by Ferdinand de Saussure

(1972 [1915]: 27–31, 98–100). The aim of this discussion is to arrive at a global presentation of the communication model, showing its greatest possible extension and the complexity of analysis one can reach by using it.

A note of warning is necessary here. The discussion in the present article concerns exclusively the cultural domain of human societies. Thus, the greatest possible extension of the communication model presented is a function of the delimitation of human society viewed sociologically and anthropologically. Thomas A. Sebeok (1997) presents another version of the maximal extension of semiotics, his 'global semiotics', which together with 'anthroposemiotics' (that is, the cultural domain) also includes 'biosemiotics', referring to natural processes in all kinds of living entities and covering the whole domain of living nature. Sebeok also presents a further version which he considers too extreme, that of a 'semiophysics', according to which semiotics would also cover an intelligibility of the inanimate, thus transcending life. It is clear that the inclusiveness of the definition of semiotics we select implies what we include in the range of communication.

Model 1: Saussure's circuit of *parole*

The aim of Saussure in formulating this model was to identify the language system, the *langue*. The circuit of *parole* (speech) is for Saussure an individual act, presupposing at least two individuals. This circuit has the form shown in Figure 1.

The circuit starts in A's mind, where there are concepts (facts of consciousness) related to linguistic representations or the acoustic images expressing them. The concept triggers the acoustic image corresponding to it, a phenomenon which is psychic in nature. Then the brain transmits an impulse to the vocal organs relative to the image, which is a physiological process. Transmission from the mouth of A (vocalization) to the ear of B (hearing) is a physical process based on sound waves. In B's perception the circuit operates in inverse order: from the ear to the mind, and in the mind coupling the acoustic image with the (initial) concept. If B speaks in reply, this new process, from his mind to A's mind, will follow exactly the same course in reverse (shown in the figure with broken lines).

The process is more complex in reality, writes Saussure, but these are its essential elements. The sub-circuit extending from A's concept to B's ear would be active, the rest of the circuit passive. A's psychic part of the active sub-circuit (c-i) is the executive part and B's psychic part of the passive sub-circuit (i-c) is the receptive part. Messages which are not made

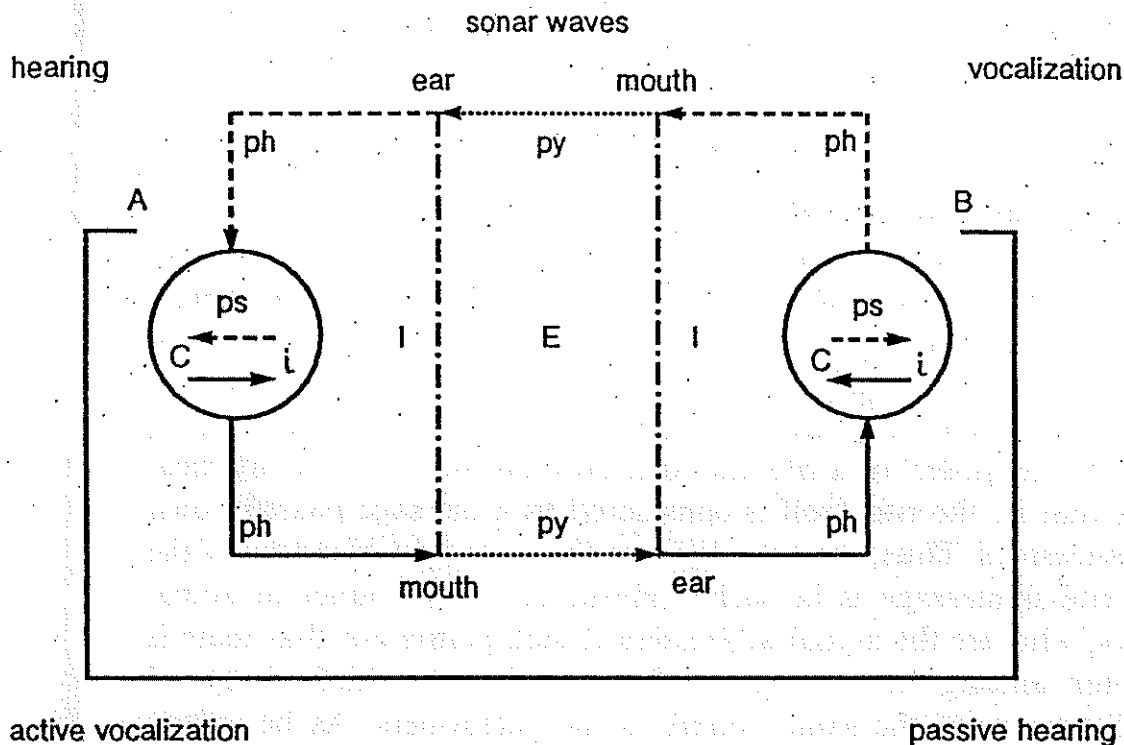

Figure 1. Saussure's circuit of parole (based on Saussure 1972 [1915]). Explicitly, Saussure refers to the lower part of the diagram. A, B: individuals. C: concept (signified). i: acoustic image (signifier). ps: psychic process (in the brain). ph: physiological process. py: physical process. I: internal circuit. E: external circuit

up simply of isolated signs are a manifestation of a faculty of association (cf. Saussure's associative relations, later called by others paradigmatic, a term indirectly suggested by Saussure) and coordination (the syntagmatic relations); this faculty is central for the organization of *langue* as a system. The circuit pertains to *parole*, which is an individual act. *Langue*, on the other hand, is a social 'code'.

Model 2: The communication positions

Saussure's model of communication is founded on the following assumptions:

- a. the two communicating positions are occupied by different entities;
- b. each one of these entities is a living human individual;
- c. these individuals coexist in the same space and in the same time, i.e., they communicate synchronically;
- d. A and B have a conscious intention to communicate; and
- e. they communicate using oral natural language.

None of these assumptions, however, is a prerequisite for the communication circuit to function. Let us, then, try to broaden our perspectives in respect to each one of them.

a. The positions of the communication circuit are not necessarily actualized by different entities, nor is it necessary that both be occupied. When a subject communicates, he/she does not necessarily communicate with someone else: communication may take place with one's self, that is, have the form of monologue ($B=A$). We can also find cases of collective monologues. Edmund Leach (1976: 43, 45) discusses ritual performances from the perspective of communication. Inspired by Lévi-Strauss, he refers to the 'composer' of a rite and identifies him/her with the mythical ancestors; that is, the rite itself is considered as a message passed down from the ancestors. Thus, the ancestors are the ultimate addressers of the rite. The rite-as-message is in each performance the product of actual performers, who are the actual addressers. Leach points out that there is a 'conductor' among them, a master of ceremonies or a chief priest, and that the listeners are the same people as the performers. As he writes: 'When we participate in ritual we "say" things to ourselves', we 'transmit collective messages to ourselves'.

It is also possible to have an empty communication position. When someone is in danger and screams 'Help!' or throws into the sea a note in a bottle, he/she quite consciously sends a message, an enunciate, which may, however, never be received by an addressee: if this happens, the position of the addressee is empty. Is it possible to have an empty addresser position? Let us suppose that someone sees the face of a sleeping woman in its natural condition, without make-up or jewelry, or a natural object, for instance a seashell or a stone. In all these cases there is no doubt that signification will arise, but it is not a case of communication. Thus, if we take natural objects, provided they are not considered as the creation of a supernatural being — who in that case would occupy the position of the sender of a message — they signify for the subject seeing them, but they are *not* messages sent by somebody. They 'communicate' signification, but they do not belong to a communication circuit and they are not products of any intention to communicate. When the addresser position is empty, i.e., when there is no addresser, there can be signification but no message and no communication. This is the case with scientific and non-metaphysical hermeneutic metalanguages.

According to Raymond Ledrut (1986: 118–120, 122–124), this is the process of semiosis which characterizes the city. He compares the signification of the city to that of a forest. According to Ledrut, though the city is not the product of an addresser in the strict sense, it is nevertheless a kind of text, acquiring signification in the interpretation of

the addressee. There are literal addressers in the case of the city-as-text, and frequently more than one for the same city, but they are authors of only fragments of the city — manifestly Ledrut is thinking of urban planning interventions conceived as a whole and intended to communicate a specific message; contrary to the city, the elements of a building or a dress would refer to a single order of signification. For Ledrut, the city is both a 'pseudo-text' — *we* make it a text, it acquires signification only through urban experience — and a collective 'pseudo-speaker', by which he means the product of a pseudo-speaker. He considers that these observations are valid for both precapitalist and contemporary settlements. He believes that even in the precapitalist settlement there is no conscious or unconscious collective intention to communicate a specific message. It is not a collectivity that speaks, but — as in the case of contemporary settlement — only its spokesmen who express the tendencies of the collectivity; there is only a collective 'quasi-intention'.

I would like to make two remarks on Ledrut's positions. First, in respect to contemporary settlements. Ledrut sees the modern city as a supertext, with islands of signification among blank spots. He is probably thinking of the connotative, symbolic level, and if this is so, we could concede that in an approximate way he has a point. But, as we know, signification is not only connotative, and even the most trivial producer, when building any kind of house, uses the culturally patterned elements that communicate 'house' — a message immediately understood by an addressee belonging to the same culture. Thus, in the case of contemporary settlements we are neither dealing with a pseudo-addresser nor with a non-addresser, and we do not have a pseudo-text. Instead we have a 'patchwork' text, a message sent by a plurality of both synchronically and diachronically heterogeneous addressers.

In precapitalist societies, however, the situation is different. Here there is always a culturally formulated semiotic model governing the organization and form of space, a model known, at different levels of sophistication, to all the members of the community. During the foundation of a settlement, the responsibility for the foundation rite is admittedly with a group of religious and (according to the case) technical specialists, but they voice the knowledge and feelings of the whole community, which is to a greater or lesser extent present and participates in the event. The communication pattern is identical with that of all ritual performances discussed above: the specialists are the 'conductors' of the rite and the community holds both positions of communication, engaged in a monologue with itself. The addresser is two-layered: there is an addresser *par excellence* and a background addresser.

b. In Saussure's model the two communicating entities are living human individuals. In fact, they are not necessarily either living, human, or individuals; their being one or more of these is just one case among a wider spectrum of possible cases. We shall see in the context of Model 12 that these entities are not some sort of instantaneous entities coextensive with the duration of the communication act, but integrated entities — existing before and after each singular act — constituted as subjects, *actants*, by their competence. Taking into account real situations, literary events, and mythological or religious accounts, the actant may be a living human being, a person, but also a dead ancestor, a semi-divine or divine being, an animal, an object, a mechanical apparatus, or a concept (cf. Greimas and Courtés 1979: 3; Eco 1976: 8–9); thus, an actant may be real or imagined. An actant may be manifested through different *actors*, who may compose a small group of entities or larger social groups, as are the addressers of the city mentioned above or the reading public of an author. In this later case, as well as in that of the television speaker, we are not dealing with interindividual, person-to-person communication, but with 'communication of diffusion' (Moles and Zeltmann 1973: 125–129).

We should distinguish between two different types of addresser or addressee: the *metalinguistic* one, who is the one actually involved in the message, and the *semiotic* one, the one who is conceived to be an addresser or addressee, or at times not conceived at all. For it is possible to have *imaginary* subjects of communication. For example, in the case of the contemporary city, the analyst knows through metalinguistic work that there are different addressers of the urban messages received by the addressees, but most of the addressees do not think of the existence of addressers and do not conceptualize that they are in a communication situation. The addresser may also be imaginary in the sense that he/she may be a saint or a god. Similarly, the participants in a rite may consider as its ultimate addresser an imaginary being and as its addressee an equally imaginary entity. In the case of the sacrifice, an imagined relationship is established between the present and another world. The 'power' is in the other world and the rite of the sacrifice aims at establishing, through a gift to the addressee, a bridge, the imagined channel of communication (blood, smoke), allowing a mutual relationship: through it as medium, on the one hand, the human request, on the other, the divine power is transmitted (cf. Leach 1976: 81–83).

c. The communicating entities, A and B, do not necessarily coexist in space and time, as the example of a letter or of an author shows: the book is read after it has been written, for a shorter or longer — sometimes a very long — span of time. Thus, communication may be '*diachronic*', either in the strict sense of not being (approximately) synchronic, in which

case, however, it can be considered from an historical or sociological perspective as synchronic, or in the broader sense of extending through different ages. It goes without saying that in diachronic communication in this second sense the addresser is absent relative to the addressee. Writing on architecture, Eco (1972: 279–287) observes that in the course of history the architectural signifieds both of denotation and connotation, and in general those of the art forms, are subject to various losses, recuperations, and substitutions. In fact, re- and de-semantization processes are the rule in history.

d. Each communicating entity is not necessarily conscious of being involved in a message. There are unconscious messages expressing the deeper thoughts and feelings of an individual or a collectivity. As a rule, behind any conscious discourse, structures are found of which the addresser is unaware — this is the essence, for example, of Lévi-Strauss's analysis of myths. The unconscious messages are activated by an unconscious intention to communicate, without any conscious awareness of it — psychoanalysis provide us with a multiplicity of such examples.

Whether communication is conscious or unconscious, however, the addresser has the intention to communicate; without it, as we saw, message and communication do not exist, only signification. The intention to communicate must also accompany the addressee. From the moment that a message is conceptualized on the part of the addressee as something meaningful, attention is turned to it and attention goes together with intentionality. It could happen that this attention is turned to a message which was not sent specifically to the addressee, or which the latter received by chance or usurped, but intentionality is always present. Intentionality at both ends is a prerequisite for the functioning of the communication circuit, but this intentionality, which is necessary for the message to be a message, is not necessarily oriented towards an a priori selected addresser or addressee.

e. The message is not necessarily coded in terms of natural language or, more specifically, oral language. The domain of signification is coextensive with a society's culture, culture is composed of a great number of semiotic — i.e., signification — systems, and each one of them may enter a communication circuit. This is true for the products both of intellectual and material culture. It is also true for behavioral culture, that is, the part of culture that is imprinted in behavioral patterns and custom (cf. Leach 1976: 6, 15–16). The messages supported by material objects such as tableware, fences, or buildings may be sent to an anonymous crowd or may establish a specific relationship between an addresser and an addressee. This latter case will be discussed in the context of Model 4.

Model 3: The active semiotic work of the interlocutors and their interrelationship

In the discussion of the previous model I emphasized the communication positions and their typology, which corresponds to a static perspective on these positions. I shall now adopt a dynamic view, analyzing them in process and in their interrelationship.

In order to send a message, the addresser must accomplish a semiotic work of coding. Saussure acknowledges that this work is active. The same is pointed out by Mikhail Bakhtin (1989: 403), who in discussing art observes that by means of the artistic form the artist adopts an active position relative to the content.

Two of Saussure's positions are open to serious criticism. First, objections can be made to the individualization of *parole*, which relegates its study to the *history* of language, and such objections have in fact been raised by Bakhtin (1977: 119, 124). Second, and this is the point I would like to make in reference to the communication circuit, the reception of the message is not a dull, passive event. This is a fallacy due to the apparent transparency of language, which is in reality deceptive. Other types of communication do not leave room for such a misconception. For instance, it would seem that for most addressees, spontaneous understanding of the meaning of a contemporary architectural work is quite limited, and we usually need both additional information and an active semiotic work of deciphering (cf. Model 11 below) to make sense of it. But even in the case of natural language, transparency disappears as soon as we are not thinking of trivial exchanges, denotation only and surface comprehension. In extreme cases, even denotation may be received by the addressee in a manner not intended by the addresser (see also Eco 1976: 140).

Thus, not only the 'executive' part of the communication circuit, which I would call *production* of signification, but also the 'receptive' part, the *consumption* of signification, is *active*. This is vividly acknowledged by Eco (1976: 151–156). For Eco, both the production and the interpretation (in consumption) of signs, messages or texts presuppose (semiotic) *labor*. During consumption, the addressee has to observe the rules of the system he uses, mobilize complex inferential processes in order to interpret messages, establish the correct interpretation of a message and check if the message refers to the actual properties of the things mentioned.

A good example of this active semiotic labor in consumption is given by the semiotic system of space. In our society, the production of buildings or urban space is largely desemantized due to the preponderance of economic, technological and utilitarian factors. But even when richer

meanings are intended on the part of the producers of built space, it is far from certain that they will be understood by the users, because of the lack of a commonly known and accepted semiotic system. However, both in circumstances of minimum semantization and in the case of the use of a system of limited scope, and whether a greater or a lesser part of the original message is understood, the consumption (conception, reading) of space may be both rich and to a significant degree divergent — this is usually the case — from the message intended by the addresser. The semiotic user of space locates significations in space by selecting, organizing and interpreting signs, thus literally re-constituting the external space internally. Reconstructed space is invested by its consumer with significations and cultural values, constituting part of the consumer's world view. In this manner, there is an active involvement with space effected through semiotic labor, a labor of investing signs in space intellectually or emotionally, leading to the appropriation and recuperation of space, or to its rejection (cf. Lagopoulos 1996: 594–595).

Let us now pass to the relationship between A and B. Saussure presents a kind of additive model of communication. A addresses B, *then* B addresses A, and so on. I shall not dwell on the fact that frequently both A and B speak partly at the same time. What should be noted is that Saussure's model does not show us the *dialogic* connection, or degrees of closeness, between A and B, particularly in the sense of the interference of B in the production of A's message. B and A remain external to each other. This is the most distant relationship of B with A, but there are two other types of relationship which bring B successively closer to A. These three types of relationship are the following:

a. *Distant non-participatory relationship*: B remains external both to the structure and the production of the message. This happens, for example, in traditional theatrical performances or the opera, where the audience's response, however warm, cannot in principle alter the prescribed message emitted on the stage. It is, of course, possible that some alterations can be made, as when a warm audience encourages a better performance. The psychological involvement of the public may be great, but it remains outside the play and does not alter its structure, not even when by structure of the message we mean the structure of the performance and not that of the probable written text preceding the performance.

b. *Closer participatory relationship*: B remains external to the structure but interferes with the production of the message. To give an example, since the sixties, avant-garde art has been oriented towards the idea of an open and participatory work. Toward the end of this decade, a play entitled *1789* was staged in Paris by the company of Ariane Mnouchkine. The work had a definite plot, but in certain scenes the public

was called on to participate in the play to represent 'the French people'. However, in spite of the participation of the audience the structure of the play remained unaltered, that is, the addressees did not have access during the performance to the structure of the message. An extreme case of such participation is exemplified by ritual performances, where, as we saw, there is complete participation on the part of the addressee in the production of the message, since the addressee coincides with the actual addresser, but the message remains, and metaphysically must remain, unaltered (as it was formulated by the ultimate addresser).

c. *Dialectic relationship*: B interferes with the structure of the message. In the case of the play discussed above, I observed that the addressees did not have access to the structure of the message *during the performance*. The reason for this qualification is that they may influence this structure before the actual performance, during the composition of the message.

This dialectical presence of the addressee in the message produced by the addresser is very convincingly demonstrated by Bakhtin (1989: for example, 393–395, 401, 408–409). Writing about poetry as one case of aesthetic production, he observes that the addressee ('listener'), i.e., the addresser's own social group, is an immanent participant and intrinsic factor in this message, independently of the poet's intention. Bakhtin tries to clearly distinguish between this addressee and another kind of addressee, the reading public. He relates the latter to the supply-and-demand bourgeois economy, which as he sees it 'regulates' writers, but this influence is for him external and conscious, without any structural impact on the message. The poet's vulnerability to this social group, which is foreign to the poet, degrades the artistic quality of the message, may influence it intrinsically, and divorces the poet from the immanent listener and his own social group. Passing over the rather elitist dichotomy between a 'pure' and a 'contaminated' addressee, I would like to retain the dialectical presence of the addressee in the addresser — an addressee who thus has a double aspect.

For Bakhtin, the utterances produced by the poet, his 'external speech', are in harmony with his 'inner speech' — a concept closely related to that of world view (see Model 12) — itself a product of his whole social life (see Model 14). The artistic message springs from this background, from which also follow other forms, each of them preserving its uniqueness; it is clear that for Bakhtin one of these forms is everyday communication by means of natural language. Each utterance in communication, verbal or written, is the product of an interaction between the addresser and the addressee, a process of social interaction in which all of social life becomes an intrinsic factor (see also Models 12–14).

Model 4: Communication through objects

Saussure's circuit is a linguistic one, i.e., A and B interact orally. Manifestly we may imagine a case in which A and B interact in writing, exchanging notes or letters. These kinds of communication constitute one part of linguistic communication for Lévi-Strauss and of its equivalent, communication between subjects, for Greimas and Courtés. In the context of the previous model, I made reference to authors and artists. Their products, whether linguistic texts or objects, are closely comparable to oral linguistic communication in that they are primarily meant as objects of communication. In addition to such artistic objects, as well as the objects that may be roughly compared to them in precapitalist societies, there are intellectual products such as mythology, religious systems, philosophy, which also function as objects of communication.

In my introduction I pointed out that Greimas and Courtés's 'production' results in products that become communicative, and in the context of the previous model I referred to one such product, built space. The semantization of use objects is clearly stated by Roland Barthes (1964: 106), who observes that within society every use object immediately becomes a sign of its own use. Such a sign is a *sign-function*, that is, a sign whose substance of expression is not primarily related to communication, but serves utilitarian and functional purposes and fulfills a material function. For Barthes, the systems composed of such signs are used by society to signify in a derivative way. This view of the communicative dimension of use systems constitutes the foundation of Eco's architectural semiotics: for him, architectural objects are primarily functional, but then from this very fact they also become secondarily vehicles of signification and constitute a communication system (Eco 1972: 262–266, 269, 271, 295). Use objects, functional as they are, are material objects and show their materiality, a fact distinguishing them from signs, which are also anchored in the material world by means of their substance of the expression, but which do not foreground this materiality. Viewed from the standpoint of their material nature, use objects are part of a material socioeconomic and political production-circulation-consumption circuit, studied in an exemplary manner concerning capital and commodities by Marx. All circuits of use objects rest on the socioeconomic structure of a society (cf. Model 14). But communication does not correspond to the material but to the semiotic standpoint — which follows from the former, is indissolubly related to it, and has a dialectical impact on it.

Between the two extremes of communication — on the one hand, the use of spoken language for the simple exchange of messages

without further intellectual or artistic elaboration, and on the other, communication as a byproduct of the semantization of use objects or even the semantization of natural objects — there lie the other modes of communication. Above, I made reference to all of them with the exception of the communication of objects of (non-aesthetic) value, that is, objects (including subjects) which may be of very different natures and are invested axiologically. I shall now concentrate on communication through these objects, based on Greimas's account (Greimas 1983: 19–48).

Actually, Greimas does not analyze real-life situations but a corpus of fairy tales. We can see, however, both from his text and contextual evidence that he extrapolates the basic models he finds to real-life situations, as well as considering them the elementary structures and foundations of narrativity — a positive foundation in the case of myths and folktale narratives, and by the very fact of its absence, an equally important foundation for the narratives of modern literature (I find this latter argument rather abstract).

For Greimas, magical objects, whether goods or services, are invested with axiological cultural — collective or individual — values, which are values for some subject. Narrative discourse is a sequence of communication acts. Narrativity would consist, in a first approximation, in a transformation or transformations that start with a specific relation of a subject with an object of value and conclude with a different relation; the relation may be described as either conjunction or disjunction, two opposed terms of the same semic category. It is these transformations, following from the transfer of objects of value, that constitute the Greimasian models of communication. Concerning the subjects involved in the transformations, we may consider them as participating in an act of communication. Narrative discourse is a sequence of communication acts. Greimas observes that he uses the term communication in a very wide sense, allowing it to cover all cases of relationship between human or humanized subjects; the value through which this relationship is achieved is an *exchange value*. He formulates four models for the cases of communication through only one object:

- a. *Appropriation*: the acquisition of an object by a subject disjoined from it, by the subject's own action.
- b. *Attribution*: the acquisition of the object through the mediation of another subject (who is also the subject of doing).
- c. *Renunciation*: deprivation of the object with the will of the subject.
- d. *Dispossession*: deprivation of the object through the action of another subject.

Cases a and d are called by Greimas *tests*, and b and c *gifts*. In respect to gifts, there may be a counter-gift, the gift and the counter-gift being the same object. As Leach (1976: 6) points out, formulating the anthropological view on the gift, the sense of reciprocal obligation created through gift communication is the expression of a common feeling of belonging to the same society.

Greimas then examines the case of the transfers of two objects of value, which can be compared to the previous case in that it consists of two operations of transfer; it constitutes the structure of *exchange*, which presents two aspects, both based on the idea that the conjunction of a subject with an object goes together with the disjunction of the latter from another subject. He finally discusses the case of 'participatory communication' in which the attribution of an object to the addressee does not imply its renunciation on the part of the addresser and the object stays in conjunction with him. This may happen, for example, with knowledge or marvelous inexhaustible objects. In the case of knowledge, the transfer to the addressee of the knowledge of the addresser in verbal communication, that is, the conjunction of the addressee with a linguistic object of value, leads to a sharing without any deprivation on the part of the addresser, that is, any disjunction from the object.

On the basis of the above, we may state together with Greimas that verbal communication is just one kind of communication and that communication may be achieved through all existing means in society.

Model 5: Communication networks and their patterns

The communication circuit is the 'atom' of communication. In both group dynamics and cultural dynamics this atom is constitutive of wider structures or patterns of communication networks. Such structures differ widely in nature and size, but we may guess that their forms do not vary greatly; there are possibly many variants and many combinations, but the fundamental structures could be very limited. A fair idea of these structures may be given by applied socio-psychological research on interaction among few individuals, in spite of its limited scale.

Studies based on the communicative behavior of five individuals engaged in a number of problem-solving tasks delivered five structures of communication networks (Fig. 2). Below I shall briefly discuss these structures and their main characteristics (cf. Mullins 1996: 219-222).

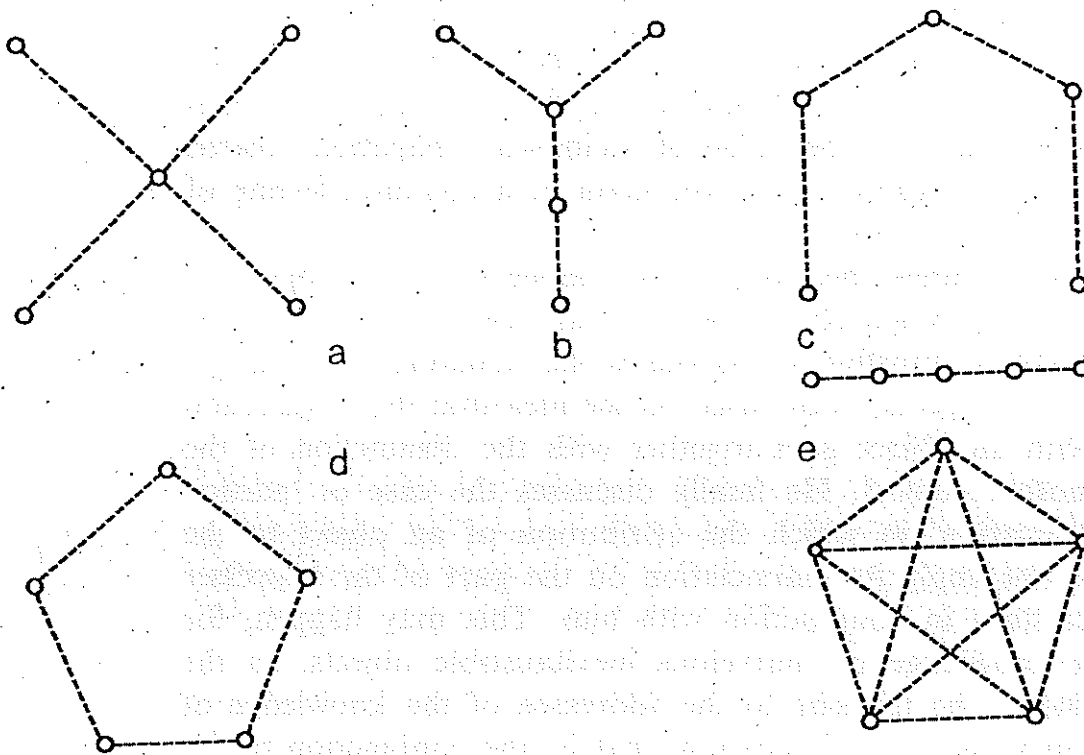

Figure 2. The five structures of the communication networks (based on Mullins 1996).
 a: wheel. b: Y-structure. c: chain. d: circle. e: all-channel ('comcon')

Structures

Structure a: The wheel. This is the most centralized structure, to the extent that it reserves a position for leadership at its center, allowing the link person to act as a focus of information flows and activities and the coordinator of group tasks. Due to this preeminence of the center, on the one hand, the leader is largely independent and has a great degree of satisfaction, and on the other, the periphery, the rest of the group, does not participate and shows a minimal degree of satisfaction. Interaction is low and the number of information flows minimal. Also minimal are the mistakes in the tasks to accomplish. Efficiency and (speed of) performance are maximal for simple tasks, but poor for complex ones.

Structures b and c: The 'Y' and the chain structures. These structures represent a virtual or loose form of the wheel structure, being more centralized than the following structures; leadership predictability is high to moderate. As with the wheel, interaction among the members is low, and performance is comparably good for simple tasks. Satisfaction for the members is low to moderate.

Structure d: The circle. This structure is more decentralized than the wheel structure. Interaction is higher, but the group is not organized. The members of the group are moderately dependent upon each other and enjoy some degree of participation. Information flows are greater than in the three previous structures. Performance tends to be slow and erratic, and efficiency low for simple tasks, but performance is faster than in the previous structures for complex problems, and efficiency higher when coping with new tasks and change. Satisfaction for the members of the group is the highest among all communication structures.

Structure e: The all-channel or 'comcon' structure. This is the most decentralized of all communication structures, and shows the highest degree of interaction among members and the maximal number of information flows taking place all around the network; participation also is at its fullest. Performance is poor for simple tasks, but good for complex ones. Satisfaction is fairly high.

In a very general sense, we may connect the wheel structure to autocratic forms of administration; the all-channel structure to parliamentary democracy, if the summits of the pattern are taken to represent institutions and are more or less limited, and to the anarchist utopia of direct democracy, if they represent individuals; and the rest of the structures to possible relations between states. I give these examples in order to point out that these structures approximate rather satisfactorily the fundamental structures of the communication networks. In the models that follow, I refer for reasons of convenience to the atom of communication, but evidently the models can be applied to the whole of each of these structures.

Model 6: The channel and signification

We know that the form of a message can remain the same, while the substance of the expression, i.e., the material part of the message as the vehicle of the form, is changed. The material to which the substance of the expression belongs is related to the channel of communication. It may coincide with the channel, as in the case of sound waves, painting or sculpture, or correspond to a part of the channel, the rest of the channel transforming one substance into another, as in the case of radio or television transmissions. There is a science interested in the technical aspects of the channel, as well as in the mathematical (rather than semiotic) form of the message: *information theory*, pioneered by C. E. Shannon.

We may distinguish two broad categories of channels. The first includes *natural* channels such as sound waves, and the second *artificial*

channels, constituted by technical systems such as the telephone. The natural channels relate to the human senses (Moles and Zeltmann 1973: 123, 132–133).

The materiality of the channel may place constraints on the form of the message or enrich it; in either case, it does not leave the form unaltered. This is also due to the fact that the sensible part of the channel or medium — as opposed, for example, to electric waves — and its components are able to produce connotations. Eco (1972: 215), writing about the iconic message, refers to 'transmission codes' which by their nature (for example, the 'grain' of photography) have an impact on the connotative level, influencing suprasegmental traits (for example, 'power', 'tension'), aesthetic connotations, stylistic references and also the unconscious message.

When sending a message, the addresser may use *redundancy* just for the sake of clarity or for rhetorical reasons. But he/she may also have recourse to it as a way to counteract *noise*, which causes a loss of information. Now noise may appear during encoding or decoding, but it may also be attached to the channel itself. In information theory it is defined on a strictly technical level, but it can be given a wider definition in semiotics (for example, damage to a painting). The concept of noise is connected to the idea of loss of known information, that is, information which the subject is conscious of, but certain manipulations or external factors prevent him/her from an accurate formulation, reception or interpretation. It could be extended, admittedly in a loose way, so as to also account for information resisted or unknown information, more specifically that which for practical or social and semiotic reasons (which function as noise in a very wide sense) is not accessible or cannot be conceptualized by specific subjects (cf. also Eco 1976: 142). This latter issue will be discussed in the context of Model 12.

We should not underestimate the importance of channels in communication. They privilege certain senses compared to others and they are attached to technologies, which have an impact on society and culture. At this point, I should make reference to the views of Marshall McLuhan (1967: 8, 40–41, 125). McLuhan sees media as the extension of our senses and functions. For him, the media and the mode of our relation to them are much more important than the messages produced through them, whence his fundamental idea that, more than the message, the nature of the media themselves unconsciously shapes our ideas. It has thus been argued, in this line of thought, that the new possibilities offered by television for the annihilation and conflation of space and time (quick alteration and collage of images relating to quite different geographical settings and historical periods) present a fragmented and eclectic, and mainly

constructed, world, in which the actual referents vanish in favor of sign constructions. This world of *simulacra*, to use Jean Baudrillard's term, is quite central to the views of postmodernism and postmodern art.

For Baudrillard (1992: 151–153, 155) until recently the object was a sign heavily loaded with signification by people, but today people no longer project themselves psychologically and mentally into objects. In the new era of the 'hyperrealism of simulation', what was experienced as metaphor, that is, as a mental or metaphorical scene, is projected into reality without being felt as metaphorical, replacing reality with a simulation of it. In this manner, all other functions are effaced by communication, and all spaces and scenes vanish under information. The ultimate instrument of the new era is television, because through the image transmitted our body and its environment are transformed into a terminal of multiple networks and a screen (this situation is even more obvious in the case of computer-generated virtual space).

We may conclude that there is a semiotics of the communication channel that delivers the most general level of signification of a message, belonging to the level of Michel Foucault's *épistémè*. For Foucault (1966: 12–13, 170–171) this concept indicates an epistemological field, historically defined, defining the fundamental preconditions of knowledge. These preconditions detach from experience a possible domain of knowledge, set the context in which a discourse recognized as true can evolve, define the mode of being of the objects constituting the above domain and offer the possible theoretical viewpoints. The views held by McLuhan and Baudrillard on the channels of communication converge in that the latter are the very factors shaping the *épistémè* of our historical period, an overstatement — in the tradition of American technological materialism — which nevertheless hides a portion of truth.

Model 7: Jakobson's functions of language and the message

Drawing on information theory, Roman Jakobson elaborated a famous model of the factors of any act of verbal communication (Jakobson 1963: 213–220), which can be generalized for any kind of communication. Saussure's A is the addresser and B the addressee, and A is sending a message to B. The message requires a 'context', that is, a referent (the signification it is intended to convey), and also a code, wholly or partially known to A and B. The transmission of the message presupposes a double contact between A and B: a physical channel and a psychological connection. These factors are shown in bold letters in Figure 3.

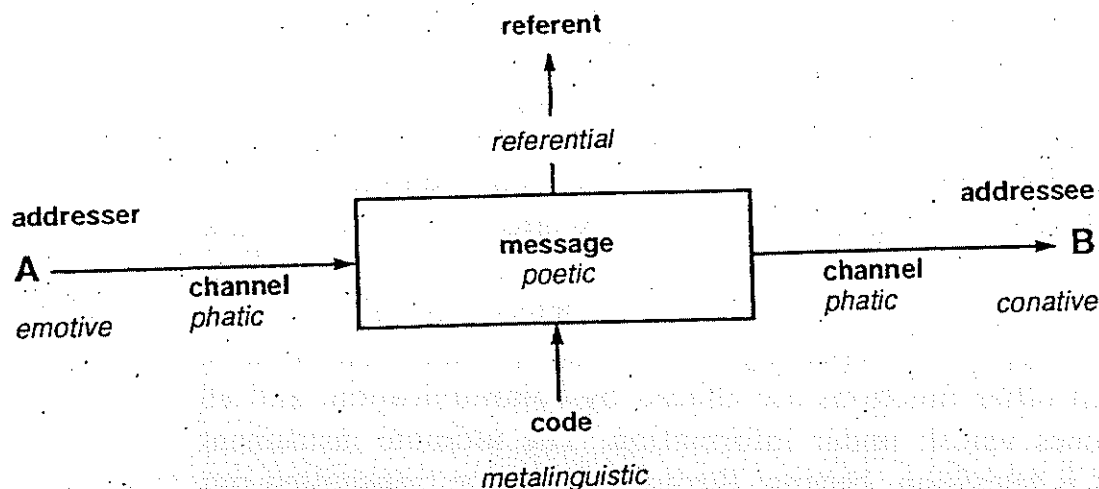

Figure 3. Jakobson's functions of the message. In bold: factors of communication; in italics: functions of the message

Each of these factors corresponds to a different (internal) function of the message. It is difficult to find messages having only one of these linguistic functions. The diversity of messages is due to a differing hierarchy of functions. The verbal structure of a message follows mainly from its predominant function.

The orientation of a message towards the referent gives the denotative *referential* function. The direct expression of the attitude of the addresser vis-à-vis his message leads to the expressive or *emotive* function — which is thus centered on the addresser. It communicates the impression of an emotion, real or faked. Jakobson mentions what an actor of the theater told him about his audition for the director Stanislavski: the latter asked him to create forty different messages from the same sentence 'This night'. The actor made a list of forty emotional situations and then rendered them with different phonic forms. It seems clear that, while the referential function is denotative, the emotive one is connotative.

Orientation towards the addressee creates the *conative* function, finding expression, for instance, in the imperative. The conative function may be addressed either to the intellect (in the case of work, military exercises, etc.) or to the sentiment of the addressee (Guiraud 1971: 11). In magic, writes Jakobson, a conative message is addressed to an absent or inanimate 'person'. Obviously this function is all-pervasive in political speeches and advertising. Eco (1972: 217, 241–242, 252, 256–257) shows the close connection in advertising between rhetoric, argumentation, connotation, consumer ideology and persuasion. Persuasion functions not only on the conscious level but also on that of the unconscious. Eco, speaking generally about the iconic message, refers to 'codes of the unconscious'; such codes structure other components of the image (the iconic signifiers and

denotative signs, the connotative signs, the rhetorical figures and argumentation, the stylistic aspect) which may be attached culturally to psychological situations, allow specific projections and identifications, and stimulate specific reactions.

There are messages, Jakobson observes, which serve essentially to establish, extend or interrupt communication, to verify if the circuit is functioning ('Hello, can you hear me?'), to attract the attention of the addressee or secure that communication will continue (at the other end of the line: 'Mmm'). These messages fulfill a *phatic* function (a term Jakobson borrows from the anthropologist Bronislaw Malinowski). Thus, this function centers on the channel of communication. It is very central, as Pierre Guiraud (1971: 12) notes, in many modes of communication, such as in rites and ceremonies or lovers' communication, where it is important to stress the belonging to a group. We can think of the way a fairytale starts: 'Once upon a time...'. We can also think of the refrains in poems and songs, which by their repetition, in addition to creating an aesthetic rhythm, emphasize continuity and the unity of the whole.

There are times when the communicating persons need to verify if they are using the same code, a case in which they focus their messages on the code; this gives rise to the *metalinguistic* function. This function is particularly evident in scientific communication, but it is also important in everyday life.

Finally, the interest in the message as such is the cause of the appearance of the *poetic* (aesthetic) function. This function is not, according to Jakobson, the only function in artistic language use; it is just the dominant one.

Greimas and Courtés (1979: 40-41, 45, 91, 188, 192, 274-275, 288), observe that communication includes not only 'informative doing' but also 'persuasive doing' and 'interpretative doing'. Informative doing concerns the transmission of knowledge, persuasive doing aims at making the addressee accept something proposed by the addresser, and interpretative doing is the semiotic work of the addressee on the message received. These three forms of doing together constitute 'cognitive doing'.

The functions of a message discussed above are manifestly semiotic in nature, and thus they are quite distinguishable from the functions of use objects, that are material; of course, the messages carried by use objects show the same *semiotic functions* as any other message. If we do not limit ourselves to the cultural-semiotic domain, but consider it as a component of a wider society which also embraces material social dynamics (cf. Model 14), it is then possible to detect further functions of the message which, in addition to being semiotic, are primarily social and *exo-semiotic* in nature.

Messages and semiotic systems are in semiotics means of signification and communication. Semiotics assigns these attributes to them by examining them as such, but from a sociological viewpoint their *material* function within society is to signify and communicate, whence their semiotic nature. Maurice Godelier (1978: 172–173) mentions four general functions of all semiotic systems, two of which are *representation* of some reality and *interpretation*. We should note here that representation is part of signification, and interpretation is inseparable from representation, and that the two concepts used by Godelier aim at rendering the way in which thought understands the world; representation and interpretation are the mental operations a society uses to situate itself in the world and function socially to this purpose. The third function is for Godelier *organization*, that is, the use of the products of representation and interpretation to organize relations between people, and between people and nature, in the form of rules of behavior, principles for action, permissions, prohibitions, etc. We see that this function is the semiotic representation of the actual organization of social dynamics, but this semiotic conception of social organization can also act on actual social organization, i.e., it can have an exo-semiotic function.

There is an interesting parallel between the first two of these sociological functions and the hypothesis of the phylogenetically original function of language discussed by Sebeok (1988: 73–77). Sebeok argues that language, prior to its development with *homo sapiens* into communicable speech, was initially a 'mute verbal modeling device' fulfilling the function of modeling the perception of reality from the time of the earliest hominids (and only for this genus). He observes that the survival of an organism depends on the correspondence of the representation achieved through modeling to the species' possible perception of reality and on the alignment of its behavioral resources with this model. This function of the model of reality, that is, the guiding of behavior, is comparable to the third function of Godelier, which also aims at organizing practice in relation to an external environment. Of course, by these parallels I do not mean to imply any kind of universality in the *content* of the models of different societies, which are solidly socio-historical, but I would like to point to a possible biological anchoring of the functions suggested by Godelier, something that reinforces their well-foundedness.

The fourth of Godelier's functions is *legitimization* or *illegitimation* of these semiotic relations, among which the social (and cosmic) order are prevalent. Simultaneously, this function has a fundamental exo-semiotic function, which is the perpetuation, i.e., reproduction, or contestation of the existing social relations of production and thus of the *status quo*. The

third function establishes semiotic — i.e., symbolic — power relations which reinforce social power relations, and the fourth follows from the exercise of power, symbolic power on the semiotic level, social power concerning the material dynamics of society.

Thus, communication is not always neutral, but may — in fact frequently does — involve power relations, and in these cases the act of communication is simultaneously an act of power, a *communication-as-power* act (cf. Models 12 and 14).

Model 8: The context of the text

The context is the whole of the text preceding and following a specific message (sub-text); it is an internal *environment* for the text. Thus, (sub-) text and context are united by a syntagmatic relation. Greimas and Courtés (1979: 66–67) divide context into a linguistic context and an extralinguistic or situational one. I will discuss here only the first type of context, which has the characteristic of belonging to the same semiotic system with the text. It should be noted that the context is more stable when it refers within *langue* to a sememe, while in the case of an actual text, text and context are generally not given, but are flexible entities, something that shows the relative arbitrariness of their delimitation.

Context does not apply to whole texts only, but may be even a single sememe (cf. Model 11). A specific sememe or text cannot be fully or even partly understood, or can be misunderstood, if not interpreted within its context. De-contextualization of a text not only leads to a weaker understanding, it can be a conscious textual strategy with the purpose of giving another signification to the text. This strategy is a commonplace in political debates.

Model 9: Intertextuality

A message is a text or enunciate or discourse. No text appears by parthenogenesis and many texts are partially built with the help of other, prior texts. This is the semiotic process of *intertextuality* — a term derived from Bakhtin — which enlarges the concept of influence (cf. Greimas and Courtés 1979: 194). Greimas and Courtés are cautious in defining intertextuality as a process of building, reproducing or transforming more or less implicit (preexisting) models in a text, and do not include in this concept the existence in a text of semantic and/or syntactic structures common to a discursive genre. The intertext constitutes for the message an internal *environment*.

Intertextuality operates either within the same semiotic system or between semiotic systems. Intertextuality operates in all semiotic systems, and myths, folktales, and literature offer rich examples of it. Frequently in the cinema imaginative scenes of previous movies or characteristic scenes of successful movies are repeated in an explicit or disguised way. In Martin Scorsese's *Cape Fear*, a remake of an older film by the same name and thus an intertext as a whole, the two protagonists of the previous film, Gregory Peck and Robert Mitchum, appear in short roles, functioning as a peculiar kind of intertext. They were not *in* the story as themselves and only had a metonymic relation to the two central characters of the story, but their appearance in the new film, even in different and minor roles, brings the whole of the old film *inside* the new in a two-step metonymic movement: the two actors metonymically recall the fictive heroes of the previous film, the whole of the previous film is metonymically pulled into the game through the appearance of the two actors. We find the same intertextual play in Sam Peckinpah's *The Wild Bunch*, in the sequence where the horses of the gang are shown galloping in slow motion and which is accompanied on the soundtrack by the main theme from Wagner's *Ride of the Valkyries*, played off key. Here, intertextuality is achieved through the accompanying system of sounds, and indeed it is connected with an anomaly in the two corresponding sub-texts: the iconic text is not at normal speed and the musical text is not rightly performed; thus, a satirical element is introduced. For advertising the traditional intertextual pool used to be painting, but there has recently been a turn toward cinema.

An extreme interpretation of intertextuality is given by Jacques Derrida (1972: 17–18, 28, 37–39, 45–46), who uses the concept in the context of his own epistemological position. This position is that signification and structure are due to the differential effects running through all aspects of semiotic systems, and that these differences are produced by a structured process, *djfférance* (or *gramme*). Since linguistic entities are formally interconnected through their differences, each of them is constituted by the *traces* in it of the other entities of a system. Each entity can be understood only in relation to absent entities and is thus simultaneously present and absent. What happens with the unitary elements is also valid for texts. Each text is produced by its interconnections with other texts. I believe that this kind of interconnection should be considered as semantically wider than intertextuality, but in any case what holds for the former is also valid for the latter. Due to these interconnections, no text has a signification *per se* and any text is different from itself before it is even posed. This theoretical negation of the text by Derrida does not prevent its semiotic analysis, not even for him; but it is the strongest form in present-day theory of the presence of the intertextual in the text.

Model 10: Accompanying semiotic systems

There are simple semiotic systems and complex ones. By simple I mean the systems composed of one primary, predominant system and secondary, accompanying systems, as is the case with natural language. The complex systems are composed of more than one system, as happens with theater.

In simple systems, the signification of the message is achieved on the basis of the predominant system, but also of the accompanying ones, which may be considered as belonging to the situation of communication (see Model 11). In the case of natural language, there are three accompanying systems. First, the *prosodic* system, which is integrated into language and includes the suprasegmental traits (pitch, intonation, loudness); this system plays an important role in affective communication. Second, the *kinesic* system, which is not only a semiotic system in itself — as in the case of dance — but through postures, gestures and mimicry acts as an accompanying system of language. Last, the *proxemic* system, which, in its aspect as an accompanying system of language, refers to the significations emerging from the distance and relative position of the interlocutors (Giraud 1971: 59–61, 103; see also Eco 1976: 141).

If we shift to literature, we can easily realize that the signification of a book is not only in the written text. It certainly resides partly in traits of the channel, such as the size of the page or the type of paper (white paper is considered in certain countries more suitable for scientific books, beige for literature), but also in accompanying systems, such as the type of the printed characters, the design of the pages, or the illustration system if any.

Model 11: Text and (micro-)situation

I consider it more exact to distinguish situation (circumstance) from context, because the (micro-)situation of communication concerns its *external environment*, the setting, composed of semiotic systems of a different nature from the one in which the communication takes place, or systems of the same nature that, however, are not part of the communication itself. An act of communication does not take place in the abstract, but in a concrete environment that may include, beyond the interlocutors, natural and artificial objects, other individuals, and actions. Not all the elements that happen to be in the environment are pertinent for the semiotic analysis of the communicative situation; only those are pertinent that acquire signification during the communicative interaction.

In the context of Model 3, I discussed the views of Bakhtin on the intrinsic influence of the addressee on the addresser's message. According to Bakhtin (1989: 396–397), this influence occurs in both interlocutors. Simultaneously, they both assimilate in an evaluative manner the external situation, which enters the structure and the content of the utterances they exchange as an essential part of them. Thus, the interlocutors become co-participants in the situation. Their utterances depend on their material appurtenance to a common reality. A comparable phenomenon occurs in viewing television. Let us think of the broadcasting of sports events, or of serials broadcast in specific time zones. While watching such programs, the social groups who form their audience (housewives, young children, football fans, etc.) are typically involved in certain activities within a broader environment of people and activities, which usually evolve in specific places (the house, the bar, etc.). The total signification of the program exceeds its actual content, to the extent that the signification of the television text is interwoven with situational significations (family reunion, relaxing at the end of the working day, camaraderie, etc.).

Eco (1976: for example 96–98, 105–108, 110–114, 125–136, 141, 150, 155), starting from a semantic model of compositional analysis proposed by Katz and Fodor and revised by Katz and Postal, proposes a Revised Model capable of accounting not only for the isolated analysis of a sememe, but also for all coded connotations as well as contextual and circumstantial semantic selections; these selections distinguish different readings and lead to the assignment of the denotations and connotations appropriate to them. Contextual selections give instructions on the denotations and connotations to be used when the initial sememe is contextually associated with another sememe or group of sememes; the associations activated are 'the usual ones', those which are customary in that context. Circumstantial selections give such instructions when the signifier of the initial sememe is circumstantially accompanied by signifiers relating to events or objects belonging to different semiotic systems; as in the previous case, the relations produced are 'the usual ones'. Two further points are stressed by Eco. First — and this is clear from the above definitions — even in the case of circumstances we are dealing with cultural units (signifieds), that is, circumstances must be formulated within the domain of semiotics. Second — and this is the rationale for the expressions 'the usual ones' above — not all possible contexts and circumstances must be accounted for, but only the statistically most probable on the basis of given cultural conventions.

For Eco, the compositional tree accounting for the possible significations of a sememe is only a temporary device. Beyond the statistically

known relations are relations not yet conventional and to be conventionalized. From this he defines two semiotic operations of 'extracoding': *overcoding*, when on the basis of existing rules new ones are established that are more analytical; and *undercoding*, when in the absence of existing rules potential but unknown rules are assumed on the basis of secondary relations considered as pertinent. This is the dynamics surrounding a simple sememe within *langue*. On the other hand, in the case of a whole and specific text, on the level of *parole*, we are no longer dealing with a tree of possibilities, but with an actual, realized entity, which, like the sememe, acquires signification with the mediation of context and circumstance that can hardly be predicted. The above environment of the message leads Eco to propose the model of communication shown in Figure 4.

Model 12, socio-semiotics: A and B as competent cultural subjects

Greimas and Courtés (1979: 47, 52–53, 356) rightly point out that information theory impoverishes the two positions of emission and reception, because A and B are treated as abstractions transmitting neutral information. A and B, they tell us, are *competent* subjects, possessing multiple cultural codes. Competence — a term introduced by Chomsky — is very close to Saussure's *langue*, and refers to the implicit knowledge a subject has of language and the faculty of producing and understanding enunciates. For Greimas and Courtés, linguistic competence is a part of a wider competence, which is a knowing-(how-)to-do, constituting the subject as *actant*; an actant is not necessarily human, but may be an animal, an object or a concept, and may be manifested through different *actors*.

With competence, A and B are not seen as abstract instant subjects of communication, but as concrete, real, cultural subjects. Competence

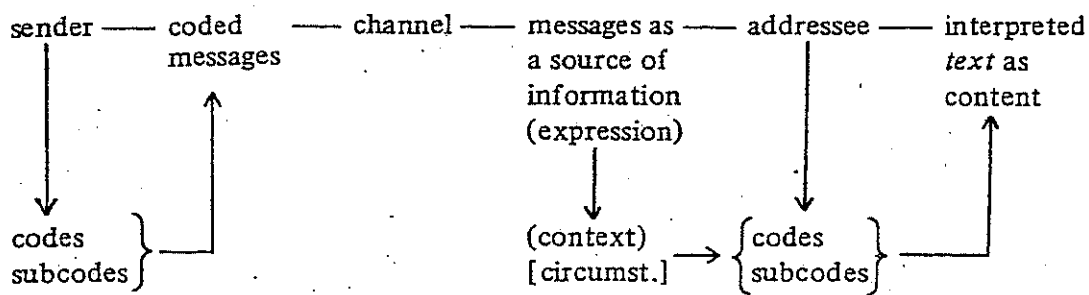

Figure 4. *The communication model according to Eco. From A Theory of Semiotics by Umberto Eco. Copyright 1976 by Indiana University Press. Reproduced with permission of the publisher*

articulates an individual semiotic universe; it is in respect to the message an *internal environment* and may be considered as a kind of internal situation. Using terminology from political economy, Pierre Bourdieu (1977: 646–647) replaces linguistic competence with the concept of ‘symbolic capital’; similarly Rossi-Landi (1983: 47) considers linguistic competence as a form of constant capital. Whether in linguistic communication or in other forms of communication, the concept of competence establishes a relation between the semiotic and the cultural, by establishing A and B as cultural subjects (see Greimas and Courtés 1979: 355–356).

The linguistic concept of competence refers to the positive structuring of a subject’s semiotic universe, that of his/her consciousness and unconscious. This concept, however, should be complemented by another concept, of Marxist origin, the concept of *possible consciousness*. Lucien Goldmann (1971: 7–24; see also Lukács 1971: 46–55) offers a typology of cases in which communicated information is not received. Adopting a sociological standpoint, he does not dwell on cases of non-reception because of lack of information or of the psychological structure of an individual. Rather, Goldmann discusses two different spheres of consciousness: real and possible consciousness. He believes that in respect to information, real consciousness presents only a marginal sociological interest, on the grounds that the sociological phenomenon of resistance to information may appear, but nevertheless, the reception of information is possible as long as it does not threaten the existence of the social group.

Beyond real, there is possible consciousness. The limits of possible consciousness define what kinds of new information can and cannot be assimilated and understood by social subjects. Possible consciousness allows the reception of new, unimagined information even if it is upsetting for real consciousness, as long as the resulting restructuring of consciousness does not challenge the essential characteristics of the social group. But there is finally the case in which — and we can think of this as the concept of noise in a very wide sense, a concept also applicable to cases of lack of information and resistance to information due to real consciousness (see Model 6) — social subjects are not able to receive certain kinds of information, because it goes *beyond* their possible consciousness: it is both incompatible with their essential characteristics and threatens their existence as a group. We see that the concept of possible consciousness can be conceived positively, as the structure within which new information can be absorbed by a given social group; in combination with real consciousness it results in something quite close to the concept of competence or that of world view. But it also refers us to a negative aspect, since beyond possible consciousness is the semiotic

domain which, for historical reasons, is inaccessible to a group of cultural subjects and thus lies outside their cultural competence. In linguistic and semiotic theory, competence is a faculty of the subject; for Marxism it is also, structurally, a *constraint*.

The concept of cultural competence not only undermines the cultural neutrality of A and B. It simultaneously points out that, if A and B are of equal competence, each A and B pair with a different competence communicates in a different manner; and if A and B have different competences, their communication relation is indissociable from a *power* relation. We understand once more (cf. Models 7 and 14) how often the act of communication is an act of *communication-as-power*.

Model 13, socio-semiotics and pragmatics: A and B as overtly acting subjects

We saw in the context of Model 7 the three modal structures of cognitive doing, according to Greimas and Courtés. The two authors distinguish this dimension from the *pragmatic* dimension. Of course, both these dimensions are, in psychological terms *behaviors*, and in sociological terms *practices*; and undoubtedly the acts of producing a message and of consuming it are signifying behaviors or practices. But Greimas and Courtés (1979: 288, 289) distance themselves from Morris's and in general from the American delimitation of pragmatics, which covers the conditions of linguistic communication, such as the way two interlocutors act linguistically the one upon the other. This manner of defining pragmatics involves persuasive and interpretative doing, which, however, already enter the scene when A and B are considered as competent subjects. For Greimas and Courtés, pragmatics should refer to the signifying chain of *corporal* behavior, which is organized in programs extending from simple social stereotypes to complex programs. Their delimitation of pragmatics diverges from Eco's (1976: 108, 143) understanding of the field, which includes both context and circumstance and in this manner converges with the American view. This, however, seems to be too wide a definition of pragmatics, which should then also include intertextuality, the semiotic systems accompanying the message, and competence. It seems preferable to stay with Greimas and Courtés's definition, or at the most to include in the field a factor equally external with corporal behavior, namely situation.

Indeed, the production of an enunciate on the part of the addresser undoubtedly has an initial cognitive effect on the addressee, manifested through his cognitive practice of understanding the enunciate. It may

require a wider cognitive practice if other aspects of this practice are mobilized. So far these practices are *internal*. But the addresser may also pass to *external*, pragmatic practice, expressed with or through his/her body. Signifying practice does not result from linguistic communication only. It also occurs in non-linguistic communication between subjects, in the transfer of objects of value, in the semiotics of production and in the semiotics of consumption. It refers to the results or use of a message and thus it is equated to an *external semiotic function* of the message. Behavioral geography, for example, is interested both in the cognitive practice of forming a 'mental image' of the external environment, and in the pragmatic practices — which are overt — of using existing spatial arrangements and producing new spaces.

Pragmatics seen from this viewpoint is part of socio-semiotics. The above example is focused on the addressee. If we turn the focus to the socio-semiotics of the addresser, we may use an example given by Greimas (1976: 152–153) from urban planning. An architectural plan is produced by a subject of the enunciation which is a collective actant, including collective and individual actors only one of which is the planner; it may even include automated substitutes for them. The structure of the collective actant does not follow merely from the modalities of knowing-(how-)to-do (see previous Model), wanting-to-do and being-able-to-do, but also includes ideological investments. The actors take on different syntactic roles and in the planning process there is an amalgamation of views, sometimes contradictory, from which emerges an implicit ideological model of the city. The study of this dynamics allows the description of the decision-making process ending with the building of cities.

The above discussion shows us that, when we extend to the pragmatic dimension, the model of communication is transformed into a model of *communication-as-action*.

Model 14, (from socio-semiotics to) social semiotics: A and B as material social subjects in a macro-situation

Recourse to our last model ultimately presupposes a materialist conception of society. Such a viewpoint distinguishes between the *material* socioeconomic processes and the cultural, semiotic, ideological processes, and is theorized by the Marxist paradigm. The latter processes are considered as resulting from and explained by the former. Saussure stated the need for the principle of relevancy in order to define the object of linguistics, an object included in the domain of signification, and indeed this is a necessary epistemological presupposition for the constitution

of any scientific domain. On the other hand, his external linguistics, corresponding to the influence on *langue* of such factors as the history of civilization, seem to indicate that he did not reduce all scientific knowledge to that of the systems of signification.

Saussure's epistemological attitude concerning linguistics was extrapolated by semiotics to all kinds of scientific analysis, in the sense that semiotics — at least, mainstream semiotics — proceeds on the assumption that every object of study in the human sciences is defined according to the relevancy of signification. It is clear that this thesis excludes, even negates, any orientation towards the study of material social processes. This attitude in respect to the human sciences was generalized by poststructuralism and postmodernism to the natural sciences as well.

This general semiotic approach, in addition to reducing the study of society to its signification only, also reduces the interpretation of action. By its very presuppositions it attempts to explain action by cognitive factors alone, whether conscious or unconscious. Contrary to this, the Marxist paradigm inserts the cognitive factors of action into, and in the last analysis explains them by, the material processes shaping society, which are considered as shaping relations in society independently from the will of its members.

If we take into account the material processes in society, the communication circuit between A and B, or the communication networks between any number of speaking-receiving positions must be seen against the material relations of the communicating entities. These relations are to a certain extent psychological, and surely cultural, but they are primarily social, that is, they are indissolubly related to the material structural positions of the above entities in the material dynamics of society. In the discussion of Model 11 above I presented Bakhtin's view on the internalization of the external (micro-)situation and the influence of this internalization on the communication process. Following Bakhtin (1989: 397), however, what is internalized is not only this unifying micro-scale physical situation, but also a generally large-scale social phenomenon: the unity of the material conditions of life of the interlocutors, in the form of the same family, profession, class or some other social group, or time period.

With this last step in the definition of the communication circuit we pass from the communicational micro-situation and cultural competence to the *social macro-situation* and *social*, mainly class, position; and from semiotics and socio-semiotics to *social semiotics*. In this movement, we also pass through the *cultural macro-situation*, on which every individual act of communication is dependent (cf. Leach 1976: 96). Let us exemplify this passage with Bourdieu's (1977 and 1971) views, first on linguistic communication and then on cultural production in general.

Bourdieu considers the relation between two speakers as a linguistic relation of production. Each speaker possesses a linguistic competence, also including the capacity to appropriate linguistic production, which is only a part, and not the most important one, of his/her cultural competence. There are many structured fields of linguistic production and circulation, and communication emerges as a function of acceptability criteria and censorship in each field, in combination with the expressive interests of the interlocutors. The linguistic relation of production involves power relations between the two speakers, who belong to a market of symbolic power relations — and by extension, I would add, of power relations between all speakers of a communication network (cf. Model 7).

So far we are in the domain of socio-semiotics, though socio-semiotics of a special kind to the extent that its metalanguage originates to a great degree in political economy, a science studying material society. Bourdieu grounds the socio-semiotic processes in material society, thus arriving at what I call 'social semiotics', the articulation of semiotics with sociology, corresponding to an integration of the semiotic into the cultural. The market power relations are structured, for him, by material class relations constituting social structure as a whole and its partial specialized fields. The production of the social structure itself is governed by laws related to the material conditions of existence. The ultimate cause, then, of a specific discursive form and content (in communication) is material social structure. Language is an instrument of action and power, and it is used in strategies having all possible, and not only communicative, functions.

The next example taken from Bourdieu concerns not linguistics, but cultural products in general. Symbolic goods, that is, intellectual and artistic goods, and their functions are the vehicles of cultural values, and the same is valid for the attached symbolic practices. In Western societies, these goods integrate symbolic values with commodities and belong to relatively autonomous fields of relations of production, circulation and consumption. The values attached to goods, functions and practices are differentiated according to their position within each symbolic field, and this position depends on the cultural position of the agents in it. These agents, as groups, activate the cultural circuit (a circuit of cultural relations) — and the cultural networks — have cultural or other interests, and compete — that is, use power strategies — for cultural legitimization. Symbolic fields present their own logic, but are founded on (material) class relations.

This last model, on the one hand, anchors Greimas and Courtés's communicative transfer of objects in material processes, and, on the other, extends the binary relation between A and B to a wide *network* of relations between *n* actants, thus defining the extreme limits of the communication

model. It also brings together the two major general aspects of the communication model, the communication-as-power aspect (see Models 7 and 12) and the communication-as-action aspect (see Model 13).

There is also, finally, another relation between the communication circuit and the material process, beyond the grounding of the former in the latter. There is in fact a striking similarity between the model of the communication circuit and the Marxist model of the circulation of capital and commodities: a circulation process before production, a production process, and a second circulation process during which the produced commodities reach the market and after which they are consumed. The close connection between the semiotic model relating to signifying practices and the political economy model covering socioeconomic practices is obvious. Both models can be subsumed by a *general circulation* model, showing that there are deep structural similarities between the life cycles of all products of society, whether they are material or semiotic, commodities or non-commodities, linguistic messages, objects or services (Lagopoulos 1996: 589–590).

Conclusions

The semiotics of communication covers a substantial part of the domain of semiotics, if we take into account the fact that what Greimas and Courtés consider as the semiotics of production, which they refer to as the transformation of nature, may be related to a communicative purpose — as is the case with built space — or, if not, may deliver products that are inevitably consumed as communicating. It follows that the analysis of communication is central for semiotics. Of course, a legitimate object of semiotic analysis is the message (text) as such of a communicative circuit, but the in-depth discussion of the latter shows that it is extremely fertile to understand this focusing on the text as only a matter of emphasis; textual analysis is very much enriched if the whole circuit is used as a background — a background which becomes the foreground when the research object is the circuit as such.

I started with the elementary model of communication which I borrowed from Saussure and which is the starting point of information theory: A transmits information to B, B replies. The series of consecutive models that follow attempts to endow the communication circuit with all the depth it actually has. In this manner, we pass from neutral agents of communication to competent subjects; from informative communication to global communication; from a binary pair of interacting interlocutors to a structured communication network; from the former to structured cultural

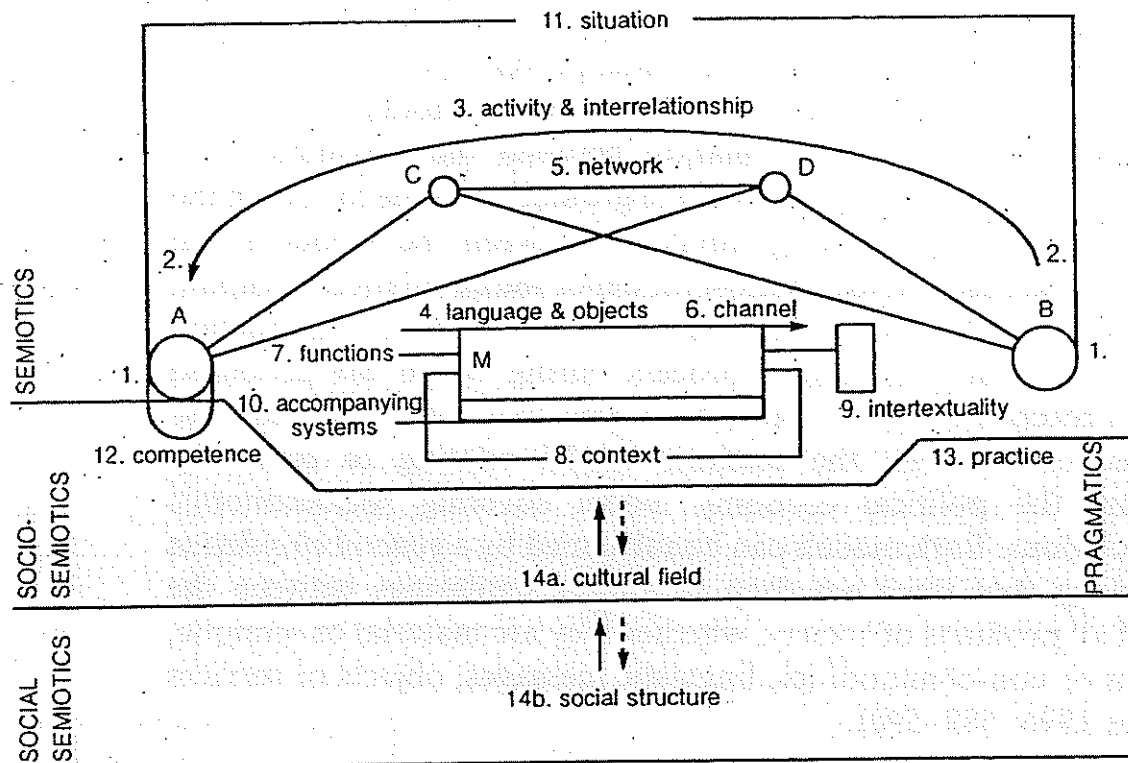

Figure 5. *The components of communication*

fields; from a static conception of communication as information to a dynamic conception of communication as power and instrument of action; from the communication circuit itself to its environment; from the communication model to a model of *communication-as-action* and a model of *communication-as-power*; and from semiotics, through socio-semiotics, to social semiotics (see Fig. 5).

References

- Bakhtin, M. and Volochinov, V. N. (1977 [1929]). *Le marxisme et la philosophie du langage: Essai d'application de la méthode sociologique en linguistique*. Paris: Minuit.
- (1989 [1926]). Discourse in life and discourse in art (concerning sociological poetics). In *Contemporary Literary Criticism: Literary and Cultural Studies*, R. C. Davis and R. Schleifer (eds.), 392–410. New York: Longman.
- Barthes, R. (1964). *Eléments de sémiologie*. *Communications* 4, 91–135.
- Baudrillard, J. (1992). The ecstasy of communication. In *The Post-Modern Reader*, C. Jencks (ed.), 151–157. New York: St. Martin's Press.
- Bourdieu, P. (1971). Le marché des biens symboliques. *L'Année Sociologique* (3ème série) 22, 49–126.
- (1977). The economics of linguistic exchange. *Social Science Information* 16 (6), 645–668.
- Derrida, J. (1972). *Positions*. Paris: Minuit.
- Eco, U. (1972 [1968]). *La structure absente: Introduction à la recherche sémiotique*. Paris: Mercure de France.

- (1979 [1976]). *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Foucault, M. (1966). *Les mots et les choses*. Paris: Gallimard.
- Godelier, M. (1978). La part idéelle du réel: Essai sur l'idéologique. *L'Homme* 18, 155–188.
- Goldmann, L. (1971). *La création culturelle dans la société moderne*. Paris: Denoël-Gonthier.
- Greimas, A. J. (1976). Pour une sémiotique topologique. In *Sémiotique et sciences sociales*, A. J. Greimas, 129–157. Paris: Seuil.
- (1983). Un problème de sémiotique narrative: Les objets de valeur. In *Du Sens II*, A. J. Greimas, 19–48. Paris: Seuil.
- Greimas, A. J. and Courtés, J. (1979). *Sémiotique: Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Paris: Hachette.
- Guiraud, P. (1971). *La sémiologie*. (Que Sais-Je?). Paris: P.U.F.
- Jakobson, R. (1963). *Essais de linguistique générale* (= Arguments 14). Paris: Minuit.
- Lagopoulos, A. P. (1996). Social space: An articulation of the material and the semiotic. *S: European Journal for Semiotic Studies* (= Semiotics in Greece) 8 (4), 579–596.
- Leach, E. (1976). *Culture and Communication: The Logic by which Symbols are Connected*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ledrut, R. (1986). Speech and the silence of the city. In *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*, M. Gottdiener and A. P. Lagopoulos (eds.), 114–134. New York: Columbia University Press. [French original, 1973].
- Lévi-Strauss, C. (1958). *Anthropologie structurale*. Paris: Plon.
- Lukács, G. (1971 [1923]). *History and Class Consciousness*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- McLuhan, M. and Fiore, Q. (1967). *The Medium is the Message: An Inventory of Effects*. New York: Bantam Books.
- Moles, A. and Zeltmann, C. (1973). La communication: L'environnement culturel de l'homme. In *La communication et les mass media* (= Les dictionnaires Marabout Université 9), 120–157. Verviers: Gérard et Co.
- Mullins, L. J. (1996). *Management and Organisational Behaviour*, fourth edition. London: Pitman.
- Rossi-Landi, F. (1983). *Language as Work and Trade: A Semiotic Homology for Linguistics and Economics*. South Hadley, MA: Bergin and Garvey.
- Saussure, F. de (1972 [1915]), ed. by T. de Mauro. *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
- Sebeok, Thomas A. (1988). In what sense is language a 'primary modeling system'? In *Semiotics of Culture* (Proceedings of the 25th Symposium of the Tartu-Moscow School of Semiotics, Imatra, Finland, 27–29 July, 1987), H. Broms and R. Kaufmann (eds.), 67–80. Helsinki: Arator Inc.
- (1997). Global semiotics. In *Semiotics around the World: Synthesis in Diversity*, vol. 1 (Proceedings of the Fifth Congress of the International Association for Semiotic Studies, Berkeley 1994), I. Rauch and G. F. Carr (eds.), 105–130. Berlin: Mouton de Gruyter.

Alexandros Ph. Lagopoulos (b. 1939) is Professor of Urban Planning at Aristotle University of Thessaloniki, Greece. His research interests include social semiotics, human geography, anthropology of space, and the semiotic spatial models of precapitalist and Western societies. His major publications include *Structural Urbanism: The Settlement as System* (in Greek, 1973), *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics* (ed. with M. Gottdiener, 1986), *Meaning and Geography: The Social Conception of the Region in Northern Greece* (with K. Boklund-Lagopoulou, 1992), and *Urbanisme et sémiotique, dans les sociétés pré-industrielles* (1995).

